

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- KOVÁCS ANDRÁS FERENC versei 897
BOGDÁN LÁSZLÓ verse 899
SZÁLINGER BALÁZS verse 900
SZÁNTÓ T. GÁBOR: Keresd az asszonyt! – „Itt maga a sátán van jelen” (részletek egy készülő regényből) 903
GÉCZI JÁNOS verse 927
MAKAY IDA versei 931
KÓRÖSI ZOLTÁN: Januári hó 933
MELIORISZ BÉLA versei 939
HORTOBÁGYI KATALIN verse 940
LACKFI JÁNOS verse 941
GAZDAG JÓZSEF: A sziklaomláson túl (novella) 943
TATÁR SÁNDOR verse 947
ZEKE GYULA: Anyag és alkat (Csontos Erika beszélgetése) 950

*

- ANGHY ANDRÁS: „Nagypécs”, világváros (V. Májerszky Róbert képeiről) 960
GÁBOR JENŐ: V. Májerszky Róbert festőművész (1890–1964) 966
VÁRKONYI GYÖRGY: Sárkányok ideje (Székely Péter [1923–2001]) 968
JANKOVITS LÁSZLÓ: Egy hetvenéves monográfiáról (Husztai József: Janus Pannonius) 970
MEDVE A. ZOLTÁN: Méreg és ellenméreg (Hatvan éve jelent meg a Sorsunk első száma) 973

*

- BÁRDOS LÁSZLÓ: A célra vezető eltévedés, azaz: a Csorba Győző-vers metamorfózisai (Csorba Győző: Hátrahagyott versek) 979
KERESZTESI JÓZSEF: „Befejezve a művet, föllicitálva az áram” (Szálinger Balázs: Zalai passió) 986

2001

SZEPTEMBER

MERÉNYI ANNAMÁRIA: Drámatörténet, nyelv, dramaturgia
(Nagy Imre: Ágistól Bánkig. A dramaturgia nyelve és a nyelv
dramaturgiája) 995

VALLASEK JÚLIA: Eltűnések, áttűnések (Bogdán László: Öt korsó
sör a Golgotában) 999

KÉPEK

V. Májerszky Róbert képei a színes műmellékletben:

1. **Nagypécs-Ujváros:** A Röneszánsz képtár, melyben a művészet terén oly gazdag és dicső röneszánsz kor műremekei lennének összegyűjtve: képek, szobrok, gobletek, porcelánok stb., 1947. X. 8. szerda (papír, akvarell; 34x62,5 cm; JPM AD ltsz. 2991.15.8–2001)
2. **Nagypécs-Belváros:** Irgalmasok ucca, Igazságügyi palota, Nagy Lajos király tér és szobor, Pécsi Takarékt. Rt. palota és a ciszterciák temploma és gimnáziuma, 1946. október 3. csütörtök (papír, akvarell; 34x104 cm; JPM AD ltsz. 2991.18.5–2001)
3. **Nagypécs-Magyarvelence:** A gondolatok Szt. Simonról elnevezett nagykápolnája az Átlós-csatorna mentén, 1947. szeptember 29. hétfő (papír, akvarell; 42x34 cm; JPM AD ltsz. 2991.10.33–2000)
4. **Nagypécs-Magyarvelence:** Magdalai Máriáról (Mária Magdolna) elnevezett hajók katedrális és szeretetháza, 1947. október 4. szombat (papír, akvarell; 42x51 cm; JPM AD ltsz. 2991.19.12–2001)
5. **Nagypécs-Drávaváros:** A Nagykörút (jobbról balra az előtérben), a Siklósi-országút (a háttérben fent), a Drávaoszlop és az egyesült és nemegyesült görögkatolikusok templomai, 1947. április 20. (papír, akvarell; 34x83,5 cm; JPM AD ltsz. 2991.16.12–2001)
6. **Pécs-Szigetiváros:** Pannónia körút, Mátyás kir. tér, Mátyás kir. út és Árpád körút látképe repülőgépről nézve. Háttérben a gör. kath. székesegyház, 1926. (papír, akvarell, tus; 29x20 cm; JPM AD ltsz. 2991.12.65–2000)
7. **Pécs-Siklósiváros:** Városi szálloda és repülőállomás. Pannónia tér, 1924. november 19. (papír, akvarell, tus; 29x19 cm; JPM AD ltsz. 2991.12.21–2000)
8. **Pécs-Belváros:** Király uccai részlet a Liceum templommal és a Budaikapuval, 1924. október 9. (papír, akvarell, tus; 28x17,5 cm; JPM AD ltsz. 2991.12.11–2000)
9. **Pécs-Ujváros:** Részlet a Kereskedelmi kikötőből a Duna-Dráva csatornával és a kikötőhíddal. Háttérben a Gyárváros látképe a repülőgép állomással. Kikötőigazgatóság, vámház és elevátor, é. n. (papír, akvarell, tus, 21x34 cm; JPM AD ltsz. 2991.11.8–2000)
10. **Pécs-Szigetiváros:** Nagy Lajos király úti részlet a görögkatholikus székesegyházzal. Háttérben a Mecsek hegység, 1926. május 23. (papír, akvarell, tus; 20x25 cm; JPM AD ltsz. 2991.11.7–2000)

A fekete-fehér képek címei és adatai a képaláírásokon olvashatók.

Folyóiratunk
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
a Soros Alapítvány, Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat, valamint
a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.

JELENKOR

200,- Ft

JELENKOR

XLIV. ÉVFOLYAM

9. SZÁM

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Korrektor
KÖVI ANITA

Szerkesztőségi titkár
J. ANTAL ZITA

*

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@matavnet.hu

Szerkesztőségi fogadóórak minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig a
Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett
válaszborítékkal ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
a Soros Alapítvány, Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata,

a Baranya Megyei Önkormányzat és a József Attila Alapítvány támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál

és a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságnál (LHI) – 1900 Budapest,

Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,

illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 1200,- Ft, a II. félévre 1000,- Ft,

egy évre belföldre: 2200,- Ft, külföldre: 6600,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

Mészöly Miklós

1921 – 2001

2001. július 22-én, hosszan tartó betegség után meghalt Mészöly Miklós, a huszadik századi magyar prózairodalom egyik legnagyobb hatású alkotója. Noha az állapotáról szóló híreket évek óta sokan kísérték figyelemmel aggódva, halála elgondolhatatlan úrt hagy maga után.

Talán nem leszükítő a Mészöly Miklósról e helyt vetett pillantás perspektívája, ha fölidézzük Pécshez, az itteni írókhoz, majd később a Jelenkorhoz fűződő kapcsolatát. A nyilvános és baráti beszélgetésekben, írásos visszaemlékezéseiben irodalmi indulásának meghatározó mozzanataként tartotta számon azokat az időkötet, amikor Várkonyi Nándor, akit igazi apafigurának látott, a Sorsunk szerkesztőjének kérte fel, s pécsi látogatásai alkalmával mások mellett Weöres Sándorral és Csorba Győzővel alakított ki inspiráló barátságot. Úgy tartotta, a Sorsunkban jelent meg először komoly írással, s Pécsen látott napvilágot első könyve is, a Vadvizek című novelláskötet 1948-ban. Az urbsként tisztelt város aurája élete végéig vonzotta. A hatalom által rákényszerített hallgatása, kényszerpályája után a hatvanas évek elején aztán a Jelenkorban közölte fontos műveit. Ablakmosó című drámája és a darabhoz írott kommentárja a cenzúragépezet büntetéseképpen a lap megfenyítéséhez, a főszerkesztő, Tüskés Tibor menesztéséhez vezetett. Ám kapcsolata a folyóirathoz a Szerderkényi Ervinnel létrejövő barátság révén újratereztődött. Ha kérdezték, szerényen, kevés szóval idézte föl saját szerepét a lap szellemi arculatának formálásában, hogyan, miként bátorította „exodusra”, a Jelenkorban történő publikálásra a leendő „új próza” megalkotóit, Nádas Pétert, Esterházy Pétert, miként mozdította elő műveiknek Balassa Péter és mások által jegyzett recepcióját.

Ha enumerációként e sebtiben fölemlített néhány mozzanatot, a lapban megjelent írásait, valamint számos könyvét együvé vennénk, még mindig csonka lenne a kép, s nem mutatná közelítőleg sem, mit jelentett Mészöly Miklós a Jelenkor szerkesztőinek, szerzőinek és más olvasóinak, különösen azoknak, akiknek nem csak műveivel, de személyével is szerencséjük volt barátságban lenni. Egyfelől meg nem alkuvó magatartása, másfelől öntörvényű írói kísérletei mutattak példát mindazoknak, akik az autonóm élet- és alkotói pálya lehetőségét keresték.

Prózaművészete irodalmunk egyedülálló jelensége, amelyben a helyi színek, a dunántúli környezet plasztikus rajza nem a magyar elbeszélői hagyomány, hanem a kortárs európai próza elbeszélés módjaival kapcsolódik össze. Művei az anekdotikus-sággal szemben a sűrítés, tömörítés, a redukció eszközeivel, a „szikárság esztétikájával” termékenyítőleg hatottak a hatvanas évektől kezdve az újfajta írói eljárás módok és olvasói magatartásformák kialakulására. Eredeti, a közép-európai egzisztencia tapasztalataiból táplálkozó gondolkodása nem csupán regényeiben, novelláiban, drámáiban, meséiben és verseiben nyilvánult meg összetéveszthetetlen módon, hanem esszéiben és publicisztikájában is, hozzájárulva ezáltal az ország demokratikus átalakulásának folyamatahoz.

Mészöly Miklós meghalt, de emlékének elevenen tartása nem igényli az emlékezés köteleességszerű munkáját. Arcának, testének képe nem feledhető, műveinek hatása szellemét élteti tovább a mai magyar irodalom új olvasóiban és alkotóiban.

KOVÁCS ANDRÁS FERENC

Óh, te szent spanyol theátrum!

Három száraz szonett
Don Luis Vélez de Guevarának
hódolatul

A madridi színpör kikupált publikumához!

*Arra születtetek, hogy a mennyiséget
Szaporítsátok, hogy halak legyetek a
Színház halastavában, tátott szájjal
Várva a csattanót, de nem a szellem*

*Útján, hanem a fületeken át és a
Színész handabandázása révén.
Hát csak várjatok, ti Fortuna
Darabontjai, kik legtöbbször azt*

*Jutalmazátok, ami meghallgatást
Sem érdemel, és lerántjátok azt, ami
Érdeme szerint a csillagokig fölér.*

*Törődöm is én veletek, jó nekem a
Próza – ripacsok hadd hányódjanak
Olcsó tapsaitok pacsulis hullámain!*

Madridba utazó színészek érkezése

*Neve után ítélve a legtöbb színész
Valenciai volt, a színésznőket
Csak Marianának vagy Anamariának
Hívták; mindannyian emelt hangon,*

*Színpadiasan beszéltek. Olyan
Hangoskodással léptek a fogadóba,
Mintha Lisszabont letarolták, Córdoba
Elképesztették, Sevillát felforgatták*

*Volna, és most Madridot akarnák végleg
Eltörölni a föld színéről, cseppet sem
Kétkedvén, hogy már a megnyitónak szánt*

*Színművel, egy écijai birkanyíró
Szerzeményével is lehengetnek bárkit,
Aki a színházba be meri tenni a lábát.*

Don Cleofásnak fecseg a sánta ördög

*Az igazgató, mint ama nyáj pásztora,
Mindenkinek a kedvét kereste. A Kisördög
Megszólalt: „Az igazgató úrra nagyon
Dühös vagyok társaimmal együtt, mert*

*Ő a legrosszabb színész az egész tehetséges
Világon, és mindig pont ő játssza az ördögöt
Az úrnapi körmenetben; az is lesz a sorsa, hogy
Igazi ördög lesz belőle, és felkapott színpadi*

*Szerzőket fog alakítani a pokolban,
Ha ott is színdarabokat adnak elő; mert
Ez a sok ripacs néha olyan divatozgató*

*Komédiákat ír, hogy még a pokol sem veszi be
Őket. Majd meglátod, hogy bánok el velük! Nézd csak,
Fiacskám, mi lesz itt mindjárt a szerepek miatt!”*

Mindhárom szonett meglehetősen szó szerinti, szövegű átvétel Luis Vélez de Guevara (1579–1644) spanyol drámaíró egyetlen, méltán elhíresült prózai művéből, *A Sánta Ördög (El Diablo Cojuelo)* című 1641-es, kiváló kópéregényből. Az általam felhasznált kiadás 1962-ben jelent meg a budapesti Európa Könyvkiadónál. Szegő István (Benyhe János által átdolgozott) fordításából ollóztam ki, s tördeltem ilyen barokkosan száraz szonettekké a szövegeket, alig-alig csavarintva valamit is rajtuk.

a régi nevetések

aztán sorra eltűntek
a régi nevetések
elvesztek minden reggel
minden régi-új viccel
mosollyá szelídültek
de hát ilyen az élet
és vigyorra torzultak
mert ezt hozta a holnap
mélyükön keserűség
vibrált az ésszerűség
parancsa erősebb lett
eltűntették a viccek
valahai leányok
sugárzó látomások
szépségétől vakulva
áttűntek a seholba
aztán már azt nevetjük
mért is maradtunk együtt?
a sivatag kitérült
kacagásunk elárult
aztán már nem nevetünk
szomorú lett a testünk
már vicceket se mondtunk
mentünk meg-megbotoltunk
csak a hold maradt régi
vöröslő kobold égi
pályáján bandukolva
buddhafeje vigyorra
torzult ha minket nézett
a régi nevetések
messziről visszahangoztak
te tudtad mindég tudtad
az egész világ talmi
de bele lehet halni
mosolyogva ledéren
ahogy a hold az égen
mikor felhők takarják
rajtunk vigyorgó arcát

*mállik a nevetheknék
bohócarcról a festék
igen te mindig tudad
a legvégén az útnak
nem marad immár semmi
miben lehetne hinni
s mert hosszúak az esték
hát ezen nevethetsz még*

2000. augusztus 16.

SZÁLINGER BALÁZS

Első pesti vérkabaré

Lord Greystoke

*Nem, Monsieur, ezt nem tenném, ne mondja
– és vérig sértetten fordult felém
bizonyos Clayton, Greystoke egyke lordja
az óceánjáró fedélzetén.
S bár a társalgás megrekedt napokra,
egyszer, mikor sétára kért fel, én
a korlát mellett örömmel követtem,
majd névjegyetadtunk át mind a ketten.*

*Volt egy hosszú háború is azóta,
hogy partot ért a szép Lady Alice.
Legszebb évek a kabaré-agóra
történetében, mit senki se hisz.
A titoknak nincsen megmondhatója:
úgy ült az ömlő honfivérre vice,
hogy azt hittem, a háború azért van,
hogy pénz gyűljön a pesti kabarékban.*

*Ezerkilencszázhuszonegy nyarán
díszlépéssel, dúsgazdagon vezettem
az oltárhoz párduczemű arám.
Pár boldog év jött, csak hogy elfeledjem,*

*majd változott a vicc: a vér szagán
élvezkedtek bár, egyre kevesebben,
s a régi díszlet búcsúnapja volt,
mikor a pénztárnál ott állt a lord.*

*Siettem, hát úgy gondoltam, elég
néhány baráti szó, s egy tiszteletjegy.
Még láttam, hogy elfoglalja helyét,
s nekiestem az aznapi szövegnek.
Egy kiáltás az öltözőbe még,
egy válasz még: megteszik, mit tehetnek,
s kigyúltak a háborúszerű fények ---
A nézőtéren hárman már nem éltek.*

*Leírni, hogy aznap este mi volt ott ---
az Úr, kérem, ne adjon rá hatalmat ---
Láttam ordítani, láttam a lordot,
láttam embereket, jobban kacagtak,
s félpucéran, s mintha így volna boldog,
bár valahogy frakkban hatott vadabbnak,
Greystoke kimért lordja, mint egy vadember,
a függőnyt tépte a véres kezekkel ---*

*A végletek között azon az estén
hártványékonyra szűkült a határ,
mint a tűzben két konkurens nemesfém,
közelebb húzódtak élet és halál.
Az az angol, ó, hogyan is feledném,
műsorszám volt, ki talpig tapsban áll,
ki vért fakaszt s mutat olcsón a pornak,
s másnap a pénztárnál ezrek tolongtak.*

*Mert elnéztek művészetünk felett,
már belefért egy-egy könnyebb megoldás:
a közönség hasonmást ünnepelt,
s vörös festéket ontott a hasonmás.
Mikor a festék már nem tűrt medert,
s csontig vágatott egy merész dekoltázs,
eluralván a friss döbbenetet
egy újonc színészem fölnevetett ---*

*„Valaki téved velem kapcsolatban,
valamit vérként bocsájt áruba,
nem tudván: igazul, s bármi alakban,
amint rámondja: vér, az árúja.*

Nevessetek, és még, és lankadatlan,
csak pénzt nyeljen a műsor-áruda,
melynek kirakatában is ti vagytok:
kitartottakon híznak a kitartók.”

*S a közönség? Pillanat rémület,
majd egyesült egy megbomlott kacajban.
S a társulat? Gyarló sikerszüret
néhány percig, s fölöttem és alattam
s együtt mindez: örület, örület,
s nem volt tettetés: én is húsba martam,
s láttam, s fedte a köröttem nyílt vadon,
a visszatért lordot a színpadon — — —*

*Reggelre kemény szőnyeg lett a vérből.
Megint rongyokra, nejlonsákra várt
nyolcvanegy hulla, s még ennyi, a vértől
olvashatatlan háborús plakát.
Párducom védte: „tudod, ő azért öl...”
s letöröltem ajkáról mondatát.*

Keresd az asszonyt!*

Benedek korán ébredt, de friss volt és kipihent. Az idejét sem tudta, mikor merült álomba ilyen hamar, mikor aludt ilyen mélyen és nyugodtan, s ami a legfontosabb: álomtalanul. Ha álmodott – és szinte minden éjjel rátörtek rémálmai –, mindig fekete-fehér képek peregtek előtte, s általában valami háborús emlék vagy nyomasztó, szorongató vízió kínozza, amiben a múlt a legfrissebb jelennel, általában munkájának valamilyen álmában tisztázhatatlan hiányosságával keveredett. Most azonban nem kábán és gyűrötten ébredt, mint szokott, de energiától duzzadva és szokatlanul jókedvűen.

Lábujjhegyen indult a fürdőszoba felé. Gyorsan megmosakodott, felöltözött. Borotválkozásra szerencsére nem kell, tapogatta tegnap este óta alig serkent borostáját. Lezökkent a nappaliban íróasztalához, s néhány kérdést papírra firkantott, azokból, amelyeket Friedmann-néval akart tisztázni. Ez a legsürgősebb, az asszonnyal kell beszélnie. A mindig akadozó fiókot kirántva papír után tapogatózott.

A kisméretű, kopottan is mutatós, redőnyös íróasztalt kissé romos állapotban találta '45 januárjában az Andrássy út 60. pincéjében, s miután az irodákban odafent mindenütt komplett berendezés volt, az ellátmányi osztállyal leselejtezette és hazahozta. Megreparálta, s bár nem lett tökéletes, később felesége kérésére sem volt hajlandó megválni tőle, még akkor sem, amikor Kata kényelmesebb és stílusosabb darabokat mutatott neki bagatell összegért.

– El kéne szakadnod apádék gondolkodásmódjától és ízlésétől ebben is – mondta akkor az asszonynak, szülei műgyűjtő szervenvényére utalva.

Megint nehezen mozdult a fiók. Beakadt valami a hátsó fala és az asztallap közé, először azt kellett kihúzkodnia, s amikor végre sikerült, meglepetten látta, hogy a kissé meggyűrdött *Önéletrajz* feliratú dossziét szorongatja a kezében.

– Ilyen marhát, mint én! – sóhajtott megkönnyebbülten. A mappa itt kallódott, és miket nem gondolt ijedtében. – Ilyen marhát!

Szakmai ártalom, húzta el a száját, majd felszabadultan kivonult a konyhába, hogy kávéfőzőn, s mielőtt elindul, meghallgassa a híreket.

Odabent a reggeli eligazítás után egy autót kért, majd amikor a diszpécser jó félóra múlva morózusan visszajelzett, hogy csak most akadt szabad gép, mert mindenkinek ugyanakkor jut eszébe kikocsizni, akár a grófoknak vasárnapi mise után, leballagott a Csengery utcai kapuhoz, és az odarendelt Hantos alhadnagy kíséretében beszállt a kisvártatva eléjük gördülő Pobedába. Hantosnak volt jogosítványa, így nem kellett igénybe venniük sofőr kíséretét.

Az alhadnagy alig néhány hónapja szolgált az államvédelemnél. Igazi népi

* Részlet a *Keleti pályaudvar, végállomás* című, készülő regényből.

káder volt, közvetlenül a tisztiskola gyorsított képzését követően került az ÁVH kötelékébe, Benedek keze alá. Keveset beszéltek, apróbb feladatokat Hantos maga intézett, önálló ügyeket az őrnagy nem bízott rá. Az alhadnagynak az is eseményszámba ment, hogy terepen dolgozhat, s nem valamilyen kulimunkával telik az ideje, mint például adategyeztetéssel a lakcím-nyilvántartóban.

Útközben egyáltalán nem beszéltek, pedig Hantos remélte, hogy megtudhat valami közelebbit a nyomozásról, amiben talán végre szerephez jut. Benedek intett neki, hogy a háztól kissé távolabb parkoljon le. Mindketten kiszálltak, de az őrnagy egyedül akart az asszonnyal beszélni.

A lépcsőházban nem égett a villany. Hunyorogva silabizálta a neveket a postaládákon, de sehol nem látta a Friedmann nevet. A házmesterlakás ajtaja mögül motozás hallatszott. Barna papucsot, koszlott, zöldes színű mackónadrágot, kék inget és micisapkát viselő férfi jelent meg az ajtóban, gyanakvó arccal, ám ahogy Benedek odafordult, és a férfi meglátta az egyenruhát, zavartan sapkájához emelte a kezét, mint aki tiszteleg.

– Szabadság! – köszönt hangosan. Fogpiszkáló lógott ki a szája sarkából.

– Friedmannékat keresem. Úgy tudom, itt laknak – lépett közelebb Benedek. Pálincaszag csapta meg. A micisapka legyintett.

– Azok ilyenkor feszt a templomban ülnek. Még a boltot se nyissák ki. Igen úri népek ezek még mindig.

Az őrnagy igyekezett közönyös arcot vágni. Dühös volt, hogy rossz időpontot választott, és idegesítette a tenyérbemászó fickó.

– Valami gebaszt van velük? – lépett közelebb a házmester, hangját bizalmasan lehalkítva, de Benedek eleresztette füle mellett a kérdést.

– Beszélnem kellene az asszonnyal. Hol találom ilyenkor? – kérdezte kényeseredetten. Nehezebbre esett segítséget kérni a rossz emlékeket idéző alaktól.

– Tudom ám, hogy bevitték a Friedmann-t – fitogtatta tájékozottságát a házmester, s mintha kacsingatna, úgy hunyorgott.

– Hol találom az asszonyt? – ismételte meg kérdését szigorú hangon az őrnagy, majd egy pillanatnyi tétovázás után nem állta meg, hogy ne fűzze hozzá: – Én a maga helyében nem kérdezősködnék ennyit. Még lesz idő, amikor elbeszélgethetünk. Most elég, ha megmondja, merre van Friedmann-né.

A házmester eltátott szájából lefittyedt a fogpiszkáló, de még időben kapott utána, mielőtt leesett volna.

– Arra kell menni, a piac felé – mutatta megszeppenve. – A túloldalon van a templomuk, majdnem a tér sarkán. Asszem a negyvennyolc alatt – magyarázta készségesen. Benedek köszönés nélkül lépett ki az utcára, beszállt a várakozó Hantos mellé, és közel a Garay tér sarkához, a negyvennyolcas számú házzal szemben állíttatta le a kocsit. Társát küldte be, hogy hozza ki az asszonyt.

– Ez egy templom. Legyen udvarias. Kérdezze meg, melyikük Friedmann-né, és lehetőleg tapintatosan, feltűnés nélkül hívja ki. És vegye le a kabátját. Nehogy így menjen be! – szólt rá a kocsiból kikászálódó alhadnagyra. Hantos a szemerkélő esőben kelletlenül lehámozta magáról a fekete bőrkabátot, és a kalapot is bedobta a sofőrülésre.

– Ez maradhat – Benedek visszanyomta kezébe a kalapot. Nem akarta most hosszasan magyarázni, hogy zsidó templomba fedetlen fejjel belépni olyan,

mint kalapban keresztény szent helyre, úgyhogy csak intett az alhadnagynak, hogy menjen. Amúgy is idegesítette a fiatal ávéhások közötti detektívromantika, a puhakalap és a bőrkabát, amiről neki Hain Péter detektívjei meg a Gestapo jutott az eszébe. – Mondja meg, hogy a férje érdekében kell beszélünk vele. Ha már ilyen szerencsétlen időpontban kellett idejöttünk – morogta maga elé.

Hantos bólogatott. Szürke öltönyben és kalapban lépett be végül a kapun, ment át az udvaron, és nyitott be a szemközti ajtón az imaházba, ahol megtorpant. Közvetlenül a frigyszekrény mellett állt, szemközt az imádkozókkal. Zavarba jött. Sebesen futtatta végig tekintetét a talesszba* burkolt, hajlongó férfiakon, akik számára ijesztő látványt nyújtottak. Talán tizenöt férfi imádkozhatott együtt a fülledt, gyertyaszagú helyiségben, nem volt ideje megszámolni őket. Néhányan felfigyeltek rá, úgy érezte, szinte átdöfik kutakodó pillantásukkal. Nőt egyet sem látott. Fanatikus banda, gondolta borzadva, és kihátrált. Végtelenül kínosnak érezte feladatát, az imádkozók közül kiemelni egy embert, ráadásul egy nőt, ezért indulatosan gondolt az odabent hajlongókra. Az udvaron körbenézett, s megcélozta az emeletre vezető lépcső melletti másik ajtót. Ahogy belépett, látta, hogy ugyanabban a teremben van, csak ezúttal hátulról látja az imádkozókat. Egy feje búbjáig csíkos imalepelbe burkolózott, ősz kecskeszakállú öregember észrevette, s kezében egy másik talesszal és egy imakönyvvel közelített hozzá. Hantos riadtan hátralepett és hevesen nemet intett. Az öreg értetlenkedő tekintetére kinyögte:

– Egy nőt keresek. Friedmann-nét.

Az idős férfi szúrós szemmel vizsgálta a jövevényt, aztán a hátsó ajtóra bökött:

– A lépcsőn kell felmenni. De itt nem lehet beszélgetni. Imádkozunk – rosszallóan nézett a kihátráló Hantos után.

Az alhadnagy nagyot szippantott a párás levegőből, és felment az emeletre, hogy újra benyisson a gyertyaszagú félhomályba. A nők szinte valamennyien odanéztek, amikor belépett. Az idősebbje integetett, hogy a férfiaknak lent a helyük, a lányok kíváncsian pislogtak az ismeretlen fiatalember felé.

– Friedmann Benjáminnét keresem – súgta a legközelebb álló asszonynak, aki izgatottan suttogta tovább szomszédjának. Miután továbbították az üzenetet, minden szempár kíváncsian Hantosra szegeződött, aki elvörösödve úgy érezte, arcát milliónyi tű szurkálja. Egy fekete kendővel bekötött fejű, riadt egérré emlékeztető, keskeny arcú, hegyes orrú, cikázó tekintetű, törékeny asszony oldalazott felé a széksorok között, nyakig gombolt, sötétkék ruhában. Egymástól távol ülő, vöröslő szeme körül fekete karikák árulkodtak az elmúlt napok és éjszakák nyomasztó magányáról.

– Én vagyok a Friedmann felesége. Mi van vele?

Hantos végtelenül kellemetlenül érezte magát, mert a kérdést a közelben ülők is mind hallhatták. Szabadulni akart innen, minél előbb.

– Velem kell jönnie egy rövid időre. Odakint többet megtudhat.

– Engem is elvisznek? – kérdezte tágra nyílt szemmel, suttogva az asszony. Hantos megrázta a fejét:

---

* imasál (héber-jiddis)

– Csak néhány kérdést kell feltennünk. Jöjjön ki, legyen szíves!

– Egy pillanat – intett Judit, és Hantosnak nem volt ideje ellenkezni. Az asszony visszasietett a helyére, valamit suttogott a szomszédjának, lehajolt, megcsókolta egy szőke kislány fejét, megsimogatta a mellette ülő fiú arcát, aki két kézzel kapott utána, és a nyakába csimpaszkodott. Neki is adott egy puszit, aztán lefejtette magáról karjait, és feszült arccal újra átvágott a karzat közönségén. Némán néztek utánuk, ahogy kiléptek az ajtón.

Odakint a kocsiban Benedek már tükön ült. Szívesen kiabált volna egy sort az alhadnaggal, amikor odaér, hogy mit tököldött ennyit, de még idejében észrevette a kissé hajlott hátú asszonyt, aki Hantos mögött szaporázta lépteit. A kocsihoz érve az őrnagy ajtót nyitott, és Friedmann-né, némi kínos tétovázás után körbepillantva, nem látja-e valami ismerős, kénytelen-kelletlen beszállt a hátsó ülésre. Az alhadnagy is beült volna a helyére, de főnöke jelezte, hogy kettesben szeretne beszélni az asszonnyal. Kiadta a bőrkabátot, és behúzta az ajtót.

– Benedek György őrnagy vagyok az Államvédelmi Hatóságtól. Üzenetet hoztam a férjétől.

Judit arcára feszült várakozás ült ki, de tartani próbálta magát, nem szólalt meg.

– A férje él, és a körülményekhez képest jól van. – Az asszony riadtan kitáguló szemét látva, gyorsan hozzátette: – Úgy értem, a letartóztatás, a kihallgatás és a zárkaélet körülményeihez képest.

Judit továbbra sem szólalt meg, nem is kérdezett semmit, ezért a pár másodperces kínos csendet ismét az őrnagy törte meg. Hátrafordulva, végig az asszony arcára szegeződő tekintettel beszélt:

– Meglehetősen súlyos ügyben gyanúsítják a férjét. Nem tudni, hogy aktív résztvevője volt, vagy megtévesztették, de benne volt, az biztos. Nem mondhatok részleteket, egy általános tanácsot azonban adnék. Ha a közeljövőben beszélne vele, vagy netalán módjában állna írni neki, célszerű lenne, ha a tudomására hozná, az ő érdekében. – Hatásszünetet tartott, majd folytatta: – Hogy az ítélete mennyire lesz súlyos, abban szerepet játszik az ő viselkedése, hogy is mondjam, együttműködési készsége is. – Benedek nagyot sóhajtott. – Ma sötét idők járnak. A demokráciának a belső ellenséggel is meg kell küzdenie, és ezek a tisztességes embereket is bajba sodorhatják. Még azokat is, akik az életüket köszönhetik a felszabadítóknak. Ha legalább utóbb rádöbbenne, hogy vétett, és enyhíteni igyekezne a következményeket... Ha bebizonyítaná, hogy nem igazi, tudatos ellenség, csak megtévedt, akkor mindenképpen enyhébb büntetés várna rá. Tud követni, ugye?

A szavait egyre kétségbeesettebben hallgató Judit üveges tekintettel, vértelen, vékony ajkát összepréselve bólogatott.

– Mennyire ismerte a férje dolgait? – próbálta szóra bírni az ajtóhoz szorulva gubbasztó asszonyt.

Judit tanácstalan volt, mit válaszoljon. Nem tudta, mibe keveredett Benjámín, amiért ez az ember ellenségnek nevezheti; nem tudta, mivel használ neki, és mivel árt. Benjámín az utóbbi egy évben szinte egyáltalán nem beszélt már odahaza politikáról, Izraelről is alig. Az vette el a kedvét, hogy Judit egy alkalommal határozottan kijelentette: kár a szóért, hiába próbálja újra és újra meg-

győzni, addig egy tapodtat sem mozdul innen, míg nincs nyugalom Erecben. Akár micva, akár nem; akár a férfi joga dönteni ebben kérdésben, akár nem, semmi nem érdekli, heveskedett. Olyan Isten nincs – így mondta, Friedmann megrökönyödésére –, aki elvárná, hogy egy anya a gyerekeit békéből háborúba vigye.

Benjámín olykor két-három napra is elmaradt, amikor a vidéki plugákat* látogatta meg, de abban nem lehetett semmi törvényellenes, hogy kivándorolni szándékozókat készítenek fel a kétkezi munkára, hiszen most itt is nő a kétkezi munkások ázsiója, legalábbis erről szónokolnak a rádióban. Talán az alijs. Judit mindig is sejtette, hogy ebből baj lesz. Friedmann hiába mondta, hogy tudnak a dolgról, csak hivatalosan nem engedélyezik a csoportos kivándorlást, Judit sejtette, hogy itt még sincs minden rendben. A részletekről a férfi soha nem ejtett szót, ő pedig nem kérdezősködött, mert, az igazat megvallva, hallani sem akart az egésztől.

Őszintén szólva, amikor Benjámín elutazott, Jutka nem azon aggódott, hogy törvénybe ütköző dologgal foglalatoskodik vagy sem. Inkább féltékenységet érzett a fiatal lányok miatt, akikkel férje a táborokban találkozhatott; akiket nála jóval modernebb szellemben neveltek, és akik ennek következtében igencsak szabados erkölcsűnek tűntek a szemében. Amikor egy alkalommal Pesten látta őket a Mizrahi chanuka-bálgán, megdöbben, milyen kihívóan viselkednek. Leginkább a két kibérelt termet összekötő folyosót lepték el a Wesselényi utcai iskolában, ahol a büfé előtt egy csoportba verődve összekeveredhettek a fiúkkal, és láthatóan kevésbé érdekelte őket a hórázás, mint az ismerkedés lehetősége. Akkor hasított belé, micsoda kísértés lehet az ő Benjámínjának a fiatal lányok gyakori társasága. Nem sokkal azelőtt szülte a második gyereket, akkor először mozdultak ki kettesben, és a sokadalomban kipirult arccal, izgatottan sürgő-forgó kamasz lányokhoz képest öregnek és elhasználtként érezte magát, pedig merészen kalapot vett és színes kardigánt. Eszébe sem jutott, hogy viszonylagos nyugalmukra máshonnan leselkedne veszély.

Azóta, hogy a gettóban, húszévesen eltemette az anyját – apja Borban tűnt el, munkaszolgálatosként –, fogait összeszorítva küzdött, hogy megálljon a lábán. Anyja vidéki rokonai közül sem jött vissza senki, hiába járt a Bethlen téri DE-GOB**-irodába, nem tudtak felvilágosítást adni róluk még hónapok múlva sem, végül a nagy tülekedésben vigaszként továbbküldték az élelmiszer-csomagokat elosztó, földszinti raktárba.

Egyedül indította újra a juhtúró-üzemet negyvenöt kora tavaszán, s úgy ment férjhez azon az őszön Friedmannhoz, hogy elhatározta, halottai helyébe új családot teremt. Szövetséget kötött, s amit szülei annak idején mindig mondtak, ám ő sosem hitt benne, mégiscsak beteljesedett: megjött a szerelem vagy valami ahhoz hasonló; bensőséges, meghitt viszony alakult ki közöttük, bár amikor a chüpe*** alá álltak, leginkább emlékei elől menekült.

---

* izraeli kivándorlásra felkészítő telepek (héber)

** Deportáltakat Gondozó Bizottság

*** esküvői baldachin (héber-jiddis)

Friedmann vallásos fiatalember volt, ez megnyugtatta Juditot, aki a maga sádchenja* kellett legyen. A Garay utcai síl** udvarán ismerkedtek meg negyvenöt októberében, Szimchesz Tajrekor, a Tóra örömnepén, amikor az alacsony, nem különösebben jóképű, szikár alakjával, élesen metszett, keskeny arcával Juditra meglepően hasonlító, koránál idősebbnek látszó fiatalember megjelent nála még ifjabb ismerőseinek élén, és táncolni kezdtek, kezükben a tóratekerccsekkel.

Addig az örömnep nem volt túlságosan vidám, noha számos tóra sértetlenül megúsztta az ostromot. A régi hívek közül hiányoztak sokan, bár azért szép számmal összeverődtek így is. A gyerekek nagy darab Hersey csokoládét kaptak a Joint jóvoltából, és kezükben kis zászlócskákkal, a megmaradt, ezüst tórávértékkel és koronákkal járták körbe hétszer a bimát,** s várták ki türelemmel, míg valamennyi felnőtt férfit felhívták az emelvényre, hogy egy-egy szakaszt recitáljanak a szövegből. Már rakták volna vissza a tekerccseket, amikor berobbant a féltucat nagykamasz, és vezetőjük szép szóval elérte, hogy újra elő lehessen venni a széfereket,** s megtáncolthassák őket az udvaron is, felszabadultan énekelve hozzá nemcsak az ünnep melódiáit, de gyors ritmusú, modern héber dalokat is. Volt valami elementáris erő a cingár fiatalemberben, akinek szavára a kissé megtört, komor öregemberek is engedtek, és ha maguk nem is tudtak vagy nem akartak felszabadultan énekelni és táncolni a fiatalokkal, legalábbis tapsoltak vagy elmosolyodtak a rég nem tapasztalt lelkesedés láttán. A nők eleinte az imaház hátsó bejáratánál vagy a lépcsőn ülve kuksoltak, de a vékonycsontú, energikus fiatal férfi még azt is el tudta érni a morózus öregeknél, hogy ne legyen botránkozás abból, ha ők is táncolnak, persze külön körben, egy székre feltámasztott széfer tóra körül. Ahogy Jutka előtt felvillant ez az epizód, még arra is emlékezett, hogy az öreg Hirschler Márkus, apja egykori jó barátja, miután a kifeszített talesz alatt a „Tóra vőlegényeként” el-elcsukló hangon énekelte a tekercs utolsó mondatait, a körtánc látványára ismét elkönnyezte magát.

– Ilyen szimchét**** utoljára a vizsnyicer ruv udvarában láttam negyvenháromban, Váradon – szipogott az öreg. – Százak táncoltak ott. Majd mindegyik a füstbe ment, persze a gazdagok kivételével, akiket a Kasztner kimenekített. – Amikor erről beszélt, mindig köpött egyet.

Judit szoknyája ráncai között tördelte a kezét. Ha igazat beszél: hogy nem ismerte a dolgait, lelke mélyén mindig is ellenezte a cionista agitációt, és nem tudja, mit követhetett el, azzal megtagadja Benjámint.

– Tudtam, hogy mivel foglalkozik – hallotta a saját, dacos hangját, miközben belémarkolt a rettegés, mi lesz a gyerekekkel, ha őt is lefogják. Válasza láthatóan meglepte az őrnagyot.

– Azzal is tisztában volt, hogy amit a férje tesz, az törvénybe ütközik? – vett mély levegőt Benedek, s próbált továbbra is halknak, visszafogottnak és együttérzőnek mutatkozni.

---

* házasságközvetítő (héber-jiddis)

** tanház, imaház (jiddis)

*** tóraolvasó asztal (héber)

**** könyv, a tóratekerccset is így nevezik (héber)

***** örömtől (héber-jiddis)

– Szeretném tudni, mivel vádolják az uramat. Mondja meg, mi az, amit elkövetett. – Jutka lebírta remegését, és keményen, szinte számonkérő hangon beszélt.

– Csak annyit mondhatok most magának, hogy a férje csoportos embercsempészésben közreműködött. Többek között illegális határátlépés megszervezésével vádolják. Ami lényegileg azt jelenti, hogy kémtevékenységet is végeztek. Fiatalokat juttattak át Csehszlovákiába, hogy onnan Palesztinába, majd később Izraelbe jussanak. – Legyintett egyet. – Palesztina vagy Izrael, egyre megy. És ez korántsem a legsúlyosabb cselekmény, amit elkövetett.

Benedek várta a hatást, de Jutkának a szeme se rebbent. Azt akarta, hogy az asszony lázasan kérdezzen, kétségbe essen, esetleg szenvedélyesen könyörögjön, s aztán nagy kegyesen felajánlhassa, hogy elintéz neki egy beszélőt. A nő azonban hallgatott. Inkább tehetetlen dacból, mint taktikából, inkább bizonytalanságból, mint tudatos elhatározásból. Vékony arcán csak egyszer-egyszer rezzenetek az izmok, ahogy indulatosan összepréselte fogait.

Egyáltalán nem is látszik zsidónak, fürkészte Benedek az asszony arcát. Akár egy parasztasszony, úgy néz ki ebben a fekete főkötőben, és olyan egyszerűen is gondolkodik. Nem tudta, miért, de ez a gondolat felingerelte.

Jutka tudta, hogy kevés az ideje, valamit mondania vagy tennie kell, mert ha az ávós eltűnik, ki tudja, mikor lesz módja legközelebb hírt kapni Benjáminról. Nem látta át, hogyan kellene tárgyalnia vele, mi lenne célravezető, a zsigereiben érezte ugyanakkor, hogy tartania kell magát, nehogy elárulja szörnyű aggodalmát. Úgy kell tennie, mintha félreértésről volna szó, ami nyilvánvalóan rövidesen tisztázódik. Juditot nem érdekelte a politika, de tudta, mit jelent, ha valakit elvisz az ávó. Épp elég rémhír terjedt a piacon, melyek egy részéről azonban kiderült, hogy korántsem túloznak.

Másnap, hogy Benjámint letartóztatták, svüesz* előtti nagypiac volt a kóser soron, de Jutka nem nyitott ki. Elszaladt Baneth rabbihoz a Karpfenstein utcába. A ruv éppen temetni indult, s utána még a mikvébe készült, az ünnep előtt, de amikor meghallotta, milyen ügyben keresi őt a fiatalasszony, akinek a szüleit is jól ismerte, rövid időre mindenképpen fogadni akarta őt. Ahogy Judit előadta a letartóztatás részleteit, a rabbi arca elkomorodott, karját széttárta. Jellegzetes fehangján azt mondta:

– Tehetetlenek vagyunk. Talán tényleg igaza volt a férjednek, van akinek nincs más út, el kell menni. De ne feledd: Ani maamin beemuno slemo beviasz hamusiach.** Még ha késlekedik is. Így mondja a Rambam. Légy türelemmel, előbb-utóbb talán kiengedik. Annyi embert letartóztatnak manapság – próbálta a lesújtó hír nyomán nyugtatni az asszonyt, aki egyik lábáról a másikra állt idegességében, de őt magát is lesújtotta a hír, és semmi igazán vigasztalót nem mondhatott. – Tudd meg, mivel vádolják. Hátha valahogy mégis lehet segíteni.

Az ajkát harapdáló Judit megrázta a fejét:

– Telefonáltam. Azt se hajlandóak elárulni, hogy ott van-e.

---

* a Tóraadás ünnepe (héber-jiddis)

** „Teljes hittel hiszek a Messiás eljövételében.” – Rabbi Mose ben Maimon (Rambam) a zsidó vallás 13 hitágazatának egyikeként fogalmazta meg e tételt. (héber-jiddis)

– Próbálkozz a Síp utcában is. Azoknak talán van kapcsolatuk valakivel, aki segíthet – mondta rav Baneth némi tűnődés után, és bár nemigen hitt benne, hogy sikerrel járhat, legalább megkönnyítette Judit helyzetét. Ha maga küldi a neológokhoz, ami az asszonynak is megfordult a fejében, mégiscsak könnyebb szívvel kilincsel.

– Most mennem kell. Az élők mindig várhatnak, a halott nem. Adj hírt magadról, lányom, bármi lesz is. Git jantev!* Legyen örömed a gyerekeidben, ha már a férjed nem lehet melletted az ünnepen.

Judit sirással küszködve fordult ki az ajtón, és vágott át a Teleki téren. Ment leszegett fejjel, elrejtve könnyes arcát a szembejövők elől, két karját hasán öszszefonva, végig a Népszínház utcán, a Rákóczi úton a Síp utcáig, az Országos Irodáig, és útközben százszor is elátkozta magát, hogy ellenállt Benjámín akaratának, olykor sürgető, olykor szelíd kéréseinek, gondolja meg, nem tudná-e mégis elképzelni az életüket Izraelben. Ha valami történik Benjámínnal, soha nem heveri ki, ő az oka. A férjének igaza volt, s ő tévedett: ennél még az is jobb lett volna, ha fegyverrel a kezében kockáztatja az életét, mert akkor legalább tudja, miért vállalja a veszélyt, és úgy érezheti, hogy van értelme annak, amit tesz. De így, hogy egyszerűen elviszik, és azt sem tudni, hogy miért?

Judit nem olvasott újságot, és nemigen hallgatott rádiót sem. Elég volt a többi kofa ideges suttogását hallgatni nap mint nap a piacon, az állandó rémhír-kárálást becsületes kereskedők letartóztatásáról feketézés, csempészés miatt, vagy mert a megengedettnél néhány grammal több aranyat találtak náluk, s ezért az egészet elkobozták; emberek eltűnéséről, akik azután vagy előke-rültek néhány hét vagy hónap után, vagy nem, de ha feltűntek is újra a piacon, nemigen beszéltek róla, mi történt velük. Most már tudja, mindez akár igaz is lehet.

Benjámínnal régóta nem beszéltek semmiről, ami oda torkollhatott volna, hogy el kell menni innen. Negyvenhat nyarán jött az első gyerek, negyvenhétben a második, ő pedig váltig remélte, hogy legalább ezzel elodázható a végső döntés, mert tudta, érezte, hogy Benjámín a lelke mélyén úgysem tesz le róla, hogy meggyőzze őt. Amikor a mizrachista lányok gyűrűjében látta, akkor sem csupán az járt a fejében, hogy ezek szebbek és kívánatosabbak nála, hanem hogy ezek beteljesítenék az álmát.

Amíg Judit a Síp utcába sietett, rabbi Baneth átkokat mondott magában. A szerencsétlen asszony még nem tudta, s ő meg akarta kímélni a hírtől, amit maga is csak reggel, a sílben hallott. Több cionista vezetőt letartóztattak, noha senki sem tudta, mi a vád. A ruv magában némán elátkozta azokat az apikaj-reszeket, akik a saját fajtájuk vért áldozzák a maguk biztonságáért és hatalmáért, s mások vérszomjának csillapításáért. Ezt tette akkor is, amikor negyvenhatban hírét vette a kielcei, majd a miskolci és a kunmadarasi pogromnak, amikor legalább úgy tettek a kommunisták, mintha nem lenne köztük a történetekhez; ugyanezt, amikor Auschwitzban a pólisi kápók közreműködésével a náci kikerülték.

---

* Jó ünnepet! (héber-jiddis)

Lerogyott a padra, a durva tölgyfaasztal mellé, tenyerébe támasztotta arcát, és könnyek nélkül sírt. Nemcsak elpusztult feleségét, kamasz fiait, még csak nem is füstbe ment népét siratta. Kimondhatatlan fájdalmat afölött érzett, hogy mindehhez zsidók is hozzájárultak; hogy saját testvéreik vérént ontották és ontják. Noha nem voltak már illúziói, nem kapott választ kérdésére: miért lehetséges mindez? Hogyan engedheti meg ezt, akinek módjában állna megakadályozni? Minderre nem elegendő válasz a szabad akarat, mert amit a Fennvaló történni enged, annak mégiscsak magasabb oka van, közös eredője. Abból, hogy a gó-jok gyűlölik a zsidót, kihámozható a Jóteremtő üzenete: a zsidók nem elég méltók még a megbecsülésre, így a megváltásra sem, de hogy zsidó pusztítsa testvérét, ezt rabbi Baneth nem tudta megemészteni, s a maga indulatait, gyászában fogant kételyeit kordában tartani. Ha Jichokot megkímélte Ávrohom érdemében, miért engedte s engedi most apát a fiával elpusztítottatni? Miért kellett ilyen szörnyű bizonyosságot tennie, hogy kol Jiszruel arevim ze la ze?* Nem úgy áll-e, hogy mindenki csak a saját bűnént viseli, és a fiak csak akkor felelnek atyáik vétkéért, ha maguk is elkövetik azt? Hogy adhatott hettert** a mérhetetlen büntetésre, egymillió ártatlan gyermek, csecsszopók tízezreinek halálára, aki a világot a kegyelem és nem az ítélet szellemében teremtette és irányítja? Ha nem így volna, rég nem lehetne világ. Akkor mégis hogyan történhetett?

Nem volt válasza, mint ahogy nem volt válaszuk azoknak a bóchereknek*** sem, akik tán a bennük meggyilkolt Istent akarták megbosszulni, amikor visszatértek a deportálásból. Rav Baneth emlékezett, milyen hajszát folytatott negyvenöt forró júliusában, hogy megtalálja azokat a szerencsétleneket, akikről kitudódott, mire készülnek. Máskor nem adott a pletykára, legfeljebb szégyenkezve gondolt rá, hogy a losn ho rá**** törvényét napjában ezerszer hágják át hívei, ezúttal azonban úgy érezte, nagyobb vétek nem meghallani a figyelmeztetést, mint esetleg komolyan venni az alaptalan híresztelést. Sokatmondóan sutogták a reggeli imánál, hogy a cionistává lett fiatalok a Budapest Székesfőváros Vízművek dolgozóiként arra készülnek, hogy alijájuk előtt megmérgezzék a város vízkészletét.

A ruv reszketett az idegességtől, és kétségbeesetten tudakozódott, kik lehetnek ezek az eszelősek. Még a Vízműveket is felhívta, hogy kinyomozza, kikről lehet szó. Addig nem tágított, míg fényt nem derített egyikük kilétére. Maga ment el hozzá még aznap este albérletébe, és felrúgva saját elveit, a fülbe súgott hírrel szembesítette a tizenkilenc éves fiatalembert, aki megszeppenve tagadott, rav Baneth azonban nem tágított, követelte, hogy a fiú üljön vele taxiba, és menjenek el két társához. Az egykori bócherek megszeppentek az ősz körszakállas, pajeszos ember láttán, akinek neve ismerősen csengett a fülükben. Némán összepréselődve kuporogtak a taxi hátsó ülésén, míg a ruv a Niszsel vendéglőhöz hajtatott. Sört rendelt nekik is, magának is.

---

* Minden zsidó felel a másikért (héber-jiddis)

** felhatalmazás (héber)

*** jesiva növendékek (héber-jiddis)

**** rossz nyelv – a rágalmozás vagy a másokról mondott, akár igazságtartalmú becsületsértés tilalma (héber-jiddis)

Nem volt módjuk egymással beszélni, s a kockás abrosz mellett, rav Baneth egyenes kérdései elől sem tudtak kitérni. Felindultságában a ruv keverte a magyart és a jiddist. Ahogy beszélt, nemhogy alábbhagyott volna a felháborodása, egyre dühösebb lett.

– Tisztában vagytok velem, ti mesügek, hogy amit a fejetekben forgattatok, az hillul haSém* a legszörnyűbb vétek, amit ember elkövethet? Tudjátok ti, hogy ártatlanokon bosszút állni a gehirmomba** juttat? Tudjátok, hogy a bosszúálló Isten képeben tetszelegni nagyobb bűn bárminél? Bálványimádás, hogy magatok akartok megistenülni és igazságot tenni. És az sem jutott eszetekbe, hogy ennek az örült megtorlásnak zsidók is áldozatul eshettek volna?

A fiúk csak ekkor szólaltak meg, egymás suttogó szavába vágva ismertették örült tervük részleteit, a gyermekes konspirációt százezer zsidó értesítéséről, mintha az egyiptomi kivonulás csodáját az ajtófélfák megjelölésével emberi kéz megismételhetné. A rabbi egy darabig hallgatta beszédüket, majd dühösen legyintett, és szikrázó szemével pásztázva rajtuk, szinte szuggerálta őket.

– Megértem a fájdalmatokat, megértem az indulataitokat, de olyanok vagytok, mint Simon és Lévi. Miféle igazság az, hogy az ártatlan is pusztuljon a róssékkal együtt? Hát nem értitek, hogy amire készültetek, az a világ elpusztítása, a legszörnyűbb jóslat beteljesítése? A kútmérgezés, akár a vérvád. Mit gondoltok, hány zsidó pusztult már el eddig is, mert a gójok hisznek ezekben az álnokságokban? Ugyanolyanok akartok lenni, mint a gyilkosaitok? Kik vagytok ti, hogy igazságot tegyetek? Ebben a perben csak az égi ítélőszék dönthet. Nem a mi dolgunk törvényt ülni a gyilkosok felett. A mi feladatunk továbbra is csak az lehet: embernek maradni ott is, ahol nincs emberség. Lehet, hogy ez volt Góg és Magóg háborúja, lehet, hogy még előtte állunk. De vártunk és szenvedtünk elegendet, hogy ne játsszuk el az esélyt. Ne legyünk olyanok, mint ők. Ha megtudom, hogy bármit is tesztek, magam jelentelek fel benneteket, és gondoskodom arról, hogy ne menekülhessetek a büntetés elől.

A fiúk láthatóan megszeppentek, szégyenkeztek is, nemcsak lelepleződött meggondolatlanságuk, de fedetlen fejük, sima képük miatt is. Sílbe azóta nem tették be a lábukat, hogy visszatértek Auschwitzból, s noha a ruv egy szót sem szólt vallástalanságukról, feszélyezve érezték magukat a társaságában.

Rav Baneth elkeseredett, ahogy visszagondolt. Hiába győzte meg a taknyosokat, akiket kijózanított, hogy valaki a képükbe vágja, nem jobbak a gyilkosoknál; hiába nem volt másutt sem szervezett bosszú, úgy érezte, hiába minden. Újra kezdődik a zsidók likvidálása, ha lassan, fokozatosan, akkor is. Meddig kell túrni még? Meddig? – csapott dühében az asztalra, ami mellett naphosszat ült és tanított, de csak jobban elkeseredett, mert eszébe jutott Mózes, aki kishitűségében botjával csapott a kőre, hogy vizet fakasszon, és bár a forrás felfakadt, indulata bűneként jegyeztetett fel, emiatt sem léphetett Kánaán földjére.

Jutkában fel sem merült, hogy nem jut be az elnökhöz, pedig a Síp utca 12. harmadik emeletén lévő irodába nem volt egykönnyen bejárás. Amikor azonban az apró asszony kiabálni kezdett a kapuban, hogy elvitték a férjét, s az em-

---

* Isten nevének megszenteltelenítése (héber)

** Siralom völgye (héber)

ber ugyanolyan kiszolgáltatott, mint negyvennégyben, némi huzakodás után sietősen betuszkolták a lépcsőházba, a portás riasztotta a titkárságot, gépírónője beszaladt Nobl Lajoshoz, és az idegesen remegő asszony percek múlva ott állt a Magyar Izraeliták Országos Irodája elnökének hatalmas, feketére lakkozott íróasztala előtt, és szabadjára engedve kétségbeesését, olykor elcsukló hangon adta elő, miért kért meghallgatást.

Miközben beszélt, a szürke öltönyös, hamuszürke arcszínű, mákosan őszülő, s így, mintha csak tréfát űzött volna vele a sors, egészében is szürke összhatást keltő Nobl némán figyelte őt. Egy mozdulata, egy gesztusa nem volt, amiből Judit következtethetett volna, mit gondol mindarról, amit elpanaszol. Az elnök is tudott már a letartóztatásokról, és meglehetősen kínosnak érezte, hogy az egyik érintett közeli hozzátartozója beront a hitközségre, és hangoskodásával esetleg feltűnést kelt. Miközben komor hallgatásából az asszony némi együttérzésre következtetett, Nobl a pokolba kívánta őt, bár végighallgatta mondandóját. Amikor Judit befejezte a letartóztatás történetét és elhallgatott, tanácsot, jó szót, reménykeltő vigasztalást várva, s leginkább a közbenjárásában reménykedve, az elnök energikusan felpattant hatalmas bőrkarosszékéből, megkerülte az asztalt, és intett Juditnak, hogy menjen vele. Az asszony azt hitte, hogy talán adatokat kell feldiktálnia a gépírónőnek, aminek alapján az elnök intézkedni kíván, és a titkárságra mennek, de Nobl az irodák előtt húzódó folyosón egészen a lépcsőházig kalauzolta őt.

– Nem kellene legalább a férjem adatait felírnia? – kérdezte nagyot nyelve.

– Rögtön intézkedem, nem felejttem el – suttogta az elnök, és lopva körbenézett a kihalt, télen-nyáron hideg folyosón. – Minden emberileg lehetségeset el fogunk követni, de kérem, legyen türelemmel. Nem akarom elhárítani a személyes érdeklődését, de ha valamit sikerül elintézni, arról úgymint értesülni fog, nem kell idefáradnia többet.

Judit zavartan ment lefelé a lépcsőn. Úgy érezte, talán zavarodottságában nem értette pontosan a férfit, de az volt a benyomása, hogy mihamarabb meg akart szabadulni tőle. Gépiesen baktatott lefelé, miközben Nobl lopva figyelte odafentről, hogy valóban a földszintre igyekeznek-e, nem a Rabbiságra, netán a Joint-irodába. Megkönnyebbülten hallotta a földszinti csapóajtó nyikorgását. Judit csak odalent, az utcán döbbsent rá, hogy az elnök egyszerűen kidobta.

Benedek nem tudhatta, mi játszódik le Friedmann-né fejében azalatt a néhány másodperc alatt, míg szótlánul ült a hátsó ülésen, türelmetlenül pásztázó pillantása elől olykor kitérő tekintetével, arról viszont az asszonynak nem volt tudomása, hogy Síp utcai látogatásáról még aznap délután jelentést kapott az Államvédelmi Hatóság.

Miután Nobl üvöltött egy sort a portaszolgálat vezetőjével, majd a titkárnőjével – előbbivel, hogy hagyják a kapuban jelenetezni a kétségbeesett asszonyt, utóbbival, hogy nem tudta maga leszerelni a betolakodót –, visszament a szobájába, és feldúltan írógépjéhez ült. Úgy érezte, ez az ügy nem tűr halasztást. Jobb megelőzni a bajt, mint utóbb küszködni kellemetlen következményeivel.

Rövid levelet írt, melyben jelezte a történeteket Szirmai Istvánnak, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége tagjának, aki a zsidósággal kapcsolatos ügyek felelőse volt.

„A szóbeszéd szerint néhány napja letartóztatott cionista vezetők egyikének, Friedmann Benjáminnak a felesége felkereste a Magyar Izraeliták Országos Irodáját, és közbenjárást kért eltűnt férje ügyében. A tisztánlátás és a nyugalom végett jó volna tudatni a közvéleménnyel, hogy ha valóban letartóztatták nevezett személyeket, milyen vádpontok alapján foganatosították az intézkedést, valamint azt is, hogy az általuk elkövetett cselekmények miért veszélyesek a dolgozó nép békéjére. Egyúttal üdvös volna megfelelő módot találni a zsidó közösség kedélyeinek lecsillapítására, melynek bizonyos rétegeiben félelmek ébrednek, és mindenféle mendemondák kelnek szárnyra, amit azután a reakció könnyen kihasználhat, saját székértelói közé próbálva csalogatni a beijedő csoportokat.

A magyar zsidóság bizalma mindazonáltal”

Ez utóbbi szót Nobl előbb ikszekkel átütötte, azután kiradírozta, végül inkább az egész lapot kitepte a gépből, összegyűrte és a szemébe dobta. Kisvártatva meggondolta magát, beletűrt a kosárba, kivette a papírgombócot, darabokra tépte, és úgy dobta vissza. Sebesen újragépelte a levelet, mely ezúttal így folytatódott:

„A magyar zsidóság hite természetesen nem inog meg a Magyar Dolgozók Pártja vezetésével megvalósított igazságos társadalmi rendszerben, melyben a zsidó vallású dolgozók is egyenjogú polgárai lehetnek a népi demokráciának, mégis megnyugtató volna a kedélyek lecsillapítása ezen a téren is.

Megtisztelő válaszát és szíves intézkedését várva, tisztelettel

*Nobl Lajos
Magyar Izraeliták Országos Irodája
elnöke”*

Ismét átolvasta és hatalmas sóhajtással zárta le a borítékot, amit kézbesítővel küldetett át az Akadémia utcába, a kommunista párt székházába.

Minden rosszban van valami jó, zökkent vissza bőrrel behúzott, tölgyfa karosszékébe, és homlokát törölgette monogramos zsebkendőjével. Úgy érezte, sikerült megoldania a végtelenül kínos helyzetet. Részint a közbenjárás erkölcsi feladatának is eleget tett, szerencsés ürügyet találva, hogy rákérdezessen a riasztó letartóztatási hullámra, másrészt felhívta a figyelmet egy igen érzékeny problémára, mely politikai megoldást kíván, s ezzel nemcsak kihúzta egy esetleges bejelentés méregfogát, ami a látogatásra és különösen a portán történt, példátlan jelenetre hívhatja fel a hatóság figyelmét, de kifejezett lojalitásról és együttműködési szándékról tehetett nyomatékos tanúbizonyságot, ha netán provokációs szándék húzódott a kellemetlen közjáték mögött.

Nobl elégedett volt, kedélyét némiképpen mégis beárnyékolta, hogy úgy érezte, ilyen feszültségben dolgozni, minden pillanatban résen lenni hosszú távon nem lehet. A Zsidó Tanács idején legalább nem egy személyben kellett dönteni a legsúlyosabb kérdésekben, márpedig ilyen feszültségben, mint mostanság, csak akkor volt része, amikor ezek sorsa múlt rajtuk nap mint nap. Most azonban jószerével egyedül kellett döntenie mindenben, nem bújhatott egy testület mögé, mint akkoriban.

Másnap reggel a levél Péter Gábor asztalán volt, amikor pedig Benedek Friedmann-nét faggatta a kocsiban, az iromány Fényi ezredes íróasztal-fiókjában pihent.

Minderről azonban a kocsiban ülők egyike sem tudott. Egyre feszültebb lett a csend, s az őrnagy hiába várta, hogy az asszony a jóindulatáért folyamodjon és a segítségét kérje, hogy találkozhasson férjével. Megelégette dacos hallgatását.

– Akar segíteni a férjének vagy sem? – Türelmetlen volt a hangja, de igyekezett olyan képet vágni, mint aki vívódik, hogy eldöntse, felajánlja-e egyáltalán a támogatást.

Judit szemét hunyorítva bizalmatlanul bölintott, de a férfi minden hangsúlyára figyelt. Eszébe jutott, mit mondott Benjámín: „Egy zsidó nem engedheti meg magának, hogy ne figyeljen oda, mi történik a világban. Még egy asszony se. Ha mi nem politizálunk, a mi bőrünkre politizálnak mások.” Márpedig Jutkát mindez hidegen hagyta, és egy idő után jusst se figyelt férjére, akár a hitközség és a cionisták közötti viszálykodásról, akár izraeli hírekről beszélt. Most mintha vezekelt volna, minden apróságot mérlegelni akart, hogy megfontoltan, taktikusan felelhessen.

– Gondolom, szívesen találkozna is vele – mondta együttérzően Benedek. Judit még mindig nem felelt, csak biccentett. Erősen kellett tartania magát, mert a felajánlott lehetőség hallatán úgy érezte, kihagy a szívverése.

– Őszinte leszek magához, asszonyom – hajolt hátra kifacsarodott pózban a két ülés között az őrnagy. Lehalkította hangját, noha addig se beszélt hangosan. – A férjére mindenképpen börtön vár, de nem mindegy, milyen vizsgálati eredményt kap az ügyészség, és milyen minősítést alkalmaz a bíróság. A férje e pillanatban mindent konokul és bután tagad. Elsősorban arra az ügyre értem ezt – köszörülte meg a torkát Benedek –, ami miatt igen súlyos büntetés szabható ki rá, akár tesz beismerő vallomást, akár nem. Erről azonban pillanatnyilag nem mondhatok többet.

Az asszony még mindig összeszorított, elfehéredett szájjal hallgatott, a férfi mégis úgy érezte, óvatosan araszolhat tovább.

– Úgy tudom – folytatta homlokráncoló érdeklődést tetteve –, a maguk hite szerint is van bűnbánat.

Megint bölintás volt a válasz és gyanakvó hunyorgás.

– És az ország törvényeit is ugyanúgy be kell tartaniuk, mint a vallás parancsait. Jól tudom?

Judit szemében érdeklődő fény pislant, és egy száraz igent préselt ki magából.

– Következésképpen: aki megsérti az állami törvényeket, az helytelenül jár el. Vagy tévedek? – Benedek még egy kis mosolyt is megengedett magának.

Kezdett összezavarodni. Végtelenül kiszolgáltatottnak érezte magát az őrnagy kényszerű társaságában, aki tisztelettudóan beszélt vele, s akinek higgadtsága, jóindulata gyanús volt, mégis úgy érezte, meg kellene ragadnia a lehetőséget. Más esélye nincs. S ez a különös célzás a zsidóságukra! Mit akar sugallni ez az ember? Fejében kavargó kérdéseit mintha férjéhez intézte volna. Mit mondjon, hogy válaszoljon ennek az alaknak, aki nyilván tudja, hol van és hogy van Benjámín. Hihet-e neki bármiben is, vagy nem más ez az egész, mint csapda. Egyre fojtogatóbb kétésegi közepette csak egyet tudott: találkoznia kell Benjámínnal.

– De hát mit követett el? – bukott ki belőle a kétségbeesés. – Mi lehet a legsúlyosabb büntetés, amit kaphat, legalább ennyit mondjon meg!

– Nem kell mindjárt a legrosszabbra gondolni – próbálta Benedek nyugtatgatni az asszonyt, és gépies mozdulattal intett, amit Judit félreértett. Azt hitte, meg akarja érinteni, és elhúzta a lábát. Mintha belesimulhatott volna, a bőrrel bevont ajtóhoz préselődött. Mi az, hogy a legrosszabbra? Mi lehet a legrosszabb?

– Maga egy dologgal segíthet a férjén. Ha megérteti vele, hogy csak a beismérés árán kerülhet belátható időn belül szabadlábba. Higgye el, nem jöttem volna önhöz, ha nem akarnék rajta segíteni. Gondolkodjon, kérem, az ajánlatomon. Rövidesen újra jelentkezem. És kérem, a beszélgetésünket ne említse senkinek. De valóban senkinek. Az állásomat kockáztatom a jóindulatommal.

Benedek komor arcot vágott, és Judit ezúttal nem kételkedett abban, amit mondott. Az órnagy kopogott Hantosnak, aki megkönnyebbülten nyitotta ki a hátsó ajtót. Judit köszönni is elfelejtett, olyan kábán szállt ki, szinte szédelgett. Egy furgon dudált rá, majdnem elé lépett, az alhadnagy rántotta vissza, s aztán elszórnyedve csóválta a fejét. Miután a teherautó elhúzott, és az asszony átért a túloldalra, a kapu alá érve nem tudta megállni, hogy vissza ne forduljon, s ne vessen egy pillantást a különös kihallgatás színhelyére, a fekete autót azonban már nem állt ott. Amilyen dermesztő volt, ahogy Benjámin elragadták két napja, hajnalban, ugyanolyan valószínűtlennek és riasztónak tűnt, hogy csak úgy kihívják őt az imádkozás kellős közepén, majd visszaeresztik. Ugyanígy el is vihetnék volna, s akkor ott maradnak a gyerekek apátlanul, anyátlanul. Juditot nyomasztó bizonytalanság érzése fogta el. Sírás szorongatta a torkát. Ha felébredhetne, mint egy rossz álomból, s amikor felmegy a karzatra, a sűrű szövésű függöny mögül megpillanthatná odalent Benjámin összetéveszthetetlen, hosszúságú fejét fekete bársonykapedliban, s a műszef⁶ után hazasétálva, a kidduskor⁷ már ott állhatna mellette, miután kezét fejükre téve, megáldja a gyerekeket, mint minden szombaton és ünnepen, azután pedig együtt költhetnék el az ebédet! Nem volt könnyű vele élni, de nélküle létezni, úgy, hogy azt sem tudja, mikor térhet vissza, elviselhetetlennek tűnt.

Az udvaron megpillantott arcok, az imaházból hazafelé igyekvők visszarántották képzelgései közül. Riadt, kíváncsi tekintetük láttán erőt vett magán. Még mosolyogni is megpróbált, de ez nem ment. Kérdezték, de csak a fejét rázta. Benjámin él, ez minden, amit megtudott, magyarázta, s közben az a kínos érzése támadt, mintha csupán azáltal, hogy elgondolkodott a tiszt ajánlatán, s most hallgat az ismerősök előtt a beszélgetés részleteiről, máris árulást követett volna el férjével szemben, és cinkosa lenne annak az alaknak, aki a bizalmát kérte.

---

⁶ a szombati és az ünnepi imarend része (héber-jiddis)

⁷ a szombat és az ünnep megszentelése (héber)

„Itt maga a sátán van jelen”

A lefüggönyözött ablakú Pobeda a Körút és a Baross utca sarkán fékezett. Juditnak itt ki kellett szállnia. Bármennyire tele volt a feje a Benjámín iránti aggodalommal, most, hogy a forgalmas utcán kikászálódott az autóból, attól tartott megint, hogy egy ismerős megpillantja: ünnepkor utazik. Lesütött szemmel, sietős léptekkel távolodott. Azt se nézte, merre jár, csak sietett, el, minél messzebb, miközben szűrős tekinteteket érzett a hátában. A Rákóczi tér sarkán pillantott hátra először, nem követik-e őt, de semmi erre utaló jelet nem látott. A téren álló óra negyed egyet mutatott, akkor döbönt csak rá, hogy a váratlan délelőtti látogatás miatt elmulasztotta a mázkirt.* Egyszer sem fordult még elő, hogy ne lett volna ott a templomban, amikor szülei emlékéért imádkozhatott.

Ragyogott a kora nyári nap, jobbra tőle a piacon árusok kínálgatták hangos szóval portékáikat, az elkerített játszótérről gyerekzsivaj hallatszott, néhány kihívóan öltözött, feltűnően dologtalanul ténfergő nő sétált a tér két oldalán a járdán, akiket Judit lopva és borzongva méregetett, s noha korántsem volt filozofikus alkat, akit a dolgok mögötti általános összefüggések érdekelnek, hirtelen télszerűen hasított a tudatába: milyen semmi az ember.

Eltűnhet egy, eltűnhet ezer vagy százezer, a többinek, akinek se kutyája, se macskája, fel se tűnik. Amikor a zsidókat vitték, a jobbak legfeljebb nem köptek utánuk, és nem vitték szét hátrahagyott holmijaikat. Voltak, akik adtak egy darab kenyeret, egy üveg vizet, és ritka kivételként akadt, aki még bújtatta is az üldözötteket. Ha az ő szomszédjait vinnék, és a gyerekei életét tenné kockára, vajon lenne-e benne emberség kiállni másokért? – futott át az agyán. Ma ugyan ki áll ki Benjámínért? Először csak egyet visznek el, aztán tízet, az emberek lassan megszokják, és az életük részévé válik, hogy eltűnnek a szomszédjaik, végül csak azon aggódnak, hogy őket ne érje bánatalom.

Judit vacogott a rezgő hőségben; árvának és elveszettnek érezte magát, farkasszem nézve a piac, a park és a forgalmas tér déli zsongásával; magatehetetlennek és kiszolgáltatottnak, aki nem tud segíteni Benjámínon; kétségbeesettnek és reménytelennek, hogy szülei után férjét is elveszti, és a Föld ugyanúgy forog tovább. Hol van ilyenkor az Isten? – horgadt fel benne a kérdés, mint negyvenöt januárjában, amikor szüleit temette, majd hetek múlva, amikor Baneth rabbinak szegezte kérdését, aki zavart tekintetétől megindulva, életében először és utoljára megszorította a kezét, és mindössze annyit mondott szigorúan:

– A helyén. – Csak amikor a lány lecsillapodva, de láthatóan vigasztalanul távozott tőle, kezdte rágni őt is a minduntalan visszatérő kétely: hogyha valóban ott volt, a helyén, miért fordította el arcát, miért nem szánta meg szenvedő népét? Miért?

Juditot zavarta a verőfény. A villamosmegállónál átment a Körút túlsó, árnyékos oldalára, mintha pusztán azért, hogy oda nem tűz a déli verőfény, nem hallatszik át a piac és a játszótér zsongása, csak a gépkocsik zaja, könnyíthetne

* megemlékezés a halottakról bizonyos ünnepnapok imarendjében (héber)

a lelkén. Egy fekete öltönyös, kalapos fiatalember ütközött neki majdnem, aki egy kapualjból viharzott elő.

– Bocsánat – mondta megilletődve, majd hirtelen felderülő arccal hozzátette: – Git jantev!* – Rabbiképző intézeti hallgató volt, családja a háború előtt rendszeres vásárlója Judit szüleinek a piacon. Jutka visszaköszönt, csak utóbb eszmélt, hogy az Intézet előtt áll. A fiú szülei jó egészségnek örvendtek, ebből arra következtetett, hogy az épp a mazkir miatt jött ki a zsinagógából.**

Soha nem járt még odabent. Neológ templomban csak a gettóban járt, amikor szüleit kereste a sebesültek között. Apja sokat sinfelte „az újhitű” zsidókat, vevőik között azonban jócskán akadtak azok is. Juditnak nem voltak ilyen szigorú fenntartásai velük szemben, bár tudta, hol a határ. Idegen és úri világnak tűnt számára a neológia a vallási szabadosságokon túlmenően is, és bár maga szigorúan ragaszkodott az otthonról hozott szokásokhoz, a háború után mégsem gondolkodott olyan mereven, mint ahogy azt szüleitől, főleg apja részéről tapasztalhatta. Ilyesmire azonban, amire most készült, soha nem ragadtatta volna magát, ha nincs kényszerhelyzetben. Mit szólna az apja, ha tudná, hogy olyan helyen mond érte gyászimát, ahol orgona szól? Ugyan mit mondana rá? Lo micvo baavero. A bűnből nem fakadhat érdem. A vétekből nem jöhet áldás.

Bent járt már a sötét kapualjban. Mit mondana Benjámín? Vajon megszentelheti így a szülei emlékét; azokét, akik elszörnyedtek volna a ténytől, hogy itt imádkozik? De ha ebben az órában épp ide vezette a sors, nem kell-e mégis élnie az alkalommal, ha egyébként nem lenne erre mód?

A lépcsőházból kilépett a félhomályos udvarra, onnan nyílt a zsinagóga, ahonnan kihallatszott a kántor olykor magasba szökkenő hangja. A dallamok kissé visszarettentették. Akár valami operaária. Felismerhetetlen volt számára, hol tart az imarendben. Feszengve lépett be a frigszekrénnel szemközti ajtón, és igyekezett minél kisebb feltűnést kelteni, de néhányan így is hátrafordultak. Legszívesebben láthatatlanná vált volna, ne vizslathassák kíváncsi szemek. Zsúfolásig telve volt a templom, a két padsor között és hátul álltak is, nők és férfiak vegyesen.

Úgy érezte, lemeztelenítik a kutakodó pillantások, kirí a sokaságból sötétszürke blúzában, pórias fekete szoknyájában és az ugyancsak fekete kardigánban, amit reggel magára kapott, míg más asszonyok ünnepre öltözöttek, elegánsan, számára kihívóan túlcicomázva voltak jelen. Feltűnést azonban nem egyszerű öltözékével, csupán fejkendőjével keltett, mely előírászerű szigorúsággal simult fejére. Az asszonyok legtöbbje nyári kalapot, könnyedén fejére helyezett selyemkendőt viselt vagy Judit szemében komikus, asztalterítőre emlékeztető, tenyérszerű horgolt anyagot csiptetett a hajára. A férfiak és asszonyok keveredése volt a legszokatlanabb számára meg a szüntelen duruzsolás. Olyasfajta hangulata volt a sokaságnak, leszámítva a kántor panaszos énekét, akár a Mizrachi zenés-táncos összejöveleteinek, ahol Judit mindig feszengett, de Benjámín óhajára vele tartott.

Maga se tudta, jobb lenne-e, ha ismerősbe botlana, vagy inkább annak örüljön, hogy nem látja meg senki, és nem élcelődik azon, mit keres itt. A női padsor mögött a falhoz húzódott. Tágra nyílt szemmel figyelte, amint számára szokat-

* jó ünnepet! (héber-jiddis)

** akinek közvetlen hozzátartozói élnek, nem vesz részt a szertartáson

lan ornátusban, furcsa süvegben a szószékre lépett egy harminc körüli férfi, és előbb a rabbi feladatáról kezd beszélni a gyászolókkal szemben, utóbb emelt, éneklő hangon, magyarul recitálja a gyászimát. Mondatai Juditot helyenként katolikus szentbeszédre emlékeztették, amiket régebben vasárnap délelőttönként hallott olykor a rádióból, míg Benjámint fejcsóválva ki nem kapcsolta a készüléket. Mindaz, ami Judit számára a héber szöveg félhomályában természetes volt, a prédikációba szőtt fordításban elveszítette intimitását.

– Egek Ura, Mennyei Atyám! Megtört szívvel emlékezünk drága mártírjainkra és az Auschwitzban, Bergen Belsenben, Majdanekben, Treblinkában és a többi haláltáborban elpusztított szereteteinkre, a zsidóság hatmillió mártírjával együtt. Barbár gyilkosok oltották ki ártatlan életüket, kegyetlen hóhérok kínozták halálra meggyötört testüket. A Te Szent nevedért adták oda legdrágább kincsüket, életüket. Imádkozunk értük, hogy lelküket ragyogja be az örök Égi Fény, Ábrahámmal, Izsákkal, Jákobbal, Sárával, Rebekkával, Ráchellal, Leával és a többi jámborral és jámbor asszonnyal együtt. Omén.

Amikor a szentbeszéd után a vegyeskórus felől, hosszan elnyújtott dallammal szintén felhangzott az omén, és felzengett az orgona, megborzongott. Úgy érezte magát, mintha valami színielőadáson venne részt. Szégyellte magát, hogy ez jut az eszébe, de nem tehetett ellene. Eleget hallotta gyerekkorában, mi-féle újítások miatt ószerolták* a rabbik a „református zsidókat”, hogy most, amikor először látta közelről a szertartásbeli különbségeket, maga is berzenkedjen.

Elcsendesedett a hallgatóság. Mindenki emlékeibe merült, héberül vagy magyarul, magukban mormolták az imát. Judit is igyekezett apjára és anyjára gondolni, de Benjámint járt a fejében, s végül tiszta erejéből szabadulásáért fohászkodott.

Amint véget ért a mázkir, kifelé indult. Szülei miatt legyőzte ellenérzését, de az orgonaszó, a kórus, a külsőségek, a prédikáció mind idegen volt ahhoz, hogy otthonosan érezze magát. Határozott lépteit egy suttogó férfihang fékezte le:

– Eltévedt, kedveském? Hogy kerül ide, ahol tán maga az ördög lakik? – A negyven év körüli, rövidre borotvált, vörös hajú férfi cinkos és cinikus volt egyszerre.

Krausz Ede vastag lencsés, kerek szemüvegét feltolta a homlokára, és egyszerűen belekarolt Juditba, aki szóhoz sem jutott. A Rabbiszeminárium talmud-professzorát és nemrég kinevezett társigazgatóját még lánykorából ismerte. Az egykori jesivabócher még apja is nagy becsben tartotta rendkívüli tudásáért, de sose felejtette el megjegyezni, ha róla beszélt, hogy nagy apikajresz. Krausznak különös hóbortja volt a piacozás, izgatták a szagok és az ízek, a rikító színek és a hangoskodó forgatag. Gyakorta feltűnt a Garay téren is. Judit sosem értette, hogy az ízig-vérig zsidó gondolkodású tanár, aki beszélgetés közben is gyakorolta citálta fejből kedvelt forrásait, és szinte lubickolt abban, hogy az élet minden fordulatára kész választ talál bennük, mégis tréflit eszik, szombatot utazik, pénzhez nyúl, nyilvánosan fittyet hányva a vallási előírásokra. Borzadt tőle, titokban azonban kíváncsivá tette.

Kényszeredetten visszamosolygott rá, mire a professzor az udvar felé biccentett:

---

* átkozták ki (héber-jiddis)

– Azt hiszem, mehetünk. Elég volt a szenteskedésből – vágta zsebre kapedliját, s eresztette helyére szemüvegét. – Maga is csak a szülei miatt tért be ide, nem?

Judit bólintott.

– Hogy van a család? – kérdezte, a nehéz kaput előzékenyen kitérve az asszony előtt.

– A férjemet elvitte az ávó.

Krausz keze elernyedte a hatalmas kilincsen, és a vasalt ajtó lassan, nyikorogva becsukódott.

– Szóval a maga férjét is... – A professzor arcáról először tűnt el a mosoly. – És mit tud róla?

– Él. Nem hajlandó elismerni, amivel vádolják. – Egy pillanatra elbizonytalanodott, azután egy szuszra, suttogva hadarta el, amit tudott. – Azt mondják, a Rajk-ügyben benne voltak a cionisták meg az amerikaiak is. Kémkedtek, összeesküdtek, tudom is én, mikkel vádolják még. Benjámint az mondja, mind hazugság.

Krausz idegesen pillantgatott hol az udvar felé, hol a lépcsőház irányába, aztán nagyot nyögve újra kinyitotta a kaput.

– Menjünk innen.

Gyors léptekkel indult a Rákóczi tér felé. Judit, maga se tudta, miért, a sarkában loholt. Nem tudta, hová mennek, de remélte, hogy valami bizalmas hírhez jut, netán tanácsot kap, amire támaszkodhat, ezért szó nélkül követte a férfit. Az egyik kapualjból csiricsárén kifestett kurva lépett elő, s miután gúnyosan végigmérte a professzor mellett lépteit szaporázó, törekeny asszonyt, alpári mosollyal biccentett Krausz Ede felé. Judit majd elsüllyedt szégyenében, és a professzorról is megvolt a véleménye. A tér túlsó sarkán nyíló Déri Miksa utcába érve Krausz befordult az első kapun. Judit megtorpant:

– Hová megyünk?

– Hozzám.

Judit tétovázott. Vívódása kiült az arcára. Látni való volt, hogy a kínos helyzet megoldhatatlan a számára. A férjén kívül még soha nem maradt kettesben férfival annak lakásán. A professzor észrevette zavarát:

– Ugyan már! Attól, hogy nem hiszek a holtak feltámadásában és a messiás eljövetelében, még nem bizalmaskodom védtelen asszonyokkal, akik ezt nem óhajtják. Ebben a helyzetben különösen... Ennyire nem lehet rossz hírem. Na, jöjjön, a másodikra megyünk – tessékelte be a kapun a feszengő asszonyt. Sötét volt, Judit a korlát mentén tapogatózott felfelé a lépcsőn, majd váratlanul fény gyulladt. Krausz Ede, fittyet hányva az ünnepre, rátenyerelt a kapcsolóra. Judit szörnyülködve pislantott rá, de ő már zakója zsebében turkált, amiben némi aprópénz is csörgött, ahogy elővette kulcsát. Még az ajtó előtt toporogva is őrlődött, bemenjen-e vagy sem, de a férfi sietős mozdulataiban rokonságot vélt felfedezni saját idegességével.

A házigazda az előszobán át a hallba vezette, amiből egyetlen, táncterem méretű szoba nyílt, az ablak alatt hatalmas íróasztallal, melyen elképesztő mennyiségű könyv halmozódott. A kopár berendezés darabjai közül egyedül a perzsa ágytakaróval beborított franciaágy vonzotta a tekintetet, mely az íróasztallal átellenben lévő sarokban terpeszkedett. Krausz Ede egyedül élt, és meglehetősen sok pletyka keringett róla. Judit elkapta pillantását a fekvőalkalmatosságról.

– Nyugodjon meg, és üljön le egy kicsit! – mutatott a két karosszék egyikére a professzor, ami a franciaágytól nem messze, a nagyszoba hallhoz közel eső sarkában állt, de Judit nem lépett beljebb, inkább az ovális étkezőasztal körül elhelyezett székek egyikére ereszkedett fél fenékkal, mint aki minden eshetőséggel számolva, bármely pillanatban indulni kész.

– Itt is jó – mosolyodott el Krausz –, csak kényelmetlenebb.

Felgyújtotta a villanyt, és kiment a konyhába. Pohárcsörgés hallatszott, egy tálcaival, rajta egy flaskával és két stampedlivel tért vissza.

– Maga nálam úgyse eszik meg semmit, legalább igyon velem egy kis pálinkát. Tiszta szilva.

Mindkét pohárba töltött, Juditnak nem volt ideje tiltakozni. Várta volna, hogy a férfi legalább most tegyen a fejére egy kapedlit, és kiddust* csináljon, de az csak elé tolta az italt, megemelte a magáét, löchájimot** mondott, és felhajtotta. Judit csak beledugta a nyelvét, de neki túl erős volt. Krausz újra töltött magának, azt is legördítette, és harmadszor is színültig töltötte poharát. Judit egyre kínosabban érezte magát e csendben, miközben Krausz feje egyre élénkebb színű lett. Zavarában ő is belekortyolt a szilvóriumba. Jóléson borzongató forróság gördült végig nyelöcsövén. Újra ivott egy kicsit, s ahogy leért és szétterült bensejében e melegség, a gyomrát görcsben tartó feszültség is tompult némiképp. Még egyet kortyolt, és szinte érezte, ahogy az alkohol a fejébe száll. Nem volt kellemetlen, inkább meglepő, mint ahogy az is, amint türelmetlenül ráripakodott Krausz Edére.

– Hajlandó végre elárulni, miért cipelt ide?

A professzor mereven nézte az asszonyt, aki ezúttal keményen állta pillantását. Ismét teletöltötte a poharát, hogy kipúpozódjon az ital, de ne csurranjon még ki, és olyan gyors mozdulattal hajtotta fel, hogy míg az asztallaptól szájához ért, egy csepp sem ömlött ki belőle. Üveges szemmel méregette az asszonyt, majd végre megszólalt.

– Maga azt hiszi, hogy mindez olyan hirtelen és váratlanul történt. Hát téved! Az első pillanattól látni lehetett. Negyvenöt tavasza óta, ahogy az első muszosok az oroszokkal visszajöttek. Voltak, akik már akkor tudták, mi lesz, mert látták odaát, a fogolytáborokban. Már ott kiderült számukra, hogy működik a szisztéma. Itt meg, amikor a népbíróági ügyeket készítették elő, már csak a vak nem látta, hogy mi lesz ebből. A gemóre*** szerint egy bíró nem nézheti, ha pénzperben ítélt, szegény követel-e gazdagtól, nehogy részrehajló legyen. Hát hogy ítélné akkor az, aki maga is áldozat volt? – emelte fel a hangját. – Dögöljön meg minden rohadt nyilas, de az összes róse pusztulása nem ér annyit, hogy utánunk kiabálhassanak: gyilkosok lettünk mi is, mert akár egyetlen esetben törvénytelenül, elfogultan ítélték el valakit. Hogy a fenébe ne lennénk ugyanakkor elfogultak? Ki vonhatja kétségbe jőzan ésszel, hogy jogosak az indulataink?

Kivörösödve szuszogott. Ültében kibújt zakójából, és a szék támlájára akasztotta. Nyakkendőjén is lazított, és kigombolta inge felső gombját. Nyaka vékony volt, oldalt kidagadt rajta egy ér, ahogy beszélt.

* az ünnep megszentelése áldással (héber)

** az életre! – pohárköszöntőkor mondják (héber)

*** tanulmány – A II. században lezárt Misnához kapcsolódó kommentárok, törvénytárgyarázatok, viták és példázatok V. században lezárt gyűjteménye (arameus)

– Nem most kezdődtek a törvénytelenségek, hanem már akkor. És nem akadt senki, aki megszólalt volna közülünk, hogy nem lesz ennek jó vége. A szovjetnek persze kellett a káder, s ugyan ki volt az, aki biztosan tiszta volt negyvenötben? A volt deportált meg a muszos, ha volt olyan szerencséje, és nem tartották fogolytáborban, mert a „fasiszták oldalán” harcolt. Aztán persze a zsidók között is megindult a helyezkedés. Maga nem tudja, hogy lettünk társigazgatók a Sternnel, igaz? Honnan is tudná? – Pálinkát töltött, de csak fél pohárral, és azt se itta meg, csak két tenyere között melengette. – Negyvenhétben az öreg Jungreiszt meghívták valami rabbikonferenciára Bécsbe. Stern akkor felhívta őt, és bizalmasan azt tanácsolta neki, hogy ha jót akar, ne jöjjön vissza, mert illegális kivándorlás szervezésének vádjával tárt karokkal várja őt az ávó. A Stern ötlete volt, de én se tettem ellene. Egy szó nem volt igaz az egészről, de Jungreisz úgy érezte, van mitől tartania. Mindenesetre berezelt, és kint maradt. Mi pedig, egymás túszaiként, egymást váltva évente, így lettünk társigazgatók. Köpjön szemem, ha gondolja. Azóta persze mindenki figyel mindenkit, mi pedig egymást. De egészen eddig nem volt igazi veszély. Miért mondom el ezt magának? Mert más nincs, akinek elmondhatnám, és mert fuldoklom ettől az egésztől. Éppenséggel lehet, hogy magától is félnem kellene, de valakinek akkor is el kell mondanom. Magának épp nincs vesztenivalója.

Judit értetlenül hunyorgott, de Krausz Ede nem adott időt, hogy közbeszóljon:

– Az a benyomásom, hogy Sternnek jó kapcsolatai vannak odafent. Aligha véletlen, hogy a Közoktatási Minisztérium olyan szívélyes viszonyt ápol egy ilyen klerikális fészekkel, mint a Rabbiképző. Egészen pontosan azt hiszem: nincs ez ingyen. Valamit valamiért.

Felhajtotta az italt, majd az asszony felé billentette az üveget, de ő poharára tette a tenyerét, a professzor így csak magának öntött, ezúttal színültig. Amint kiitta, tekintete merengővé vált. Ahogy vendégére nézett, pillantása mintha valami távolabbi pontra fókuszált volna, de sem szavain, sem hanghordozásán nem lehetett érezni, hogy részeg.

– Persze, ő meg rólam terjeszti, hogy besúgó vagyok – mondta hirtelen torz vigyorral. Legyintett, és ugyanazzal a mozdulattal elmarkolta a félig üres üveg nyakát. Újra töltött volna, de Judit határozott mozdulattal a flaska után nyúlt, és kivette a kezéből. A professzor minden átmenet nélkül, éneklő dallammal folytatta mondandóját:

– Zugt der heilige misne:* Ha két asszony fogságban volt, és az egyik azt mondja: Én fogságban voltam, és tiszta vagyok, és a másik is azt mondja: Én fogságban voltam, és tiszta vagyok, úgy ők nem hitelesek. Ha azonban egyik a másik mellett tanúskodik, akkor hitelesek. De a gemóréban úgy áll: Detánu rábbánán:** Ha egy nő, aki fogságban volt, azt mondja: Én tisztátalan lettem, de a társnőm tiszta maradt, úgy ő hiteles. Ha úgy mondja: Én tiszta maradtam és a társnőm tisztátalan lett, úgy ő nem hiteles. Ha úgy mondja: mindketten tisztátalanokká lettünk, úgy ő saját magát illetően hiteles, de a társát illetően nem, míg ha azt állítja: Én és a társnőm tiszták maradtunk, úgy ő a másokra nézve hiteles, önmagát illetően nem.

* „azt mondja a szent misna” (jiddis) – Misna: a II. században lezárt törvénygyűjtemény (héber)

** „tanítóink tanították” (arámi-héber)

Lázasan, egyre gyorsabb ritmusban énekelte, mondta a szöveget. Juditnak megigéző, egyben félelmetes volt látni, hogy a hitehagyott talmudista milyen átszellemültté válik, amint részegségében is biztosan idézi a gondolatmenetet. Azután keserűen újra felnevetett, és két tenyerével dörgölte, nyomkodta élveteg arcát, mint aki már kijózanodna.

– Körbeszaglásszuk a másikat, akár a kutyák. Mi egymástól félünk, a többiek meg tőlünk tartanak. Ez persze ma nem baj, olykor még jó is. Semmit nem mondanak, ami bajba sodorhatna. Így is többet tudok, mint kellene. Elmondok most magának valamit – halkította le a hangját, és hátrabillentette székét, hogy belökje az előszoba és a hall közötti ajtót. Judit azt hitte, hátrazuhan, de a holtpontról visszabillent. – Nem tudom, köze van-e a férje ügyéhez, de azért elmondom. Néhány hete az egyik hallgatónk kétségbeesve jött fel hozzám. Árva gyerek, kollégista. Ott ült, mint most maga. Remegett, mint a nyárfalevél. Azt mondta, hogy bevitte őt az ávó, tudván, hogy tagja a Cionista Szövetségnek. Faggatták, végül azt mondták neki, nem lesz semmi baja, ha minden politikailag fontos hírt, ami a környezetéről tudomására jut, jelent. Megfenyegették, hogy ellenkező esetben kirúgatják a Szemináriumból. Aláírt valami nyilatkozatot is. Tanácsot kért. Ugyan mit mondhattam volna neki? Azt javasoltam, tegyen belátása szerint, és hogy megkönnyítsem a helyzetét, azt is hozzátettem, hogy akik az antifasiszta hatalmat meg akarják ingatni, azokkal szembeszállni a mi érdekünk is. Két nappal később jött az ukáz a Síp utcából: a fiút ki kell rúgni az Intézetből, mert keresztény barátnőt tart, és felvitte a kollégiumba is. Újra eljött hozzám, és megvádolt, hogy én jelentettem fel a Hitközségen. Kikértem magamnak a gyanúsítgatást és kidobtam. Attól tartottam, hogy provokáció az egész. Erőt vettem magamon, és megkérdeztem az igazgató urat, tudott-e a dologról. Stern csak somolygott, és Rostand *Cyranójából* idézett. Ez egy színdarab – tette hozzá magyarázólag, Judit értetlen arckifejezésére. – „Magamat kigúnyolom, ha kell, de hogy más tegye, azt nem tűröm el.” A fiút, aki negyedéves volt, tehetséges, és senkije, érti, senkije nem volt az intézeti évfolyamtársakon és azon a nyomorult sikszen* kívül, kirúgta. Az a gyerek az ebédlőben akasztotta fel magát egy éjjel a lámpa drótfára. Ott találtak rá reggelinél. Huszonkét éves volt! Huszonkettő.

Újra elmarkolta az üveget. Remegő kézzel töltött a poharába, de ezúttal csak kétharmadáig. Lassan hörpölte ki a szilvóriumot, zsibbadó nyelvén forgatva a kortyokat, mint aki még az ízéért iszik, és szándékosan lassítani akarja a hatást.

– Énnekem az Istennel meglehetősen problémás a viszonyom – nézett szűrősan Juditra. – Nem tudok úgy imádkozni, hogy őrlöm a szavakat, de semmit nem jelentenek a számomra. Tudom, hogy ezzel kapcsolatosan is ellentmondó álláspontok vannak, hozzám mégis az áll közel, ami úgy szól: olyan az ima hit nélkül, mint a test lélek nélkül. Máskor meg máshogy látom, és végigmondom, amíg csak bírom, de hiába. Kol minhásámájim, huc jirát sámájim** – horgasztotta le, majd megrázta és felkapta fejét. – De ha az Istennel problémáim vannak is, az emberekhez való viszonyomban mindig tudtam, mit kíván a Törvény. Mert ezt a vakbuzgók könnyen elfelejtik: a Tóra egyenrangú fontosságot tulajdonít az

* nem-zsidó nő (jiddis)

** „minden az égből való, kivéve az Istenfélelem” (héber)

Istenhez és az emberekhez való viszonyának. S nekem gyakran az a benyomásom, hogy az első az utóbbinak volna a garanciája. Mert ez a lényeg, az első csupán a biztosíték.

Judit szörnyülködő arcát látva, leintette őt. Nyelve lassabban forgott, de továbbra is szabatosan fogalmazott:

– Ne nézzen így! Csak őszinte vagyok. Magának nem kell elfogadnia, amit mondok, csak hallgasson végig – fogta suttogóra hangját. – Ha az Istenben már nem hiszek is, abban igen, hogy itt maga az ördög van jelen, és mindent megmértelyez. Belénk mászik, szétrág, akár valami féreg. Ezért kell a Törvény, mint egy páncél. Ha nehéz megtartani, még inkább ragaszkodni kell hozzá, így véd meg. Én már tudom: az ördög ott van mindannyiunkban, és az volna a feladat, hogy legyőzzük. Ha van kiválasztottság, ebben és csakis ebben áll. S aki erre rádöbben, az nem tud tőle szabadulni. Mert lehet, hogy népként kaptuk az ígéretet, de egyenként, külön-külön kell önmagunkkal megvívunk érte. És azt sem tudjuk, hogyan kapjuk a kihívást, de a legszemélyesebb módon, az bizonyos.

Ültében kihúzta magát, mint aki fontos bejelentésre készül.

– Tudja, ugye, hogy én a Márám Ásch leszármazottja vagyok. A Chátám Szófer tanítványáé, akit szeretett volna a pozsonyi jesiva élén látni. A Márám Áschnak egyszer rohamosan romlani kezdett a látása, meg kellett műteni, s a doktor utóbb arra intette, hogy kímélje a szemét mindentől, a tanulástól is. Márám Ásch hazafelé menet, nagy bánatában megállt Pressburgban a mesterénél, és elpanaszolta, amit az orvos mondott neki. A Chátám Szófer őszintén nagyra tartotta őt, és együtt érzett vele. Nyilván meg akarta könnyíteni a helyzetét, ezért azt mondta: Drága fiam, amíg élesen láttál ezekkel a szemekkel, annyit tanultál, amennyi több ember életére elegendő. Fogadd meg a doktor tanácsát, menj és pihenj, taníts abból a tudásból, amit mostanáig megszerezted. Erre a Márám Ásch felhorkant: Hogy tehetnék ilyet? Ha veszélybe kerül a szemem világa, amikor Tórárt tanulok, milyen veszedelem fenyegetne, ha nem így tennék? Azal indulatosan otthagytá mesterét, hazament, és tovább folytatta tanulmányait. És meggyógyult. A Chátám Szófer pedig haláláig mesélte ezt a történetet, a Pirké Ávotból idézve hozzá: „Sokat tanultam a mestereimtől, még többet a társaimtól, de a legtöbbet a tanítványaimtól.”

Judit szinte megbabonázva nézte a részeg férfit, akinek szemüvege mögött elhomályosuló tekintetéből nem lehetett kivenni, hogy csak az ital teszi, vagy elérzékenyült a saját történetétől.

– Én gyerekkorom óta rosszul látok – folytatta a professzor egészen halk hangon –, és az apám számtalanszor elmondta ezt a históriát, de csak nemrég kezdtem igazán megérteni, mert annyira romlik a szemem, hogy az orvos nekem is azt javasolta: ne olvassak olyan sokat. Takarékoskodnom kell a szemem világával, érte? De nekem ez az életem – bökött az íróasztal felé, amin a könyvhalom tornyosult –, és még csak az sem ad biztatást, hogy az erőfeszítéseim viszonosságaképpen megsegít a Jóisten, mint az ősomet. Lassan már csak nagyítóval tudok olvasni. Összefolynak a betűk a szemem előtt. És idebenn – bökött a mellére – semmi változás. Csak abban a mérhetetlen tudásban és emberségben hiszek, amit a bölcsek felhalmoztak. Az ő hitükben hiszek meg a hűségükben, nekem ez maradt. A tévedéseikkel, a népük féltésében elkövetett túlzásaikkal

egyetemben. Bennem nincs jirát sámájim,* a nyomorult Sternből viszont az áhát Jiszráél** is hiányzik. Ha az emberségemen esik csorba, akkor félek a Jóisten-től, akiben viszont nem hiszek. Érti ezt, Friedmann-né? Tudom, ez a lelkiismeret, és mégsem. A szemem romlása pedig visszafordíthatatlan. És tudja, mi fáj a legjobban? – emelte fel a hangját váratlanul. – Hogy félek, de még ettől se történik semmi idebenn – ütögette a mellét öklével. – Semmi, érti? Semmi!

Judit nem bírta tovább, felemelkedett, de Krausz Edéből ömlött a szó.

– Igaza van, menjen csak! Magának épp elég baja van. Ami Hitlernek nem sikerült, azt Sztálin befejezi. Már látni a végét. Vagy ha más képtelen rá, meg tesszük mi magunk. A tökéletesre törekvés, az pusztít el bennünket, a nyughatatlanság. Kiemel a népek közül, de céltáblává is tesz. Bennünket az örök elégedetlenség hajt és a megfelelni vágyás valami eszményinek. Nem bocsátják meg nekünk a Törvényt, hiába hirdetik, hogy beteljesítenék. Mert a Tórát meg lehet taposni, el lehet égetni, hazudhatják, hogy új szövetség kötöttett helyette, de amíg zsidók élnek szerte a földön a Tóra szerint, mindez mit se számít. Ez maga a bizonyosság, a cáfolat, az élő és éltető hit. Meggyőződésből, életekből emelt emlékmű, ami a Kinyilatkoztatásra emlékeztet. Hogy volt egy revelatív pillanat az emberiség történetében, ami visszafordíthatatlan változást indított el. Ez megbocsáthatatlan. A zsidóság az emberiség jobbik énjét hivatott megtestesíteni. Példát adni, csakhogy ez nem megy másként, mint újra és újra szembesítve magunkat is, másokat is a saját tökéletlenségükkel, akiknek ezért nem követendő példa lesz a Tóra népe, de nagyképű, lenéző, irigylésre méltó s egyben elsöpren-dő fajta. Ez az igazi paradoxon. És amíg létezünk, emlékeztetjük őket, hogy amiben hisznek, az tévedés, nem beteljesedés. A mi kipusztításunkkal magának a Törvénynek az emlékét akarták kiirtani. S akármit tesznek is, ettől a paradoxontól a kereszténység sem szabadulhat. Kiirthatják a zsidóságot, de csak annak árán, hogy önmagukat is megsemmisítik, mert a Tízparancsolatra épül az egész civilizációjuk. Bűnt csak bűntudat árán követhetnek el. Ma ebből a világ még mit se lát. Fel se fogja azt, ami történt. S talán jobb is, hogy nem fogja fel, mert ha megértené, milyen csapdába került, lehet, hogy még dühödtebben próbálna szabadulni. De a legveszélyesebb, ha a tökéletest, az ideálist hajszó szel-lem kiszabadul a Törvény hálójából, és maga akarja a világot megváltani köz-vetlenül. A zsidó és a világ állandó harcban állnak, de nem bírnak egymással. És ez a kegyetlen játék sosem ér véget. Én nem hiszek az idők végében, és önpusz-títónak látom ezt a viaskodást, ugyanakkor a világ minden kincséért sem hagy-nám, hogy amit ez a tökéletességért vívott, kétségbeejtő hajsza megteremtett szellemekben, az elpusztuljon. Nem hiszem a hasznát, csak őrzöm. Ez is para-doxon. De mit tegyek, ehhez van tehetségem, többhöz nem.

– Szégyellje magát! – csattant fel Judit, miután hosszú percek óta nem jutott szóhoz, és az járt a fejében, lehetséges-e, hogy mindezt valóban csak neki mon-dja el a professzor, épp neki, aki a felét se érti annak, amit összehord. – Rabbi lé-tére így beszél. Miféle emberség ez? Semmi vigasztalót nem tud mondani, csak siránkozik, és az asztal alá issza magát. Micsoda gojisch tempó ez?

---

* istenfélelem (héber)

** Izrael szeretete (héber)

Krausz Ede is megpróbált felállni. Remegő lábakkal, az asztalba és a billegő szék támlájába kapaszkodva egyenesedett fel.

– Itt nincs semmi, ami vigasztaló lehetne. A nációk a lelket a testtel együtt égették el, ezek a lelket irtják ki, s ami megmarad: a pusztá létért egymást marcangoló állatokra emlékeztet. Higgye el nekem: könnyebb a mártíriumot elviselni, ha az egész nép sorsa, mint a túlélésre játszani mindennapi árulással, minden pillanatban szemem köpve önmagunkat. Márpedig most ez zajlik – rogyott vissza a székre. – Irigylem magát, Friedmann-né!

– Hát én aztán tényleg irigylésre méltó vagyok! A férjem börtönbe kerül, a gyerekeim apa nélkül nőnek fel, és egymagam kell vigyem az üzemet meg a boltot. Ugyan mit irigyel rajtam? Vegyen erőt magán a professor úr! Egy ember, aki annyit tud, mint maga... Az apám mindig azt mondta: a visszatérőnek mindig nyitva áll az ajtó. Hisz ismeri a mondást: Az ember térjen meg egy nappal a halála előtt.

Krausz gúnyosan felkacagott, úgy idézte tovább a szakaszt:

– „De melyik az a nap?”

– „Tekintsen úgy minden napot!” Próbáljon meg hinni abban, amit csinál. Szükség van a tudására.

– Ugyan kinek volna szüksége rá? Olyan emberekre van szükség, mint doktor Stern Jenő. Ambiciózus emberekre, akik meg tudják maguknak indokolni, miért hajlandók olyasmire, amitől én megőrülök. Értse meg, én nem bírom ezt. Tudja, mit csinállok? Benne hagyom a félig kész jelentéseket az írógépben, és nyitva hagyom a szobám ajtaját, hogy aki akarja... – hirtelen elhallgatott, és a tenyerébe temette az arcát.

Judit nem egészen értette, amit hallott, de borzongva vette tudomásul, hogy valamiféle bűnvallomás tanúja lett. Elege volt a siránkozásból.

– Nekem most mennem kell – mondta közönyös hangon. – Maga pedig vegyen példát az őseről, akiről beszélt! – araszolt az előszoba felé. Érezte, hogy csak így távozhat, szinte szökve, beszélgetésük nem érhet véget, a professor nem is hozzá intézi szavait, így választ sem igen vár, mint ahogy nem is tudna neki mit felelni. Szánalmat érzett az asztalra könyöklő, középkorú férfival szemben, akit most sokkal idősebbnek látott, mint eddig. Se Istene, se családja ennek a szerencsétlennek, gondolta Judit, és magától értetődőnek tekintette állapotát, egyúttal az a képtelen érzése támadt, hogy neki még így is jobb, hogy aggódnia kell: mi van Benjáminnal, és mi lesz a gyerekekkel. Már eszébe se jutott, hogy félnie kellene ettől az embertől.

Krausz professor feltolta homlokára bifokális szemüvegét. Az orrnyergét masszírozta, és nagyokat hunyorogva meresztgette vaksi szemét. Judit nem tudta, ellát-e így az előszobáig, de már nem szólt hozzá, csak némán kihátrált, behúзва maga mögött az ajtót.

A találkozás

1.

*Néhány évig élsz még Hordozlak
magamban mint az arcom belső felét
Tekinteted azonban bennem ragad
befelé nézel
ügyeled a szív véres szivattyúját
s tudómben hogy török szét
fénylő üvegtömbje a levegőnek
az izmok erőszakát
Aztán már te sem leszel Elveszt
a tér majd az idő s végül az anyag
Már úgy nézek rád
mint saját magamra
szomorú tükröbe vetem be a kockát
de az eredményt – négyes ötös hatos –
nem olvashatom Így leszek kevesebb*

2.

*Felkínálok – mint zsákmányát vadász
erdejét a vad erdő a harasztot –
a jövőt Mit nem adnék
a múltamért Az emlékekért
amelyek között ösvény kanyarog
át az ősz aranyló nyíresén
s a rekettyés szétsatírozta dombnál
kékpettyű lepkék szállnak
Ha képes lennék emlékezni
meglátom-e a kúszó borostyánt
antik istenek koszorúját
hallom-e a csepegő lassú esőt
amint kikopogja a maga hexameterét
s ahogyan issza magába az eposz töredékét
az ónzöld zuzmó?
Van-e még az éppen ugyanaz?*

3.

*A doboznak amelynek fölnyílt a teteje
s mélyéből a sötét – hol teret kapott és kiterjedést –
hogyan szerkezetét elrejtse szertefoszlik
mint egy lexikonnak: oka van*

*Alsó ajkad a felsőhöz érve
összezárul a szád
találkozik a 7.59 s a 8.00*

*Nem vagy többé – idő –
átadtad önmagad
miként felkínálják a bort a kenyeret
a lelket*

*A röppálya lehetőségei közül
amelyek egykor fölrajzolódtak
egyetlen beteljesült
mint a kilőtt nyíl
elhagyva a múltját
táblába csapódik és célt talált*

*Végtelen percek és gyűjtemények állnak közénk
egy megtöltött pohár s egy üres
a kenyér amely ízzé vált
a lélek amely öt betű halma csupán*

*A sötét – jövőnek hittük –
megnyílt s hogy visszazárul
felveszi végleges formáját*

*A vízszintes mondatok
– példás univerzum –
közetrétegei nehezednek reánk
Visszasüllyedünk a nyelv magmájába
s abból hogyan egymáshoz tartoztunk
nem maradt több egy ragnál
Így pusztulunk el
Nem tudni téged
s engem hogyan hívtak*

4.

*A képek mélyén haladni tovább
ott hol a névbe temetett város a bakony a hó van*

*Félig a szóban félig
a feltételes módban*

*Ahol eltűnik a napkorong
a sötét radírja a horizontot falja*

*Keress a metaforának fekhelyet
ha a veréb – hogy testét ne vessze – messzire száll*

*Az útvesztő visszatér
mikor a bolyongás véget ér*

5.

*Kioldozódott
mint csipkéből a csipkeverő
a fonál – három összefonott szál –
egyedül öregszik sárgává
végtelenbe hulló őszi lomb
okker hasonlat amely a Nap szívére vágyik
Hol van a kedves a félszeg alak?
Hol a gyöngge?*

*Lehet
győzedelmes – hellászi – hősnő
aki félig asszonyisten félig asszonyállat
vagy egészen az
ahogyan átlábal – combjáig húzva a szoknyát –
a versek csöndes vizű folyamrendszerén?*

*Lehet
többé sosem látom?
Hurkok és csomók és lukak együttese
– megosztaná magát
de átsejlik mögüle a megoszthatatlan?*

*Van
Vagy mégsem? S
áttűnik-e rajta – testen a lélek –
a megosztható?
A len a háromszálú lenfonalban
kilaajt
égszínű – niként a kékség amely befoglalja a napot –
és virít a megmintázott virág És Ő?*

6.

*Időzők a betűk rajzolatán
bóluszvörös indák és mérgező kerti zöldek
(gally reccsen tollpihe száll
tulipán nyílik majd kapkodva vetkezik)
mint aki nem tud írni olvasni
Mást sem látok:
zuhan a nap – az egyetlen – a rét felett
feloldják egymást
– színt színek – a testek*

*Az idő amelyben lakom
az omlatag kert a poszáta
és a foszló szélű papirosok
tehát nem lesz
A szó – az egyetlen – sem
amely a betűk káoszában
elrendezi az univerzumot
Néma fűíz a nyelven*

Mire megérkezel nem lesz szöveg

*A tükörbe fogott
se súlya se tartalma kép lehámlik
az üres mező ázott gyapjúszagában
hiába legelt a nyáj
Elveszett
A jambikus tőmondatnak
szétfoszlik
mint a hús a föld szájában a jelentése*

*Az utolsó hang
keskeny szárnyán
mintha nem is lett volna szállt tovább
Hozzám szólt
Hozzád*

Mi sem leszünk

Meghallod-e?

*Milyen csönd lett!
Néptelen utcák,
elvadult kertek
némasága.
Kidőlt sírkeresztek
erdeje.
Vizek hangtalan
sírása.
Tavak derengő
éjjele.
Mély erdők sötét
hallgatása.
Tört hangszerben
halott zene.
Szerelmem
szótlan
sírbeszéde.
Ezt a csöndet
meghallod-e?*

Egyre gyorsulva

*Túl a halálon,
túl a szerelmen
egy szóra még.
Egy szóra, amit sose
mondtunk,
elhallgattuk mind a ketten.
Egy szóra csak.
Az Idő, késélű inga
egyre gyorsulva leng
fölöttem.*

Elmúlni nem tudsz

*Túl vagy, túl minden
határon.
Szétrezegték nagy, égmély
vizek.
Elmúlni nem tudsz
mégse.
Viselő vagyok mégis
veled.
Erősebb Te, vulkáni
hegynél.
Erősebb, mint kitörő
láva.
Belém égtél:
Az ór
Pompeji izzó
hamujába.*

Mintha messziről

*A kezed látom legtovább.
Amint messziről
integet.
Körmöd tíz halhatatlan
Holdja
még világítja az
 eget.
De már a tömjénező
ködök
hideg homályba rejtnek.
Szétrezedsz:
Lázálmok képe.
Zuhansz a titokba,
mélybe.
Ahol emlékek
nincsenek.*

Januári hó

Mind

Minden csak nyersanyag, mondta idegesen, és várt egy rövid pillanatig, majd hozzátette, tudom, hogy ez rettenetes, de mégse lehet másként, hogy egy író számára minden, de minden csak nyersanyag, ismételte meg, s egy pillanatra lehunyta a szemét, s közben falatozott tovább, illetve kitartóan rágt a szájába vett falatot, minden csak nyersanyag, és ahogy ezt mondta, láttam a vörös kolbászdarabkákat a fogai között, kenyérmorzsák a mellén, az inge gyűrődéseiben, és kolbászpép a fogaira tapadva.

Egy történet

Egy történet, amely arról szól, hogy minden előjel nélkül szóról szóra megismétlődik az előző nap. Szóról szóra. Újra és újra. S aztán csak ez marad: a szóról a szóra.

A levegő

A csend, amikor esik a hó a városra.

Hunyady: A levegő egyre sűrűsödött, míg az ember azt érezte, hogy belé van fagyva a megváltozott viszonyokba, mint a malac füle a kocsonyába.

Ez

Ez, amit szeretne. Most már tudja, most már meri mondani is. Ez, az életen kívüli lengedezés.

Egy nagy

Egy nagyregény az alkalmazkodás történetéről. Kicsi, kerek fejű gyerek, csonka, alig-alig tettenérhető párbeszéddek. Szűk, koncentrikus körökből felépülő világ. Mondatok, simára gyalult, szaggatottságukban is olajozott mondatok, hosszú, hosszú sorban, de valamennyiüknek hiányzik az utolsó néhány szava. És a befejezetlen mondatokból aztán a be se fejezett oldalak.

W. G.

Gombrowicz a Naplójában: „A szellem a szellem imitációjából születik, és az írónak el kell játszani az írot, hogy végre író lehessen.”

(Emlékezhetünk, ugye? Schelling: Miért van a valami, miért nem inkább a semmi?)

Akár

A regény, akár a saját tested: senki nem ismeri jobban nálad, mégse láthatod kívülről, mégse láthatod soha egészében, hiszen ott vagy, benne vagy.

Utána: csömör, mint a szeretkezés után.

Cseppek

Az esőcseppek, ahogy a sima, fényes kőről visszaverődnek, akár valami apró szökőkutak, hangtalan pattogás, aztán a pára a fű és a kő fölött. Reggel, dél, este. És a pára nem oszlik el. Ahogy a küllők példázata mondja: harminc küllő együtt tesz ki egy kereket, de a kerék használhatóságát éppen a küllők közötti nemlét biztosítja.

Sütött

Sütött, ragyogott a nap, nem is január, de szinte tavaszias idő volt, és ahogy kinézett a szélesre tárt hetedik emeleti ablakból, látta lent a zöldnek megmaradt bokrokat, a gyér füvet, ami néha hullámzott is, mint a víz, selymes mélység. S akkor átbillent az ablakpárkányon, mintha bukfencezne, és aztán lassan-lassan, háton fekve, kitárt karral vitorlázott lefelé, a leérkezés előtt fordult hasra, puhán, csaknem súlytalanul ért földet, csupán a könyöke lett sáros egy kicsit, és a zokniját megfogta a fű, merthogy a repülés előtt kilépett a papucsából (de vajon miért fog a januári fű?), így mezítláb kellett a liftig visszamennie, igaz, ez nem zavarta, lévén tavaszias idő, a lépcsőházban a kukák miatt veszekedett is a takarítókkal, hogy a szemetet, amit kiborogatnak, miért nem takarítják fel.

Időnyíl

Ha lehetséges, hogy a térnek akár tíz-tizenegy dimenziója is létezzen, az időnek bizonyos, hogy csak egyetlenegy van. Az idő mindent magával sodor, minden „öregszik”, csak egyvalami nem: az elemi részecskék.

Ma reggel, ahogy felkelt a nap, megint esni kezdett a hó. Pici, egészen apró pelyhek, összetapadnak a levegőben, alig látni, hogy esik. De esik, ez egészen bizonyos.

Ez a hó van.

A hideg

A hidegben, amikor a Dunáról a sirályok behúzódnak a városba, szemetet és hulladékot keresve le-lecsapnak a háztömbök zárt négyszögeibe, mintha csak a vízre ereszkednének alá, de itt nem vijjognak, szinte hangtalanok, nem úgy, mint kint a vízen. Talán ez, a némaságuk riasztja el a galambokat.

Olvás

Esténként a kislámpa fényéhez bújva kitartóan és semmi másra nem ügyelve olvasni egy fedőlapját, címlapját vesztett, vaskos könyvet, amiről nem lehet megtudni, ki írta, mikor és miért.

A. Szt. T.: „Minden, amit eddig írtam, igaz, de az igazság ennél mérhetetlenül több.”

Egy nap

A ködös, nyirkos, havas esős januárban minden előzmény és előjel nélkül egy tavaszi nap: ragyog a fény, langyos szél fúj, zöld a fű és felhőtlen az ég. Tudni, hogy csupán egy nap. Nem lehet mit kezdeni vele.

A folytonos

A folytonos várakozás, ami persze készenlét is, és mint ilyen, feltétlenül fontos és jó, nem mintha ez volna a lényege és a mozgatója, a készenlét, sokkal inkább az elégedetlenség, a megállíthatatlan és visszafordíthatatlan vesztes, amiben ugyan adódhatnak ideig-óráig tartó nyugvások, de az irány megkérdőjelezhetetlen (még ha teljességgel elhinni se lehet), ez és vele az egyre sűrűsödő, már maróan keserű utóíz, ami elnyom mindent, de mindent.

Akkor

Akkor, ahogy a férfit a bolt előtt, ott a főutcán biciklizni látta, és észrevette az erős vádliját, ahogy még a nadrág alatt is jól kivehetően megfeszült, akkor lett szerelmes belé.

A víz

A Mahábháratá története a vízért induló ifjúról, aki egy szép lányt látva elfeledkezik a szomjas Mesteréről, a lánnyal megy, ott éjszakázik, összeházasodnak, gyerekeik születnek, múlik az idő, ősz már az asszony haja, amikor az egykori ifjában felötlik az eredeti célja, rohan vissza, a vízre váró Mester pedig ekként üdvözlí: jól van, már azt hittem, nem is jössz. És hogy akkor talán az az egész, az éjszakázás, a szerelem, a házasság, a gyerekek, mindez csupán néhány pillanatot lett volna. Vagy egy csésze víz.

Figyelem

Az a benyomása, pontosabban már az a meggyőződése, hogy folyton figyeli valaki. Illetve nem is csak hogy valaki, hanem ő maga – az a tíz évvel ezelőtti őnmaga, aki mostanában olyan kitartóan szemmel tartja őt. Az, akivel még beszélni se lehet.

Vajon

Vajon igaz-e, hogy minél nagyobb és díszesebb és feltűnőbb egy könyv, annál világosabban árulja el, hogy a szerzője már nem is hisz abban, hogy a műve valakit is érdekelne?

A kétkedés

A kétkedés szándékos felfüggesztése (Coleridge): a műélvezet titka. A szándékos hit a fikcióban, a tudatos felkészületlenség.

Egy hosszú

Megyek, egyenletes léptekkel megyek egy végeleáthatatlanul hosszú folyosón. Mintha egy mélyszíni bánya vízszintesen futó aknája volna, csak hogy itt fehér a fal, sűrűke cement a padló, neonok égnék a fejem fölött, és mindkét oldalon aj-

tók nyílnak; szürkére mázolt, alumíniumkilincses ajtók, számok és feliratok nélkül. Régóta megyek, nem változnak a lépéseim. Viszont, veszem észre lassan, fogy az ajtók közötti távolság, azaz a két ajtó közötti szabad, fehér falfelületek mintha egyre rövidülnének. Nem szembetűnő a változás, viszont folyamatos: kis idő múltán már egy teljes lépéssel hamarabb érek a következő ajtóig, s a fejem fölött is egy lépésnyivel hamarabb jön a következő neon, mintha csak egyre gyorsítanék, s ezáltal, hiába vagyok biztos abban, hogy egyenletesen múlik a *saját* időm, azaz változatlan a lépéseim, a lélegzetvételem, a pulzusom ritmusa, az a kicsi idő, ami egyik ajtótól a másikig tartott, immár szétesett ellenőrizhetetlen részekre, mondhatni, folyamatos gyorsulásban van, de legalábbis folytonosan rövidül, s ez annyit mindenképpen jelent, hogy értelmezhetetlenné válik minden egyéb idő is, egyenletes tempóban megyek, miközben egyre gyorsabban rohanok, összefolynak a lámpák, az ajtók, a megfoghatatlan kilincsek, én vagyok én, miközben darabokra zuhanva elsűvít mellettem az idő.

Annyi

Annyi eső esett, hogy lassan átáztatott mindent: a tompa fényben egyre sötétebbé lettek az átnedvesedett falak, a megduzzadt föld, az átítatott fák, bokrok. Aztán leereszkedtek a felhők, apró, alig észrevehető szemeteléssel egyre csak esett az eső, és közben mind sötétebb lett a kert, nem, nem is csak sötétebb, de egyre mélyebb, esett az eső, és a kert alámerült.

A szemközti

A szemközti kertben él egy farkaskutya. Vastag bundájú, nagy, erős állat. A ház valamikor elemi iskola volt, négy tanteremmel. Ma lakatlan, mint ahogy üres és elhagyott a kert is, a hajdan tán kavicsos, murvás udvart felverte a gaz. A kutya legtöbbször a kerítés mentén lohol fel s alá, már valóságos kis árkot taposott a drótháló tövéhez. Naponta jön egy asszony, ő eteti az állatot, kinyitja a kulcsra zárt kertkaput, a kutya ilyenkor már boldogan viháncol és a négy lábát szétvetve ugrándozik, az asszonynak azonban vagy kedve, vagy ideje nincsen, hogy foglalkozzon vele, leteszi a kutyaház elé az ennivalót, aztán már megy is, kulcsra zárja a kertkaput, marad a lakatlan ház, odabent a hajdani tanteremek, kifelé a sötét ablakok, és a torzsás, gazos kert, benne a kilógó nyelvű, fel s alá loholó kutya.

Úgy hívják: Rex.

Felfelé

Elalvás előtt mindig egy hegyoldalra gondol: széles, lankás emelkedő, fűvel, bokrokkal, fákkal, puha vonalú táj, ami csak a hegygerincnél fut sziklákba, vörösbarna bazaltoszlopokba.

Süt a nap, meg-meglebben a bokrok, kövek és fák árnyéka a fűvön.

Elalvás előtt áll az ösvényen a hegy lábánál, lassan, kényelmes derűvel néz végig a hegyoldalon, aztán, amikor elindul felfelé, akkor már alszik is.

Hely

A könyvekben több olyan hely van, ami nem a szerzőt, hanem az olvasót illeti meg. (Novalis)

Este

Este volt már, mire elindult, hosszan és ráérősen készülődött, ám ahogy múlt az idő, s fogytak a tennivalók, egyre ingerültebbé vált, s dühösen tologatta a már lezárt csomagokat, olyannyira, hogy végül kiabálni kezdett, körkörösén, ugye, körkörösén, ezt ismételte hisztérikusan, egyre hangosabban, s a hangja valószínűleg fejhanggá vékonyodott, sipítássá változva csaknem komikus lett, hirtelen, egyik pillanatról a másikra érezte ezt meg ő is, abbahagyta a kiabálást, értetlen pillantással nézett körül, bámulta a csomagokat, s az utolsó, még lezáratlan bőröndöt, majd félrelökte a kabátját és a mellé készített sálát, és hajadonfótt indult el, vissza se nézve, egyedül.

Ahogy

Ahogy meséli (bent állt a szerelvény az állomáson, teli emberekkel, amikor megkezdődött a bombázás, kigyulladtak a vagonok, és oltani se lehetett, hiszen közben egyre csak hulltak a bombák, és az utcákon fel s alá rohangáltak az imént még békésnek és ráérőnek látszó járókelők, s amikor aztán vége szakadt a bombázásnak, elült a füst, pedig a tűz lobogott még, de megkezdődött a mentés, ott voltak ők, a gyerekek is, és segítettek, a felnőttek a halottakat terítették ki, ők meg, a gyerekek), elakad egy pillanatra a hangja, habozva folytatja, mintha nem akarná már elmondani, vagy megérezné a szavakban rejtőző rettenetes komikumot (a gyerekek a szétszóródott kezeket, lábakat szedték össze, kinek, ami jutott), meg is ismétli, mintha bátorítaná önmagát, kinek, ami jutott.

Kifelé

Sáros cipőnyomokat talált a lépcsőn, pedig már napok óta nem esett se hó, se eső, száraz volt a föld és sütött a nap. A nyomok mégis élesen és frissen rajzolódtak ki a kövön.

Ahogy elindult kifelé, óvatosan lépkedett, ügyelt arra, hogy a lábát mindig pontosan a cipőnyomokra helyezze, így haladt, lépésről lépésre visszafelé, lefelé, egészen a kapuig. Másvalaki, egy ismeretlen látogató nyomait hagyta maga mögött.

Se

„Próbálkoztam én a kibírhatatlan unalommal is, de az se segített.”

K. meséli

K. meséli, hogy az apósa, nagydarab, piros arcú ember, vacsora közben, miután megivott egy kis pohár bort, megrázkódott, majd félig hátrafordulva a konyhából kilépő feleségére nézett, az asztalra csapott és meglepetten azt kiáltotta: – Úgy élek, hogy mindjárt meghalok!

S aztán az asztalra bukott és meghalt.

A vidéki

Mari a vidéki elfekvőben él, már három éve múlt, hogy a tizből az ablaktól számítva övé a második ágy a jobb oldalon, akkor hozták ide a Balaton fölötti hegyről, a régi grófi-vincelléri házból, ahol az anyjával kettesben lakott. Keskeny lép-

cső kanyargott a háztól, kilenc lépcsőfok az istállóig, a pincebejárat mellett ki-
zöldült falú ciszterna. Egyetlen dűlőút vezetett le a falu felé, nyaranta, ha a ki-
rándulók autói találkoztak, az egyiknek vissza kellett tolatnia, hogy a másik me-
hessen. Mari értelmi és testi fogyatékos is, erős gerincferdülése van. Otthon ki-
tartóan, zúgolódás nélkül tudott dolgozni, és soha nem unatkozott. Olykor órá-
kig ült a ciszterna melletti fapadon, nézte az odalent csillogó tavat.

Itt, az intézetben nincsen televízió a szobákban, a társalgóba pedig Mari nem
meréskedik.

Reggel besüt a fény az ablakon. Mari szeret beszélni, pedig dadog, akkor is
beszél, ha nem hallgatja senki. Minden mondata végére azt mondja: kilenc. Éhes
vagyok, kilenc; Ma jó idő van, kilenc; Ma esik az eső, kilenc; Jó lenne tévét nézni,
kilenc; Fent a hegyen, ahol laktunk, nem volt villany, kilenc; Pisilni kell, ki kell
mennem, kilenc; Haza akarok menni, kilenc; Akarok, akarok, szeretnék, kilenc.

Dadog, nehezen formálja a szavakat, viszont a végét gyorsan és hangosan te-
szi hozzá, világosan és érthetően, dadogás nélkül, kilenc.

Monotónia

Borges, amikor egy csevegés során kiszámíthatónak, unalmasnak és automati-
kusnak nevezi Kafkát. Könnyedén és mellékesen.

Títhegy

Az az érzés, amikor szinte véletlenül rátalálsz egy régi mozdulatodra; egy szé-
ket az erkélyen, ahol ülsz, odébb húzol, visszadőlsz, s ettől hirtelen olyan szög-
ben ér a nap, úgy rácsozzák a kertet a korlát lécei, mint valamikor talán régen,
talán nem is olyan régen, egy hasonló délutánon. Ennek az érzésnek a könnyű-
sége, teljessége és édeskés szomorúsága.

Hogy igen, minden megvan, de egyre messzebb.

Csak menni

*kert de csupasz fákkal
jó kis leszállópálya angyaloknak
avarrá rozsdált emlékek
újságdarab az ismeretlen arccal
s riasztó értelmetlen szavak
jobb volna ha nem érdekelne semmi
csak menni innen el*

Ötven felé

*így ötven felé uram
adj még néhány délies napot
szórasd szét szeleiddel
múlt éveim hamvát
s engedd hadd játsszon velem
a bolondos remény*

*a sétányokat járnám inkább
mégis szavakkal szórakozom
leveleket fogalmazok
a talán már rég holt kedveseknek*

nem tudom volt-e nyár

Janus végnapjai

Szép törzsed meghajlott, fácskám, térdre borultál,
Míg én hasztalanul néztem társak után.
Karjaidat sem nyújtod nekem szent ölelésre,
S többé nem simogat téged a végtelen éj.
Bölcs rokonid még büszkén állnak mind a viharban,
Én meg mint idegen járok azóta feléd,
S visszakiáltok az égnek rég titkolt haragommal;
Én zúgom panaszkod, hívom az isteneket.
Csönd most... Senki se szól – csak a könny hull rám odafönről;
Félek. S mégis, Uram, szűk lett nekem e kert,
Vad gyökerével a sors már sokszor körbefutotta,
Átszeli útjaimat, végtelenébe bezár.
S míg te a záporral versz, térdre esem s odanyújtom
Szép törzsem megadón sok kusza inda közé.
Látod, Atyám, én most már itt maradok, de ne kérdezd:
Megtört ágaimon érik-e újra gyümölcs.

Között

Ted Hughesnak

I.

*A közti út mentén a fákon tollas, párnás,
nagy téli gyümölcsök gubbasztanak,
de tudjuk, hullásuk nem a lomha pörgés,
ágakon lehorzsolódó, levét csordítva
meghasadó húsú tehetetlenség
Vitorlát bontanak, karmot, csőrt
eresztenek, hajszálpontosan vágódnak be a nyálkás,
véres, száralmas kis életek célkeresztjébe
– most még csak ülnek ott, mint csőben a töltény,
messziről szinte komikus gombócok,
az avatatlan szem fagyöngy-csomónak,
elhagyott fészeknek vélheti őket*

II.

*Sosem élvezem zavartalanul
a kormány gumival párnázott
vasán átremegő sebességet,
mindvégig bennem liktet, amint az ütközéstől
deformálódó hideg fémlemez
a húsba préselődnek, s műanyag repeszek
hatolnak a bordaközökbe, maréknyi éles
szélvédő-üveg-gyöngy vágódik a
szembogárba, érzem a szembejövő vastömegek
vonzását, megrázkódik lendületüktől az autó,
tohonya égitesként vonz az útpadka, árok is,
visszaszólít minden mozgékony
gépet az eredendő lassúságba,
hívogat minden útmenti tereptárgy,
korlát, fa, kátyú, vízmosás, szakadék
Nem is értem magamat,
nem is értem kezemet,
mely azt az ujjnyi, ujjbegynyi*

kormányozdulatot
mégsen teszi,
mégsen engedi meg
Elég, ha egyszer félrenézek,
a tükröt igazítom, az orromat piszkálom,
kabátomból menet közben, a biztonsági övet
kioldva, szabadulóművészi vonaglással kibújok,
vagy ha így tesz a szembejövő,
és egymásba omlik máris, ami
– lesz még egy csepp időm erre gondolni tán –
mindig is összetartott

III.

Fakó mezőkön felállították
a deszkákból ácsolt hófogókat,
ám a hó kifogott rajtuk, egyszerűen
nem jött, s csak a szélhordta semmit
torlasztják így a rácsok
A közti út mentén hát
nem annyira a hó
s nem is a dér villan,
kilométer-hosszúra kinyúlva, hanem csak egy
magnószalag gubancolódik zizegve
(a zizegést persze a motorhangtól
vagy a mozigép zúgásától
nem hallom, csak hozzáképelem)
a fű közül ki-kicsillan
akárha folyónak
az úttal párluzamosan fodrozódó
szalagja, gyerekfejjel lestük előbukkan-e
A karosszérián süvölt, elkísér dudorászva
szél zilálta hangja ki tudja, kinek

A sziklaomláson túl

A hegyen lakom, fent a hegyen. Senki sem tudja, hogy hol is lakom pontosan, mert senkinek sem mondom el. Két hegy van, a Czekamina és a Koari. Először azt hitték, a Czekaminán lakom, valahol a Czekaminán, ezt hitték, aztán meg azt, hogy a Koarin, valahol a Koarin. Csak én tudom, hogy melyiken, és senkinek sem mondom el. Ha megkérdezik, hogy hol lakom, azt válaszolom: a hegyen. A Czekaminán?, kérdezik, és én azt válaszolom: igen, ott lakom a Czekaminán, a sziklaomláson túl egy házban, nem az én házam, de ott lakom. Vagy azt kérdezik: a Koarin?, és akkor én azt válaszolom: igen, ott lakom a Koarin, a sziklaomláson túl egy házban, nem az én házam, de ott lakom.

Ott lakom a hegyen, fent a hegyen. Nem a faluban és nem is a fatelepen. A fatelepen hatan laknak, hat ember két barakkban. A fatelep a két hegy találkozásánál van, onnan vezet fel az ösvény, de csak az etetőkig, az etetőknél az ösvény véget ér, a fatelepnél kezdődik és az etetőknél ér véget; a sziklaomláshoz már nem vezet út.

De vannak, akik a faluban laknak, vagy még azon is túl, azon a részen, ahol már a sivatag kezdődik. Akik ott laknak, azoknak sátraik vannak, erős ponyvájú katonai sátraik. Valamikor még házak is álltak ott, a sivatagban, még most is látszanak, félig már betemette őket a homok, de néhol még most is látni a falakat, agyagból vert falak és gerendák, fakeretek a homokban.

A faluban nem laknak sokan, de még így is többen laknak ott, mint a sivatagban vagy mint a fatelepen, vagy mint a sivatagban és a fatelepen együttvéve. Néha találkozom velük, ha lent vagyok a faluban vagy máshol, ha megyek például az ösvényen, elindulok valahova és megyek az ösvényen, és akkor találkozom velük. Olyankor köszönünk egymásnak. Ismernek engem, én is ismerem őket. Tizenhét éve lakom már a hegyen, hatéves korom óta. Hatévesen kerültem ide, ebbe a faluba, amit Ryzecznek hívnak, és aztán a hegyre. Tizenhét év telt el azóta, hatezerhétszáz nap telt el azóta, hatezerhétszáz nap az százötvenezer óra, százötvenezer óra az hatmillió-hétszázezer perc.

Megyek az ösvényen. Jobb a szemük, ezért ők látnak meg elsőnek; én a bal szememre alig látok, a bal szemem majdnem teljesen vak négyéves koromtól. Meglátanak, ahogy megyek az ösvényen. Már messziről köszönhetnének, de tudják, hogy rossz a szemem, hogy a bal szemem szinte teljesen rossz, ezért nem köszönnek, csak akkor, amikor egymás mellé érünk.

Úgy köszönnek: jó napot. Mindig így köszönnek, azok is, akik a faluban laknak és azok is, akik a sivatagban vagy a fatelepen laknak, mindig így köszönnek, reggel is: jó napot. Ez a köszönés. Én is köszönök nekik. Ha sietünk, ha látom rajtuk, a lépéseiken, a mozgásukon, az arcukon vagy máson, hogy sietnek, vagy ha én sietek, vagy úgy tesztek, mintha sietnék, akkor csak bólintok, akkor

nem köszönök. De van, hogy nem sietnek és én sem sietek, hogy éppen olyan helyzetben találkozunk, amikor ők sem sietnek és én sem sietek. Ez előfordul. Akkor megállunk.

Feltűnnek velem szemben, azt látom, hogy jön valaki velem szemben, valaki jön vagy valakik jönnek velem szemben, látom, ahogy lassítanak és megállnak, nem mennek tovább, és akkorra már megálltam én is.

Köszönnek (jó napot), megvárják, míg én is köszönök (jó napot), és megkérdezik, hogy milyen az idő mifelénk. Vagy úgy mondják, hogy mifelénk, vagy pedig úgy, hogy ott fent. Az időjárás. Látom, ahogy lassítanak és megállnak, és akkor arról érdeklődnek, hogy milyenek az aktuális, ezt kérdezik, milyenek az aktuális időjárási viszonyok mifelénk, esetleg, hogy milyenek az aktuális időjárási viszonyok ott fent.

Ők kérdeznek valamit, és én válaszolok. Azt kérdezik, hogy milyen az idő, és én válaszolok. Ha esős, akkor azt mondom, hogy esős idő van. De előfordul, hogy azt mondom: kellemetlenül esős idő van, és akkor hazudok, mert az eső egyáltalán nem kellemetlen, az esőt kifejezetten szeretem, de valamiért úgy gondolom, jobb, ha ezt mondom. Ha szél fúj, azt felelem, hogy szél fúj, vagy ha éppen nincs hideg, akkor azt: most éppen nincs hideg. De néha olyankor is azt felelem, amikor kibírhatatlan hideg van a hegyen, amikor már kékre fagyott az ujjaim vége, és az egész hegy jeges és dermedt és már a fák törzse sem nyikorog a szélben, én akkor is azt felelem: most éppen nincs hideg. Nem tudom, miért mondom ezt, de valamiért így kell mondanom.

A falut Ryzecznek hívják. Én a hegyen lakom, fent a hegyen. Azt, hogy hol lakom pontosan, melyik hegyen a kettő közül, a Czekaminán vagy a Koarin, mert ez a két hegy van, senki sem tudja, mert senkinek sem mondom el. Ha azt kérdezik: a Czekaminán laksz?, akkor azt felelem, hogy igen, és ha azt kérdezik: a Koarin laksz?, akkor is azt felelem: igen, a Koarin, ott lakom egy házban, a sziklaomláson túl. Ha azt kérdezik, milyen az a ház, azt felelem: egészen kicsi, két ember kinyújtózva éppen hogy elfér benne, de több már nem. Ezt felelem azoknak, akik megkérdezik.

Néha lemegyek a faluba. A falu neve Ryzecz, Ryzecznek hívják. Elindulok az ösvényen, és lemegyek a faluba; megyek, és a fatelep után már elkezdődnek a házak, egyforma házak, a fatelep után majdnem mindegyik ház egyforma. Csak egy van, amelyik nagyobb, nagyobb és tágasabb a többinél, a szentély, amit mindenki szentélynek hív, pedig csak imahely, és valójában semmi sem indokolja, hogy szentélynek nevezzék, de így nevezik, szentélynek.

Én is voltam már ott, be lehet menni bármikor, mert nincs bezárva az ajtó, nem is lehet bezárni, mert hiányzik a kilincs, habár attól még, hogy a kilincs hiányzik, be lehetne zárni, csak hogy hiányzik a zár is, nincs se kilincs, se zár, ezért be lehet menni bármikor. Az imahely belülről üres, néhány láda áll felfordítva a fal mellett, padok és székek helyett, mert padok és székek nincsenek, csak felfordított ládák, meg egy kép, egyetlen hatalmas festmény, amin a Kasgari Szent Szűz fekszik a homokban, és csak a fél arca látszik, a bal fele, mert a jobboldalit betemeti a homok.

Én nem szoktam imádkozni, ha be is megyek, akkor sem. Bemegyek, de nem azért, hogy imádkozzam. Leülök az egyik ládára, és megszámolom az üvegce-

repeket, amiket aznap szereztem, megszámolom, és akkor megjegyzem, hogy mennyit is szereztem, hányat, vagy csak nézegetem őket egy ideig, nem zavar meg közben senki, nyugodtan nézegethetem őket, mert az imahely majdnem mindig üres, csak ünnepnapokon nem. Olvadás ünnepe, szent baglyok ünnepe, erdő és víz hangjának ünnepe, minden hús ünnepe és a Kasgari Szent Szűz tavaszi és őszi ünnepe. Olyankor eljönnek még a sivatagból is, ha aznap éppen a faluban vagyok vagy arrafelé járok, a falu körül, látom őket az utcákon, a bolt előtt vagy ahogy mennek az úton. Hiába rossz a szemem, felismerem őket a mozgásukról.

A faluban már az első háznál átmászok a kerítésen, hátul mászok át, és úgy kopogok be, bekopogok vagy megkocogtatom az ablakot, és akkor tudják, hogy én vagyok az. Átmászok a kerítésen, de közben nem engedem el a táskát, úgy mászok át, és akkor végigmegyek az udvaron. A táskában tobozok vannak vagy koszorúk, mohakoszorúk és fenyőkoszorúk, fenyőgally-koszorúk és tobozkoszorúk. Néha, de csak nyár végén, nyár legvégén és ősz elején áfonya is, áfonya és áfonyalekvár tégelyekben vagy áfonyamust tégelyekben, ez van a táskámban. Van, hogy több táskát viszek, kettőt vagy hármat, mert elbírok három táskát is, a jobb kezemben kettőt, a bal kezemben egyet, az összesen három, de általában csak egyet viszek, mert az is elég. A táska erősebb, mint a zsák, egy táskát többet elbír, több tobozt, több koszorút vagy több más, attól függ, hogy éppen mit viszek. Azt viszek, amit éppen kérnek, mert nekem mindegy, hogy mit viszek, néha még követ is, ha találok olyat, ami jó, vagy találok egy állkapcsot valamelyik barlangban, és akkor azt.

Sok üvegcserepem van már. A faluban is tudják, hogy sok üvegcserepem van, és hogy legjobban a zöld üvegcserepet szeretem, de azt senki sem tudja, hogy hány zöld üvegcserepem van, mert senkinek sem mondom el. Hogy hány zöld és azon kívül még kék, sárga, átlátszó, barna és más színű üvegcserep, ami csak az enyém. Ha valahol eltörik egy tál vagy tányér, vagy megreped egy pohár vagy tejesüveg, akkor azt ideadják, mert én koszorút adok érte, tobozból vagy mohából vagy fenyőgallyból készült koszorút.

Nekem mindegy, hogy mit beszélnek rólam, mert a fatelepen már hallottam azt is, hogy az üvegcserepeket Jarsizba viszem, annak a jarsizi nőnek, aki a malom mögött lakik, és hogy ezzel akarok fizetni neki, üvegcserepekkel, hogy erre kell nekem a sok színes üvegcserep, odaadni annak a jarsizi nőnek, aki a malom mögött lakik, és hogy az elején csak nevetett, de most már elfogadja tőlem az üvegcserepeket, főleg a zöldeket, ezt mondták a fatelepen, hogy az a jarsizi nő zöld üvegcserepeket kér tőlem, de csak azért, mert látja rajtam, hogy én mindenáron üvegcserepet szeretnék adni neki, hogy én mindenáron zöld színű üvegcserepet szeretnék adni neki, ezért aztán azt mondja nekem, hogy jó, azt mondja, hogy jó, és hogy hozzak csak, amennyit akarok.

Ismerem azt az asszonyt, Jarsizban lakik a malom mögött, de üvegcserepet még sosem vittem neki, egyetlenegyszer sem, megfordult már a fejemben, az igaz, már éppen indultam volna, és akkor arra gondoltam, hogy üvegcserepet viszek neki, üvegcserepet vagy üvegcserepeket, de végül nem vittem, egyetlenegyszer sem, pedig megfordult már a fejemben, hogy viszek.

De üvegcserepet még nem vittem se Jarsizba, se a faluba, amit Ryzecznek

hívnak, se a fatelepre, ahol csak hatan laknak, hat ember két barakkban. Az üvegcserepeket fent tartom a hegyen, ott vannak a kövek között, ott van mind-egyik üvegcserep egy helyen, kövek és sziklatömbök között, nem az erdőben, az erdőnek még a sziklaomlás előtt vége, az etetőkön túl az erdőnek vége, az etetők után már csak a cserjés van, cserjék és derékig érő fenyők, derékig érő korcs fák, de még a sziklaomlás előtt ezeknek is vége.

Ott tartom az üvegcserepeket, ahol alszom, egy hasadékban, és hajnalban felébredek, mert hideg van, hajnalban mindig felébredek arra, hogy fázom, mert a hidegben nem tudok sokáig aludni, felébredek, és akkor egyenként előszedem az üvegcserepeket, fogom és egyenként felrakom őket a sziklafalra, odatámasztom a kiszögellésekre és a kiálló párkányokra, vagy egymásra rakom őket, egyiket a másikra, vagy egymás mellé, egyiket a másik mellé, de úgy, hogy a szél le ne sodorja őket;

és akkor várok, megvárom, míg enyhül a szél; a sziklaomlason túl a szél már nem áll el, a sziklaomlason túl a szél már soha nem áll el teljesen, csak enyhül, és akkor én megvárom azt, amikor már egyenesen tudok állni a szélben, és akkor a fák fölött hirtelen kisüt a nap, és én látom a szemeimet, ott állok bent az üvegcserepekben, és látom a szemeimet, zöld, kék, sárga, átlátszó, barna és más üvegcserepekben látom magamat: ott ragyogok bennük, amerre nézek, mindenhol, ott ragyogok százféle alakban és színben.

A Jelenkor szerkesztői
és a Jelenkor Kiadó munkatársai
mindig a hónap utolsó csütörtökén,
ezúttal tehát szeptember 27-én, 15 és 18 óra között
várják a folyóirat és a kiadó munkája
iránt érdeklődő olvasókat, barátait, a
Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapesten,
az Írók Boltja (VI., Andrásy út 45.) teázójában.

POLAROID®-felvételek

Haj, mennyit összeírt Goethe!
De nem mind szerették őt se.
Bár volt sok babérja,
Lottéja szaténba'
– lett pók, ki végül beszótte.

Sokan szeretik a Rilket;
ragadnak rajta a címkék
– angyalt és párducot,
ősz s minden mást tudott;
mégsem ismeri a Nyírség.

Mi jöhet itt még Musilra?
(Nem; nem a szatmári szilva...)
Pubertás Törlessét
ulrichta – s bölcs esszék;
mítve nem egy karcsu írka.

Egy Adynk volt nekünk: Endre;
nemigen maradott csendbe'
őt sok vágy piszkálta,
Lédából Csinszkába
– majd a tankönyvekbe ment be.

Nehéz nem tisztelni Babitsot.
Szavai mind fénylő kavicsok.
Író volt és morál,
a béke harsonáj'
– majd én is úgy szólok, ha birok.

Szeretni kell Kosztolányit
– igényes, a rossztól ásít.
Ha ő vagy Estije
beült a restibe,
jött a „rossz a koszt; ó lány, itt...”

Szilaj újító volt Kassákunk;
versei nélkül itt elvásunk.

Ontott új képeket,
gejzírnek vélheted
ellene kép-ernyőt használunk.

Lángja is nagy volt a Füstnek,
egy versét se néznéd plüssnek!
Harsog, nem lapit ám
a jó Störr kapitány –
ne szőrmentén olvasd, süsd meg!

Fiatalon halt meg Attila.
Ám soha el nem volt vakítva;
belé volt égve a bélyeg:
hiánya bűnnek, esélynek.
Élhetett volna még? Aligha.

S vajh, kell-e limerick Dsidának?
(De mások tán azt se csinálnak...)
Ám őrzi föld, fű, ég,
lomb, zene s a hútság
– nélküle valamink kiszárad.

Limericket Weöresiünkre?!
Majd aki lép örökünkbe!
Játszott ő eleget,
hogyan jobban se lehet,
a Múzsával kö... huncutkodva.

Jer e versbe, Határ Győző,
koboldokkal kergetőző!
a játszói rímeid
kedviünket színezik,
bölcs és huncut ez az ősz fő.

Ugorjunk át most Latorra –
fontos ő, mint az aorta.
Versében az anyag
él, pusztul, megmarad;
homokban a tortaforma.

Mi mindent kitalált Orbán O.!
Zúg bein' a szellem, mint tornádó
– amikor verset kotyvaszt
(már olyast, mit felfoghatsz...)
hasonlít ő egy boszorkányho'.

Elszólítá Petri Györgyöt
az Úr, mikor csontja zörgött
– 'sáuba, mit süt a nap,
s mely muffok látszanak!
Kívánhatsz fényesebb sörsöt??

Ír (hálist') Ottó de Tolna(i);
nem kell a nyelvét megoldani.
Bár tollát régtől babrálja,
nemigen rántottak rája –
míg aztán lettek heroldjai.

Barátom, tudd, te épp annyi vagy,
amennyinek mond a Parti Nagy
– szódán lovagló lúdvérc,
zabálóbajnok (húsbérc)
vagy tán egérszagú habszivacs!

Helyes itt gondolni KAF-ra;
tud rímet Rilkére, fuckra
– és tud ő antikot
is, nála van titok;
irigyelli is a szakma!

Hogy is hagyhattam ki Tandorit!?
Mindjárt szemrehányás landol itt.
Gombfoci, lovi és medvék,
verebek éltetik versét
– s ő égi nedűket tankolik.

Mikor a Várady szerkeszt,
a metrumot nehogy elcseszd!
Ő mindig elegáns,
ily fület te ne bánts;
a natúrzseni csak pert vesz.

ANYAG ÉS ALKAT

Zeke Gyulával beszélget Csontos Erika*

– *Mennyire fontosak neked a tárgyak?*

– Meglehetősen fontosak. Szükségem van a lelkükre, már csak hogy pótoljam belőlük a sajátomat, ami itt is, ott is egyre szivárog, hiába tapasztom, tömködöm a réseket. Amúgy nem vagyok gyűjtő, örökölni szeretek, hogy tapinthassam is az időt, ne csak gondolkozhassak róla. Ha veszek is valamit, mint ezeket az apróbb kávéházi tárgyakat – hamutartót, tálcat, ilyesmit –, mindig az a kritérium, hogy használjam őket. Ezt az *art deco* fogast például vettem. Látod, mesészép, égen-földön nincs belőle több, se lakásban, se régiségkereskedésben. Egyedül a Ranódy László rendezte *Aranysárkányban*, a tanári szobában látható belőle még egy. Ott áll Novák tanár úr mögött, mielőtt föbbe lőné magát.

– *Pályád első szakaszában „gondolkoztál az időről” – történelem voltál. Valamiféle előállomása volt ez az írásnak?*

– Nem, fel sem merült bennem annak idején, hogy majd írni fogok. Sőt a szaktanulmány-írás is, maga az írás rettenetesen nehezen és későn indult be. Hogy az indítékok, amelyek a történelemszakra vittek, mennyire közeli voltak azokhoz, amelyek ma hasonló erővel az írást fűtik, az csak jóval később, visszatekintve lett láthatóvá előltem is. A történelem nekem, kora kamaszkoromtól, észre térésemről fogva a legátfogóbb fogalom volt, szinonimája az időnek, a kultúrának, vagyis minden már megérett érzelmi és szellemi tapasztalatnak. Élménynek, így pontosabb, hiszen akkor még képtelen voltam nem euforikus módon viszonyulni bármihez is. Szorosan együtt volt ez a fejemben avval a jól ismert világ-megváltató akarattal, hogy egy kis időt kérek, olvasnom kell még ezt-azt, s majd rendbe hozom a dolgokat, mert csúnyán el vannak baltázva. Adyt, erre is jól emlékszem, igen korán, már úgy tizenhárom-tizennégy éves koromban olvastam, szemben mondjuk Petőfivel, akit ugyancsak olvashattam volna, de akit csak jóval később szerettem meg *A helység kalapácsa* miatt. Arra már nem emlékszem, hogy mi volt tananyag belőlük, de a hatvanas-hetvenes évek fordulójának általános iskolájában az ünnepélyek forradalmi verseiben és a szavalóversenyeken mindkettőjükkel és a nem kevésbé hamisan tált József Attilával is találkozhatott minden diák. Ezeken a többnyire november 7-e és április 4-e tiszteletére rendezett szavalóversenyeken a crescendo poétikája uralkodott, a versek végén, vagy ha a felkészítő tanár kicsit értett a dolgához, akkor esetleg megfelelőbb helyen már feltétlenül ordítani kellett, a legtöbb gyerek ugye viszont beszélni sem tudott, nemhogy szavalni, így a lehajtott fejű motyogást tanáraikkal egyetértésben avval vélték elkerülhetni, hogy végigordították a verset. Mondjuk egy *Nemzeti dal*-nál ez nem volt különösebben feltűnő, a *Dózsa György unokájával* is összefért, de a *Kései sirató*-nál már óhatatlanul hisztériába torkolt. Érdekes volt, hogy senki nem röhögött, ép diákreflexszel ugyanis ezen csak röhögni lehetett volna, hogy emlédet a kukacoknak adtad meg ilyesmit, hanem megfélemlített csend volt és rettegés, hogy a költészet, az még a rendőrségnél is komolyabb dolog...

Tehát volt ez nálam, ez az euforikus univerzalizmus, aminek a foglalatja, a hívószava volt a történelem. A hajlamaimnál és a családi hatásoknál fogva valószínűleg magamtól is ide lyukadtam volna, de ráadásul igen nagy hatással volt rám az a vidéki általános iskolai történelemtanárom, Bognár Ágostonnak hívták, akit az *Idősb hölgyben a Rum, Ró-*

* Az interjú készítője a Magyar Alkotóművészeti Közalapítvány ösztöndíjában részesült.

ma, Bar Kochbában megírtam. Nemcsak azért volt ő hihetetlenül fontos nekem, mert a szellemi egyedülléte, szomjúsága miatt, illetve attól függetlenül is egyenrangú partnernek tekintett, hanem az élethelyzet miatt, amibe vitt. Ültünk a bátaszéki presszóban, ő rumot ivott, én jaffát, és beszélgettünk. Mindenről, ahogyan a kedvünk kívánta, de főként irodalomról. Ő volt az az ember, aki feltöltötte a zsigereimet a nekik való municióval, s mondom, nemcsak, sőt talán nem is elsősorban szellemi értelemben, bár kulcsnevek, könyvek, fogalmak sokaságát tőle hallottam először. A modern magyar kultúra és annak urbanizált-szenvedélyes teremtmódja egyszerre ivódott belém általa. Az, hogy ott ülünk és beszélgetünk, mámoros érzés volt, a testem, az érzékeim vagy mik, tudták már, amit az akkori értelmem még visszautasított vagy fontolóra sem vett volna, hogy kész, megérkeztem, nincs tovább. Boldogabb én az életben egyszerűen nem lehetek. De hát hogyan is tudhattam volna ezt így, akkor? Még előttem volt a nő, akkor bizonyára lányt mondtam volna, és a világ rendbehozatala érdekében is sok munka várt rám. Ebből a tudat által felügyelt szenvedélyből lett a történésszkevés. Így lett szakmává valami, ami egész volt és ép, és ennek valószínűleg így kellett lennie.

– Az sosem véletlen, hogy valaki milyen korszakkal foglalkozik. Te a hazai zsidóság modern kori történetét kutattad. Miért?

– Ugyancsak kamaszkori, s még hozzá kettős indíttatásból. Én nem vagyok zsidó. Vallásilag, már a szó intézményes értelmében, anyai-apai ágon egyaránt református vagyok, szociológiailag végeláthatatlan pap- és lateiner-származék, anyai ágon a tanító nagypám mellett, illetve előtt iparos- és parasztösökkel is, a mindenkori apai ágon pedig nyolcszázharminchat éves nemes. A zsidóságról való előzetes, félgyermeki tudásom egyrészt a templomba járásból, másrészt a családom református középosztályi mitológéimából származott. Az én akkori észleletemben egyik sem volt ellenséges. A reformátusság teológiai értelemben, de külsőségeiben is sokkal közelebb van a zsidósághoz, mint a katolicizmus. Jézus személyének és az *Újtestámentum* szereplőinek zsidósága ugyan nem hangoztatott, mindenestre nem is tabuizált tény, és egy református istentiszteletet az igehirdetés, vagyis egy *Bibliából*, s igen gyakran az *Ószövetség*ből vett passzus és a rá alapozódó prédikáció révén csak nagy nehézségek árán lehet úgy megtartani, hogy a zsidó szó vagy valamelyik másik hívószó el ne hangozzék. A családi zsidóság-képet pedig leginkább az apai nagymamám közvetítette, akinél a kérdéses életszakaszban, tíztől tizennégy éves korunkig éltünk az öcsémmel Alsónyéken, egy Tolna megyei faluban. Valami derűs-bezzeg egyveleg volt ez, mikszáthi tempóban, országos és családi anekdoták, valóban megesett történetek, s az akkor már halott nagypapa állandósult szókapcsolatai. Olyasféle dolgok, mint amelyek Kner Izidor *Agyafúrt alakjaiban* található, melyek egy része hiteles családi hír szerint éppen a dédnagypám közvetítésével jutottak el annak idején Gyomára. Az egésznek mégsem annyira a tartalma, az anyaga volt érdekes, hanem a mód, ahogy szóban forogtak, és maga a tény, hogy valami számomra akkor érthetetlen okból rendre részét képezték a családi verbalitásnak. Ez fölkeltette a kíváncsiságomat. Illetve nem is önmagában ez, hanem az a kimondatlan kapcsolat, ami az istentiszteletek, a *Biblia* sokat vétkező, de mégiscsak magasztos zsidósága és e között a profán, jelen idejű zsidóság között volt. Erre az alapra rakódott rá Ady és a tanárommal folytatott beszélgetések kapcsán az a kezdeti tudás, hogy az irodalmi modernség, Budapest és a zsidóság valahogy összefüggenek, ami csak fokozta a figyelmet. És akkor, úgy tizennégy éves korom körül szereztem tudomást Auschwitzról. Nagymamával szó került róla, hogy Löwingeréket, a falu boltos családját elvitték, és egy fiú kivételével elpusztították. A tanárom, aki szintén nem volt zsidó, a dolog nem ebben az értelemben személyes, egy egész történelemórát szentelt Auschwitznak, felháborodott méltósággal elmondott mindent, ami – úgy hiszem –, az 1970-es év szocialista általános iskolájában nem volt tipikus. Annak a híre, hogy ilyesmi megtörténhetett, mélyen megrendített, kizökkentett a nyugalmamból. Elmentem a bátaszéki községi könyvtárba, és mondtam,

hogy adjanak nekem Auschwitzról valami könyvet. Kicsit furcsán néztek rám, és elem tet-
ték dr. Nyiszli Miklós *Orvos voltam Auschwitzban* című kötetét... Egy kolozsvári deportált
írta, akit Mengele boncolóorvosként maga mellé vett, azután már nem volt ideje megöletni.
Szemben az üldözött visszaemlékezések némelyikével, irodalmi értéke nincsen, rémesen
közeli dokumentumként viszont felbecsülhetetlenül fontos. Evvel a kamaszkori felháboro-
dással kezdődött, hogy történt valami a világban, aminek nem lett volna szabad megtörtén-
nie, és amit, ezt is tudtam pontosan, a legnagyobb igyekezettel sem tudok már rendbe hoz-
ni. Azután jött a gimnázium, az egyetem, s e felháborodás mellé mind nagyobb erővel csat-
lakozott a modernizáció, a nagyvárosi kultúra és társadalom iránti érdeklődés, és lett a
szakmához való általános elköteleződésen belül kutatási tárgyam a modern kori ma-
gyar zsidó társadalom- és kultúrtörténet.

– *Miért épp a kávéháztörténet maradt meg ebből?*

– Nem ebből, nem csak ebből maradt meg. Emlékszel, ülök a presszóban a tanárommal,
a barátommal, és beszélgetek... És nem folytonos a dolog abban az értelemben sem, hogy
evvel a kávéháztörténettel már egyáltalán nincsenek kultúrtörténész ambícióim. A megle-
vő kávék kötetek mellé még egy utolsó nagyobb összefoglalón dolgozunk Saly Noémi
barátommal, amely felölelné a hazai kávékultúra egészét. Ha ez kész lesz, ezt sem foly-
tatom tovább. Kávéházat akarok és mindenféle helyeket – melyek hál’ Istennek újra lenni
kezdenek –, nem konferenciázni, nem tanítani, nem publikálni, úgymond, a tárgyban.

– *Miképp zajlott a fordulat, hogyan és mikor kezdte el végül is írni?*

– Több stációja volt ennek is. Először csak ízelettem a készíítést. Az írás szent dolog
volt előttem, szakrális tevékenység, amit csak a kiválasztottak űzhetnek, és magamat csep-
pet sem gondoltam ilyennek. Ott voltam harmincévesen, nem volt lakásom, és esélyem sem rá,
hogy valaha is lesz, azt is untam már rettenetesen, hogy ha össze-
futottam valakivel, akkor ő is azt mondta, hogy nincs lakása, és semmi esélye sincs rá,
hogy valaha is legyen, nem tudtam egyetlen nyelvet sem rendesen, a történelem-könyvtár
szakos diplomámon kívül nem volt semmi igazolható tudásom, mondjuk, jogosítványom.
Vészesen szaporodó könyveimet éveken át szállítottam bedobozolva lakásról lakásra.
Időközben a történelem-identitásom is megtépázódott. A történelem a szakma szigorú
szabályainak szorításában valahogy kilehelte a lelkét, már nem gondoltam, hogy az idő,
a teljes lét foglalta volna. Ugyanakkor a könyvtárzás, a témáimon való munkálkodás
volt éveken át az egyetlen biztos pont az életemben, ez tartotta össze a napjaimat.
Ráadásul hiába dolgoztam bele már magamat eléggé sok mindenbe, megírt tanulmányom
nem sok volt, s mondom, azokat is kínlódva írtam. Akkor érkezett az első komolyabb lökés,
1987 őszén sikerült kijutnom Párizsba, ahová régóta vágytam, egyhónapos ösztöndíjjal.
Ideális volt, mert az elején volt egy konferencia, és utána azt csináltam,
amit akartam. Elég pénzem is volt, sőt sok pénzem, ami az ilyen utak
alkalmával igen tanácsos, ha nem óhajt megőrülni az ember a szik-
kadt vágyakozástól. Véget ért a konferencia, vettem egy köpenyt, egy nadrágot,
inget, cipőt, nyakkendőt és vettem egy bőrröndöt is, nem a mostanit, hanem
egy pontosan ugyanolyant, csak az világosbarna volt. Ott álltam a Saint
Germain–Saint Michel sarkon októberben, életemben először én, vagyis
nem valaki más, aki még önmaga félkész, elégedetlen állapota,
beültem a Café Cluny-be, csak később tudtam meg, hogy Ady egyik ottani
törzshegye volt, és elkezdtem írni abba a gyönyörűségező füzetbe,
melyet előzőleg vettem. Magyarországon akkor még csak iskolai és
irodai füzeteket lehetett kapni, ez viszont kecses volt, kockás,
spirál, az elején egy tengerbe nyúló móló látható asztalokkal és
leengedett, sárga napernyőkkel. Beültem, kértem egy kávét,
rágyújtottam egy zsitánra, és elkezdtem írni. Onnantól
tudtam, hogy ez lesz. Úgy mentem haza evvel a füzettel,
hogy egyelőre nem mutatom, nem mondom senkinek,
legkevésbé a barátaimnak. Akkor lepődtem meg csak
kicsit, amikor Németh Gábor egy társaságban a jelenlétben
azt mondta rám, hogy író, csak még nem ír.

– *Első köteted, az Idősb hölgy három ujjá vállamon 1995-ben jelent meg a JAK–Balassi kiadásában. Tudom, hogy 1992–93-ban írtad, de '87-től számolva az akkor is elég sok idő. Mi történt abban az öt évben?*

– Alapvetően az alkatommal függ össze, hogy későn, a lehető legkésőbbben, már szinte túlérett helyzetben csinállok mindent. Ennek a háttérében afféle hamleti döntésképtelenség van, húzódozás, a lemondás képtelensége azokról a mindig többségben maradó életheletőségekről, melyek a legapróbb döntésekkel is elvesznek. De ami igazán fontos, az eddig mindig még éppen idejében bekövetkezett, elemi erővel, mintha akkor meg már ellene tenni sem tudnék semmit, ha akarnék, akkor sem. Az utolsó vonatot valahogy mindig elérem. Mármost ami azt az öt évet illeti, nekem akkor elég gyorsan pergett. Igaz, a személyes életidőmben áll ez az egész elmúlt húsz évre is, az, hogy mondjuk 1980-ban megjelenik a *The Wall*, és én megszerzem és hallgatom, az nekem még egészen jelen idejű dolog, másfelől meg ott valami komoly határ lehet, mert Lennon lelövése, ami ugyanabban az évben esett, az meg már irtózatos múlt. Két dolog történt abban az öt évben. Egyrészt megcsináltam azt a kevéske történetész-produkciót, ami van, tanítottam is egy évet Komoróczy Géza tanzékén, tehát beindult egy rendes tudományos pálya, annyira, hogy hiába hagytam abba a tanítást, hiába nem fogadtam el azóta majdnem semmilyen konferencia-meghívást, és hiába hagytam abba 1992-ben az alapkutatást, még máig sem sikerült egészen kiszakadnom belőle. Igaz, ez már csak egyetlen kötetet jelent, illetve kettőt, segédszerzője voltam Fejtő Ferenc hasonmárgyú könyvének, ami franciául 1997 őszén jött ki *Hongrois et Juifs – Histoire millénaire d'un couple singulier* címmel, s magyarul fordításomban ebben az évben jelent meg az MTA Történettudományi Intézete kiadásában. Tehát előremenekültem a szakmában, egyrészt hogy legyen valami kézzelfogható eredménye, ha már annyi munkát fektettem belé, másrészt és főként pedig azért, mert tudtam, hogy az íráshoz ki kell jutnom hosszabb időre Párizsba, amire az én helyzetemben csak egy nagyobb ösztöndíj révén nyílhatott mód. Sikerült is 1992 őszén. El kellett mennem, elszakadnom Budapestről, Istentől, hazától, családtól, hogy alászállhassak, hogy írhattak, itthon ez képtelenségnek tűnt. A másik fontos lépés abban az öt évben a család volt, a házasodás, a megállapodás a sok hányódás után és főként a gyerekek. A kóborló, poligám, magányos ént hosszas birkózás után legyűrte bennem a társ, az apa, a házörző alak. A történetészkedés azután már nemcsak szellemileg untatott – hogy megtalálász két másodperc alatt egy jó hipotézist, és azután három hónapot kell dolgoznod, míg az első mondatot leírhatod, miközben nem használhatod, de perverz módon ébren kell tartanod a teremtő energiáidat –, hanem elveszítette a személyiség-összetartó funkcióját is. Ott ülhettem végre Párizsban, és írhattam extatikus nyugalommal, mert életemben először azt és úgy és csak azt csinálhattam, ami az enyém, amihez egyedül volt valódi közöm a világon művelhető összes dolog között.

– *Eddig két prózaköteted jelent meg, az említett Idősb hölgy... és a Senecánál 1998-ban az Anderson-taktusok. Én erősebbnek látom a folytonosságot, mint a különbözőségeket.*

– Hát jó...

– *Az Idősb hölgy... esetében Bán Zoltán András a legjobb darabjaidat átszellemült tárcának hívja. A második könyvénél annyiból is adódhat ez a tárcagyantú, hogy az írások terjedelme rövidebb, és a szövegek egy része az ES Tárcatárában jelent meg. Összefügg-e ez a tény nálad valamiféle műfaj-eszménnyel?*

– Nem függ össze. Annál is kevésbé, mert nem tud olyan nagyon sem megnyugtatni, sem felizgatni, hogyha egy írásnak meghatározzák a műfaját. Ugyan mi oldódik meg avval? A *Hölgyemet* mondták a kritikák klasszikus novelláskötetnek, novellafüzérnek, regénynek, lengeteg regénynek, Bánnak meg tárcák voltak. Nekem ez teljesen mindegy. Olvasóként az izgat, hogy az írás, amit a kezemben tartok, a terjedelmétől és az úgynevezett műfajától függetlenül milyen, mit tud, képes-e hatást gyakorolni rám, képes-e részévé válni az életemnek, íróként pedig az, hogy amit kiadtam a kezemből, az képes-e

másra ilyesfajta hatást gyakorolni. Az *Anderson-taktusok*nak egyébként, ha tetszik, a címében van a műfaja, és a zenei ambíciója is.

– *Az énekesnőre, Laurie Andersonra utal...*

– Igen. Az meg, hogy egy részük az *ÉS Tárcatár*ában jelent meg, véletlen egybeesés. Amikor Dérczy Péter – akinek Csuha István mellett az indulásomat köszönhetem, és akinek az ítéletére feltétlenül adok – felkért, hogy szálljak be a *Tárcatár*ba, én már ütemben voltam az ilyen típusú írásokra, már kötetként megvolt fejben az egész. Az a lehetőség segített, lendített, de semmiképp sem lett volna jó tovább tárcatáraznom. Az már olyan írásokat eredményezett volna, amelyek mögött nem lett volna más, komolyabb szerkezeti motiváció, és az ilyen helyzeteket mindenáron el akarom kerülni. Az írói ökonómia képessége abban mutatkozik meg, hogy a saját alkatodat mennyire tudod használni. Biztos bukás, mikor valaki az alkata ellenére próbál szöveget csinálni. Nekem annyi kellett, nem több, épp ellentétben, mondjuk, Darvasival, aki már vagy nyolcadik éve tárcázik. Nála láthatólag az a helyzet, hogy folyamatosan, edzésszerűen írnia kell, mert ha nem így tenne, megnövekedne valamilyen irodalmi sérülés, izomhúzóadás veszélye.

– *Önkéntelen is foci-metaforákkal élteél. A kortársaid is sűrűn használják a foci-szimbolikát, fel lehetne sorolni a neveket Esterházy Pétertől Kukorelly Endrén át Kőrösi Zoltánig.*

– A foci '89 előtt mint a civil létezés máshol kiélhetetlen terepe, többletjelentésekkel terhelődött. Moralizálódott és spiritualizálódott. Maga a tény, hogy az ember játszik, és játszik csak azért is, bármi van egyébként, tartást adott. Hogy csinál valamit, ami az életével és az országgal szemben, ahol él, teljes, igazi és kissé szent is még. De beteges, szomorúan kiszolgáltatott étosz volt ez. Az ember egész héten a szombatra készült, hogy majd hogy fog játszani, hány gólt rúg, erősödik vagy gyengül a csapatban a reputációja, lesznek-e a játékában kegyelmi pillanatok, vagyis hogy milyen munícióval mehet neki a következő hétnek, heteknek, az életének. Mindenkit megnyugtatót például, amikor Kukorelly három-négy év múltán elárulta, hogy naplót vezet, írja az összeállításokat, a gólokat és a végeredményeket. Azután ismét pár év múlva kiderült, hogy csak a saját góljait írja. Ha már itt tartunk, hadd ajánljam az irodalomtörténészeknek és a kritikusoknak, nézzék meg választottjaikat, mielőtt írnak róluk, hogyan futballoznak. Igaz, jó esetben elég megnézni a szövegeket, azok is eléggé árulkodnak róla, ki hogyan ír. Én már régóta nagyon pontosan tudom, hogy Bächer, Garaczi, Kukorelly, Németh Gábor milyen írók, már nem úgy értem, hogy milyen jók vagy rosszak, hanem hogy milyen alkatúak, egyáltalán milyen mondatok, milyen szövegvilág jöhet ki a tolluk alól. Már persze azokról beszélek, akik valamennyire, ahogy Kukorelly mondani szokta, egy bizonyos szinten mégiscsak tudnak focizni. A futball tehát kicsiny univerzum, belső végtelenséggel. Fontos megjegyezni, hogy a futballnak ez a külön élete, ez a mitikus moralizálódása és a hozzá kapcsolódó szellemi jelentések kiterjesztése, ami, mondjuk, Mándy és Esterházy összehasonlításakor nyomban szembetűnne, ez az egész az úgynevezett magyar futball romlásával párhuzamosan futott fel. A futball a harmincas évek második felére fölszámolódott mint középosztályi-kispolgári, a hatvanas évek végére pedig mint proletár-mítosz. Hogy profi szórakoztató ágazatként valaha lábra kap-e Magyarországon, vagy marad ez a szurkoló-fasizmus, azt nem tudom, de annyi bizonyos, hogy mint metafora, épp a mi kezünk közt üresedik ki.

– *Az Idősb hölgy...-ben van egy „rendes” főhős, Broccoli Atanáz, aki végig bemozogja a tereket. Egyes szám harmadik személy, múlt idő. A második könyvben viszont már az egyes számú első személy az uralkodó, és a múlt idő is átvált jelenbe.*

– A váltásnak egyszerű oka volt. Az első kötetben B. A. meghal, és nem óhajtottam lejjebb követni őt az alvilágba. Nagyon sokáig nem írtam semmit. Minden műegész lezárása után kiürülés van, szünetet kell tartani, mert ha abból a ritmusból próbálsz meg folytatni, valami ismétlésféle lesz belőle. Várni kell a feltöltődés végeit is. Az alkatom ráadásul olyan – éppen azzal a könyvvel ismerhettem ki –, hogy én nem nagyon tudok fik-

ciós irodalmat művelni. Nekem mindenképp saját anyagból kell dolgozni, kell valami történetmag. Így adódott az *Andersonban* az egyes szám első személy.

– *Miért éppen ezt a nevet választottad?*

– Hogy miért éppen Broccoli Atanáz? Valahogy elkezdett lenni a fejemben, sokáig idegenül ízelgettem, azután meg már nem tudtam elszakadni tőle. De ártatlan értelmek is kapcsolódnak hozzá. A broccoli, a növény, a zöltség maga, vagy mi az, annak nagyon tetszett a formája mindig is, az a tömör, mélytengeri burjánzás, ahogyan kitölti a teret. Ez a zöld, sűrű burjánzás azután lassan amolyan biztató ellenformája lett a képzeitemben a pusztító sokasodásnak, a ráknak is, melyet ilyenformán elhárítani véltem. Nem néztem utána, milyen eredetű szó ez a broccoli, én olasznak hallom, s mivel fehér bőrű, vízgyűlölő lény vagyok, akit hamar kivégez a fény, hát délvágy, ósvíz-óhaj is van benne. Az Atanáz meg ugye görög szó, halhatatlan. Nyersfordításban: a *Halhatatlan Növény*. Játék, vágy, ártatlan mágia tehát.

– *Az Anderson-taktusok struktúrája szárnyas oltárhoz hasonló. Vagy mint egy régi, háromszárnyú tükör: lassan szembe tudod fordítani. Az első rész tematikailag a halállal kezdődik, s a harmadik részben azzal zárul. Még a szövegcímek is zárójelben vannak itt, hogy az egymáshoz való kapcsolódást hangsúlyozzák.*

– Ez az a vágyott eset, amikor az írói elképzelés visszaköszön az olvasatban. Örülök, köszönöm. Fejben előre megvolt, hogy füzérszerű lesz.

– *Van egy rád tipikusan jellemző szerkezet, az értelmező jelzős mellékmondat. Például: „az est, kormos póniú”. Ezeket külön gyűjtöd vagy írás közben jönnek?*

– Is. Illetve hát mindenfélét azonnal felírok a füzetembe, ami eszembe jut, mert pillanatok alatt elfelejtem, s ugye mindig az a nyelvi alak a fontos, ahogy bejön valami, nem a dolog maga. De a többségük írás közben jön.

– *Jegyzetelsz vagy írsz is „kint” ezekbe a füzeteidbe?*

– Hosszabb idő óta csak jegyzetelek. Két egymással lazán összefüggő okból. Az egyik: Párizs után hazajöttem, és meg kellett tanulnom először is itthon írni, azaz hogy otthon is, mert a gyerekekkel jobbra nekem kellett foglalkoznom, és ezért az egész kilencvenes években nekem ünnepszámba ment, ha kisebb-nagyobb utakra Párizsba, Bécsbe juthattam, illetve egyáltalán: ki a városba. Meg kellett tehát tanulnom otthon írni, s a nyilvánvaló előnyei miatt összeszokni a számítógéppel is, amihez, mint nagyapámnak a vonathoz, sohasem lesz teljes a bizalmam. De azért állandó maradt a kapcsolatom mindvégig a kézírással, a kint-írással, '93 és '95 között naplót írtam folyamatosan, külföldön is mindig írok, és itthon is van ez az állandó fölkirkálás, motívumgyűjtés, s esetenként kisebb egész szövegek is. Nem múltó vágyam mindemellett, hogy újra valami nagyobb szövegtestet vessek papírra, szívósan töreksem a külső és a belső feltételek megteremtésére.

– *A szövegeid mikrocírásai rendkívüli pontosságra és szenzualitásra törekednek, sok a színcs-tézia, mint a francia szimbolistáknál. Akárcsak náluk a „mesterséges mennyországok”, tematikailag nálad is sokszor előkerül az ivás. Mintha a másnaposság összefüggene valamiféle speciális tudással.*

– Az elbeszélő én és a személyes én szétválasztása itt is fontos. Nálam semmiféle hagyományos szenvedélyfüggőség nincsen, a szervezetem minden tekintetben ismeri és jelzi is megfelelő időben a határokat. A mámor amolyan alapállapotom. Például amikor katona voltam, kamaszkori fogadalomból húszéves koromig egy cseppet sem ittam. Kimenőn voltam Hódmezővásárhelyen, és a második jaffától olyan állapotba kerültem, hogy odajött hozzám egy jóindulatú őrnagy, civilben ráadásul, és mondta, ő ismeri ezt, most menjek be a laktanyába, mert még két pohár, és jön a rombolás... Szóval van nálam ez a létezésmámor, amiből a teremtés adottságai folyton kizökkentenek, és az írás, a kávé, a körtepálinka, a család, a szivar, a satöbbik, ezek mind arra valóak, hogy önző fondorlattal visszazökkentsem magam ebbe a mámorba. A dolgok rendje szerint persze ez egyre ritkábban és egyre nehezebben sikerül.

– *Mindig erősek az első mondataid. A cím is sokszor ellenpontoszó, kitágító összefüggésben áll a szöveggel. Mikor szoktál címet adni?*

– A nagyobb részük előre megvan. Természetesen cseppet sem véletlen. Ha van egy zakód, nyilván nem cukorspárgát varrsz rá akasztónak. A cím nyelvileg, zeneileg része a szövegnek, szövegszövet maga is, csak kissé rikítóbb. Ezért kötöttem az ebet a karóhoz annak idején Keresztury Tiborral, a JAK-füzetek akkori szerkesztőjével szemben, aki le akart beszélni, hogy ne ez az *Idősb hölgy*... legyen a cím, mert úgyis jön majd a krúdyzás, és evvel a címmel csak fölerősítem ezt az olvasatot. De nem hagytam magam, mert nekem ez egyszer bejött, még egy szó sem volt meg az egész könyvből, csak bejött, és leírtam, és megnyugodtam, hogy megvan, ez lesz majd a cím. Ugyanígy voltam az *Anderson-taktusokkal* is, van Laurie Andersonnak az a száma, a *Superman*, azt még régen Hekerle mutatta meg nekem. Megy végig puha sztkkátóban egy monoton szintetizátorhang, a részvétlen idő, és fölötte valami melankolikus, szűkítő dallam...

– *Hekerle László a barátod volt...*

– A gimnázium óta, padtársak voltunk, és úgy azután tovább... De mit is mondhatnék még róla? Végére ez a két kis kötet, ami megvan, neki íródott. Amióta nem él, Úristen, már tizenöt éve, afféle tompaság ül rajtam, mint amikor valami nyomorult álomból nem tud felébredni az ember. Rendbehozhatatlanul hiányzik. Volt benne a sok szép tehetsége mellett valami egészen ritka önzetlenség, nem pusztán a jellemében, mert igen sokan köszönhetik neki a nevüket, hanem szellemileg is. Beszélgetéseink, a kamaszkoriaktól a legkésőbbiekig, súlyos, mélyen ülő tömbök az emlékezetemben. Ahogyan beszélt bármiről, avval egyszerre megrészegítette és megokosította az embert. Másnál is sokszor a tanúja voltam, valahogy fölemelte, fölvitte magával a beszélgetőtársát valami fényes ligetbe, ahová egyedül semmiképp sem juthatott volna el, s ahol sétálva olyan dolgokat volt képes kimondani, amit magától sosem.

– *Térjünk vissza hozzád, amire már utaltál, a Krúdyhoz való viszonyodhoz. Valóban majdnem minden kritika rokonságot talált köztetek.*

– A Krúdyhoz való viszonyom valóban fontos, már úgy értem, hogy nekem nagyon fontos. Talán írni is fogok róla, éppen azért, mert úgy látom, hogy az uralkodó irodalmi vélekedések is mintha túl engedékenynek mutatkoznának a felületes befogadói magatartással szemben. Mintha csak az evő, ivó, udvarló, szenderegő, fürdő, cigányozó, kocsizó, kártyázó, kóborló, verekedő, üldögélő, álmokóros Krúdyt látnák és láttatnák, akinek az olvasása felmentené, úgymond, az olvasót a súlyos, a valódi létezés kötelme alól. Ennek, márhogy Krúdy ilyen író lenne, épp az ellenkezője igaz, s ez szövegszerűen is bizonyítható. Ez az ember pontosan tudta, hogy milyen világban él, és a prózájában meg is mérkőzött vele. Nemcsak ítéleteinek, meglátásainak pontosságára, sokat emlegetett ember- és életismeretere gondolok, hanem mindenekelőtt nyelvének, képeinek hihetetlen erejére. A Krúdy-textúra, éppen a nyelve által, tárgyyszerű látomás. Ha Krúdy szemére vetik, hogy engedékeny prózamunkás volt, hogy a szövegei gyakorta magukon viselik a mindennapi gyötrelmeket, s hogy sokszor nincs meg benne a világirodalom nagyjainak szerkezeti fegyelme, erre azt mondom, hogy nyelvének ereje mindenért kárpótol. És persze zene, muzsika, gordonka valóban, valami állandó áramlás. Illés Endre fejteget ilyesmit valahol, meg nem mondom most, hol, valamint Balassa Péter egy pontos megnevezésére emlékszem, ő egy helyütt nagymonológznak minősíti a Krúdy-életművet. És még valami. Tárnyi értelemben több ismétlés, átfedés, átírás, témaváltozatok találhatóak nála, de nyelvi ismétlés alig. Tekintve az életmű óriási, s egészében máig feltáratlan terjedelmét, műfaji sokszínűségét, valami hihetetlenül megbízható belső felügyeleti rendszer működhetett benne. Ha mondjuk 1906-ban egy nagy keblű, kávéházi kasszírónő kötőget a kasszában, amint az az *Éjjel a kisvárosban* című novellában olvasható, akinek életkora tavaszamúlt, akkor eléggé bizonyosak lehetünk benne, hogy nagy keblű, idősödő kasszírónővel még sokkal, de evvel a jelzővel sem előtte, sem

utána nem találkozunk többé nála. Amit én olvastam, regényt, novellát, publicisztikát, mindent egybevéve mindössze egyetlenegy ismétlésre emlékszem, a *Szindbád*ban olvasható kétszer, hogy a nők nem tűnődnek el a piszkavas árnyékán.

– *Krúdy mellett Kosztolányit is emlegeti a kritika veled kapcsolatban.*

– Hát, magyar nyelven prózát írni és kettőjükhöz nem viszonyulni, ez valószínűleg lehetetlen. Gyökeresen különböző alkatok, de az én fejemben, azt hiszem, sokakhoz hasonlóan, együtt vannak. Két olyan prózater, amelyről felismerszik a magyar irodalom.

– *Nyilván Kosztolányi is kezdettől közel állt hozzád.*

– Nem. Gimnazistaként még egyszerűen nem is voltam rá kíváncsi, bármilyen furcsán hangzik. Nagyon erős, sokáig egyeduralkodó maradt bennem az Ady-féle plebejus-esztétika, hogy az irodalom beleszólás a világba, a jóra való törekvés és az olvasó felszólítása, de legalább noszogatósa, hogy tegye ezt a jót. Kosztolányit egy-két vers és szörványos egyéb olvasmányok után, valamint bizonyos erős külső hatásokra is úgy könyveltem el magamban – elkönyvelni, ez jó, most hallom csak, ez pontosan azt jelenti, hogy nem olvasol alakit, hanem a könyvtemetőjében hagyod –, szóval úgy könyveltem el őt, mint aki pont evvel nem foglalkozik, aki nem akar senkit és semmit megváltoztatni, ami nagyrészt igaz is rá. És ez hosszú időn át így maradt, egyszerűen nem voltam fogékony sokáig arra a nem erkölcsi típusú imperatívuszra, ami minden jó irodalomban ott van, már jóval nehezebb megmondani, hogy micsoda is, afféle nehezen tárgyasítható belső intenzitásra szólít. Ám idők múltával, lassanként fölébredt bennem a nyelv iránti vágy, és a világlátásom is meglehetősen megváltozott, egészen elestültem, anélkül, hogy tudtam volna róla: már teljesen az övé vagyok. És akkor, úgy harmincéves korom körül a kezembe vettem az *Esti Kornélt*, aminél nagyobb hatást könyv nem tett rám, talán tizenkét évesen *A Pál utcai fiúk*. Amolyan megerősítés-féle volt a világba, hogy Úristen, miért nem láttam én ezt korábban. Akkor folytattam az olvasását, a regények mind megvoltak hamar, és szintén igen közel kerültek hozzám, különösen az *Aranysárkány*, a novellák ugye vegyesebbek, de felfedeztem hamar a meglehetősen terjedelmes hírlapi cikkeit, a mindenféle kisprózákat. Az külön élvezet volt, hogy szívós fáradtsággal kellett összevadászni a még olvasatlan köteteket az antikváriumokból. És Csáth, ő is akkor jött nekem nagy erővel, Kosztolányival, a Bácska-mitológiával együtt. Azóta Krúdyhoz hasonlóan Kosztolányi is mindennapi olvasmányomná lett.

– *Egri Zsolt találó, A részekért egészen című, az Új Forrásban az első könyvedről megjelent kritikájában szóba hozza azt a kimondott-kimondatlan műfaji hierarchiát, kritikusai várakozást, hogy az írótól ma is nagyregényeket várnak, mintha egy jó novella kevésbé lenne értékes, miközben a nagy narratíva megalkotása hosszabb ideje kérdésessé vált.*

– Igen, egyebek közt azért örültem annak idején annak a kritikának, mert amiket ez úgyben leírt, az hajszállra megegyezik avval, amiket én is gondolok. És a kérdésedben jelzett elmentmondás is régóta fennáll. Úgyszólván érthetetlen a számomra, hogy azok után, ami kint, a világban 1914 óta történik, s ami bent, a személyiségben ugyanolyan visszafordíthatatlan módon megesett, vajon hogyan maradhatott szinte érintetlen a kritikai elvárásban a 19. századi típusú nagyregény. Hogyan lehetséges úgy tenni, mintha az efféle teremtéspótló műegész létrehozásának nem volna egyéb feltétele, mint az egyéni tehetség? Ráadásul az igazi író nem csak egy ilyen nagyregényt ír, hanem lehetőleg többet, minél többet, annál nagyobb író. Azután már valóban humoros, hogy ez az elvárás annak ellenére töretlen, hogy az elméleti irodalom, amennyire tudom, már jó ideje lemondott a nagy narratíváról. Több okból sem vagyok kompetens hozzászólni e vitához, a magyar próza kicsit alaposabb ismeretében viszont eléggé jól látható a számomra, hogy majdnem minden nagyobb lélegzetű teljesítmény az első világháborút megelőző idők és állapotok televényéből táplálkozik, még ha jó részük természetesen késéssel a húszas vagy a harmincas években íródott is. Vagyis a hosszú 19. századból, ami aranykor bizonyosan nem volt, de egy döntő tekintetben mégiscsak különbözött a nagy kataklizmát követő időtől: távlatot hordott magában. Távlatot,

amely mindörökre kiveszett a világból. Természetesen nem valamilyen szerencsétlen véletlen folytán, és nem is véletlenül akkortájt, de ez az eredmény szempontjából közömbös. Az az igény tehát, amely az irodalomtól s mindenekelőtt a nagyregénytől továbbra is azt várja el, hogy belső tágasságával, zártságával és szerkezeti épségével létezőnek állítsa a lét rejtelmes teljességét, egyszerűen teljesíthetetlen, illetve csak alkotói és befogadói önámítás által lehetséges. A nagyregény-maxima egyeduralmában azután maguk az írók is vétkesek, akik – még ha osztják is a fönti gondolatok egy részét – azért mégiscsak remélik, hogy majd ők megcsinálnak valami egészen újat, valami hömpölygőn monumentális szöveget. A magyar irodalomban a halottak közül leglátványosabban Márai vallott kudarcot evvel a folyamatosan termelő nagyságmániával, aki nem elégedett meg avval a cseppet sem jelentéktelen mértékkel, melyet betölthetett, s a nagyobbnál is nagyobb író akart lenni. Mélyrepülését ismereteim szerint Örley István tárta fel a legpontosabban. Ha egymás mellé teszi az ember a valódi, saját anyagból építkező, a személyesség hitelével áthatott prózáját – gondolok mindenekelőtt az *Egy polgár vallomásaira*, a többi életrajzi alapú prózára, a visszaemlékezésekre és a naplóra –, valamint a különféle fikciós szövegek sokaságát, tényleg szinte megtántorodik, hogyan jöhetett ki ugyanabból a kézből mindez együtt. A csúsztatás elkerülése végett hangsúlyozom még, hogy a dolog nem intézhető el egyszerűen a saját anyagból építkező és a fikciós próza elkülönítésével. Hogy a fikciós prózának micsoda valósága lehet, azt Krúdy kapcsán talán sikerült érzékeltetnem. Ez, hogy ki mit és mennyit ír, esetleg hogyan vegyíti, társítja e két forrásból származó materiát, alapvetően alkat kérdése, ami a tehetségtől mindenképp független valami. De azon már igenis áll vagy bukik a dolog, hogy az adott szöveg mögött micsoda indítékok vannak, hogy eleendően szenvedélyes, sűrű és tisztá-e az a személyiségréteg, amiből a szöveg teremődik. Hogy tiszta, az itt nem erkölcsi, hanem amolyan pszichofosszilis fogalom, ha érted, mire gondolok. Ezt a valamit talán már jelölhetjük a tehetség szóval, melyet a használatmód, vagyis az írói ökonómia, rosszabb esetben a jellem még mindig elsilányíthat.

– *Budai Katalin szerint, ahogy Zeke Gyula „szertartásosan iszik, kávézik és dohányzik, ahogy fémcatos bőröndöcskével jár, ahogy mellénye és zoknijai harmonizál, az méltósággá, az írás méltóságává nemesedik, tartást ad”. Mit szólna hozzá, hogy irodalmi jelenség is lettél?*

– A természetes írói nárcizmus elégülésén túl annyiban jó ez, hogy valószínűleg több figyelmet kelt, talán valamivel többen olvasnak miatta. Viszont a velejáró túlzások nem tetszenek, mondjuk Bácher Iván azt írta, hogy kezét szoktam csókolni Margitkának a Dzséróban, ami nem igaz, sosem fordult még elő, csak úgy szoktam köszönni, hogy „Kezeit csókolom, Margitka!” Egyébként meg az égvilágon semmit nem csinálok mítosztápláló célzattal, hanem csak azért, mert úgy van kedvem csinálni.

– *Ottliknál Buda: világmetafora. Lengyel Péter Macskakője ide-oda rugózik a századok között. A te prózában a város megjelenik a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas évek különféle történeteiben, hangulataiban, tárgyi törmelékeiben, miközben állandó a rájátszás a századvégre. „Zekepest” megteremtésénél játszottak-e szerepet az irodalmi előképek?*

– Az ilyen előkép-kérdések mögött az a vélelem áll, hogy az író, amikor ír, már mindent ismer, amit előtte írtak, ami hízogó feltételezés, de az esetemben sem igaz. A kérdésedben megnevezett két könyvet például az *Idősb hölgy*... megírása után olvastam, egyébként meg íráskor nincs az ember fejében, az enyémbe legalábbis nincsen valami, amit mások írtak, akkor csak a saját látomásomra összpontosítok. De ha van is, mondjuk, bennem mindig Krúdy és Kosztolányi vagy gomolyogva mind-mind, akiket olvasok, szeretek, Csáth, Hunyady, Ottlik, Hajnóczy, Szép Ernő, Szerb Antal vagy az élők közül ez-az, nem úgy van, hogy előkép, vagy hogy Pestről mit írtak, hanem összeviszsa, ilyen lebegő nyomatokban.

– *A harmadik köteted, pontosabban kötetetek Frankl Alionával, itt készült, a Jelenkor olvasóinak szeme láttára: A másik város. Hogyan jött az ötlet, hogy együtt dolgozzatok, s hogy fotókra komponálj szöveget?*

– Aliona Bodor Ferivel dolgozott együtt annak idején. Én, illetve mi, a Bodor Ferenc kezdeményezésére, de már a halála után megalakult Magyar Kávéház Alapítvány tagjai, csupán megörököltük tőle Alionát. Ők vendéglátós helyeket fotóztak éveken át együtt, nagyrészt presszókat, amiből azután Bodornak az a presszós kötete is lett. Aliona hívott fel valamikor '96-ban, hogy dolgozzunk tovább együtt, találkoztunk a Bambiban, ami Bodornak is az egyik törzshelye volt, és így kezdődött. Én rögtön láttam az ő képein, hogy azok nem pusztán dokumentációs szempontból érdekesek, hanem az egész város bennük van, nem csak ezek a helyek. Ez, hogy egy kép – egy kispróza, sorozatnak, s eleve kötetnek elképzelve az én ötletem volt, valahogy adta magát nyomban. Elkezdtek együtt járni a várost, s igen termékenynek bizonyult így dolgozni.

– *Megjelent Az Idősb hölgy... franciául is. Mennyire tudtad nyomon követni a fordítást?*

– Karinthy Judit és Pierre Karinthy fordította, akikben tökéletesen megbíztam. Előtte egy Hajnóczy-válogatáson dolgoztak. Nem tudok annyira franciául, hogy felmérjem a fordítás nyelvi erejét, viszonyát az én magyar szövegemhez. Szívesen hiszek viszont több barátomnak, akik azt mondják, jó lett. Mondani sem kell, hogy ez milyen boldogság nekem. Az elmúlt évek kintlétei miatt nekem az már nem elutasás valahová, oda már dolgozni, létezni járok. Nincsenek már egzisztenciális kockázatai ennek a párizsiságnak, nem ragadhatok ott már semmiféle növel, de szellemileg két lábon állok, ez a két városom van a világon, Budapest és Párizs.

– *Voltak-e valaha műfordítói ambícióid?*

– Nem, nem, soha. Ez is alkati hiányosság meg önzés is. A magyaron kívül egyetlen nyelven sem vagyok képes érzékelni egy szöveg teljes jelentés-, és főként jelentésen túli világát, és nincs is bennem annyi alázat, hogy a nyelvemet bárki másnak adjam.

– *Riportere és társalkotója voltál Dér András rendezővel és Saly Noémivel a Vilma néni Budapestje című dokumentumfilmnek. Mi volt ez, lesz-e folytatása?*

– Nem lesz, kirándulás volt csak egy másik szakmába.

– *A főszereplő, Vilma néni, aki betegsége, idős kora ellenére gyönyörű, karizmatikus személyiség volt, kávéházás múlttal is rendelkezett. Hogyan találtatok rá?*

– Ő talált meg bennünket. Noémi valamelyik rádiós interjúja nyomán telefonált, mi hamar elmentünk hozzá, akkor még teljesen egészséges volt, illetve még nem voltak láthatóak a rák durva tünetei, pazar látvány, egy nőtény Buddha, ahogy Noémi mondta. Elmentünk, és csináltunk egy rendes kávéházás interjút vele. Rögtön láttuk, hogy benne nemcsak ez, sőt nem is elsősorban ez az érdekes, hanem még ezer más dolog, a nyelve, a gesztusai, ahogyan beszél, rágyújt, az arca, az agyondohányzott hangja, egyszerűen a lény egészen, és az az eltűnt rétege a városi múltnak, ami így együtt már csak őbenne volt meg. Felvetettük neki a film ötletét, húzódozott először, csak amikor hirtelen beteg lett, akkor rémültünk meg, hogy ketyeg az óra, és akkor megcsináltuk, épp volt időnk még megcsinálni a dolgot. Nagy boldogságunkra megérte a bemutatót, egy hónappal utána halt meg.

– *Ahogyan kérdezel a filmben, látszik, hogy mély, közeli viszony alakult ki közöttetek.*

– Igen, Noémit is nagyon megszerette, de én ráadásul férfi voltam, volt közöttünk valami intim többlet, ahogyan ez ekkora korkülönbőség mellett egyáltalán lehetséges, mesés feltételek között.

– *Mesés feltételek?*

– Amikor egy kapcsolat a valóra válthatóság minimális esélyeit is nélkülözi, de azért két élő emberről van szó mégiscsak. Sokat voltunk együtt, a filmen kívül is, vacsorázni, ilyesmi, amíg bírta erővel. Egyszer megkérdezte tőlem, hogy mi lesz, Gyula, a szerelmünkkel, ha meghalok. Folytatódik – mondtam.

„NAGYPÉCS”, VILÁGVÁROS

V. Májerszky Róbert képeiről

„...körülbelül ez a művészet.”

Imre Farkas: Esztétika¹

Mintha a városoknak éppúgy lennének álmaik, megvalósíthatatlan vágyaik, akárcsak a bennük élőknek. Így vágyakoznak nagyvárosok, mondjuk, a természet után, melyet egy behemót ügyetlenségével ölelnek magukhoz, hogy végképp bekebelezzék. Kisebb vagy nagyobb parkok, ligetek maradnak vágyaik mind jobban zsugorodó, de árulkodó nyomaiként. Ugyanez a vágy mutatkozott leplezetlenül a szecesszió növényornamentikával burjánzó épületein, homlokzatok, lépcsőházak díszítéseként. A kisváros álma viszont nem a természet, mellyel közvetlen közelségben létezik, hanem a nagyváros. A vágy itt sem rejtőzhet el, s az ormóttan, oda nem illő épületekben mutogatja magát idétlenül, mint az otthontalanság kirívó szimbóluma. Ily módon válik láthatóvá az építészetben a városlakók sóvárgása, a város sóvárgásaként.

Az utópiák, melyek – egyik legfőbb műfaji sajátosságukként – képzeletbeli városok vágytereiben öltöttek alakot, korunkra kimerültek. Az utópia éppúgy negatív töltésűvé vált, akárcsak a jövő. A jelen egyre kevésbé transzcendálható, egyre nehezebben értelmezhető a jobb vagy boldogabb jövő felé való átmenetként. Kifáradásukban az utópiák visszahúzódnak a ma már leírhatatlannak tűnő szavak: „álom”, „ábránd”, „vágy”, „meregés” szürkévé, banálissá lett meghitt közelségébe. Mert mintha kimerülésük kísérőjelensége volna ezeknek a szavaknak az előregedése, melyeket fáradtan hátrahagynak. Erejük bennük szívódik fel, de valahogy innen mégis mindig felidézhető. Elég, ha használjuk a nyelvet ahhoz, hogy tudjuk, mindig csak nem igazán vagyunk, ahol vagyunk.

Így álmodhat a kisváros az építészetben tetten érhetően a nagyvárosról, minden kisebb a nálánál nagyobbbról. A fojtogató kényszernek ugyanaz a provinciális megnyilvánulása a vágy, hogy végleg elhagyják ezt a poros és unalmas helyet, vagy hogy átépítsék, közelségbe vonva ezzel az áhított távolságot. A szűkösség érzésének ez a jellegzetes toposza szövi át Surányi Miklós *Kantate* című, a XIX. század végi Pécsen játszódó érzелgős regényének világát is.² Gazdag hölgyek szalonjaiban a francia irodalmat tanulmányozzák, és Párizsról ábrándoznak, meglett urak ifjúságuk bécsi emlékeit nyöszörgik vissza, míg másoknak elérhetetlenül ködlik fel Róma. A regény elején Péterffy György főlevéltárnok, az éppen pécsi állásának betöltésére utazó főhősnek, Regen Richard német orgonaművésznek és sajnálatosan rövid életű, aggódó feleségének mondja ki a megszáradt, olcsó bölcsességet: „...minden vidéki város szép, s ezt csak a kisvárosi emberek nem tudják. A bennszülötteknek fogalmuk sincs a saját életük szépségéről, mert az élet egyáltalában csak úgy ér valamit, ha kívülről nézi az ember.”³ – A legfőbb, a központi álom

¹ A vers utolsó sora. In: *Megfívom fűzfa-lantomat. Szórakoztatóan rossz versek antológiája*, Kövesdi Péter, Marton Péter, Szilágyi Márton (szerk.), Zenit Könyvek, Budapest, 1990. 43. o.

² Surányi Miklós: *Kantate*, Singer és Wolfner, Budapest, 1918.

³ I. m., 6. o.

azonban a zeneszerző főhősnek jut, aki, miközben „Szodomáról és Gomorráról” írja egyházzenei remekművét, a könyv végkicsengéseként, „menekülés és átépítés” említett ambivalenciájában (egyfajta „csakazértis” gesztussal) egy új Bayreuth pécsi megvalósításának ábrándjába menekül.

V. Májerszky Róbert pécsi születésű, autodidakta városképfestő alakja mintha a rege nyílt teréből lépne előnk, a város sóvárgásainak készsleges illusztrátoraként. Városképein Pécs lenyűgöző méretű metropolisszá alakul, melyet folyók és sugárutak szelnek át, irdatlan méretű templomok, emlékművek és középületek díszítenek. A városban való eligazodást térképek és madártávlati vázlatok próbálják segíteni, de csupán látszólagos határokat vonnak az áttekinthetlenség köré.

A Janus Pannonius Múzeum adattárának rendezése során előkerült művei két különböző időszakban keletkeztek. Az 1920-as években papírra festett akvarellek kisebb méretűek és részletesebb, aprólékosabb, pepescelő kidolgozás jellemzi őket.⁴ Az ábrázolt épületek kontúrjai ezeken vékony fekete tusvonalakkal jellettek, a képaláírások és szignók kissé modoros kalligráfiával, nagy türelemmel vannak rajzolva. Az ekkor, elsősorban egy-egy épület realisztikus megjelenítésének szándékával készített alkotásokat még a fantázia szerényebb játéka jellemzi, mely ugyan elidőzik a „közeliben”, de már túl van a lehetséges Pécsen. A neogótikus „Városi szálloda” fölött szárnyas villamos repül át, míg a Király utca végén szász típusú kaputorony emelkedik túl a realitáson. A színek itt még szintén „közelebbiek”, valóságosabbak, mint a húsz évvel későbbi képeken, bár a Nagy Lajos király útja már rózsaszínben tűnik el piros-sárga házai mentén a messzeségben.⁵ Ez a „közelség” az 1947-ben festett széles, leporellószerűen összehajtogatható akvarellképeken laza ecsetkezelésű, elmosódó, többnyire egyszínű, esetleg két vagy három szín összjátékaént vibráló különös „távolsággá” oldódik. A valószínűtlen színek egy sosemvolt Pécs átfogó, elképesztő világ-városi ábrándját tarkítják. Alkotónk két különböző korszakának vedutái, mintha létrejöttük idejének más-más általános várostervezési ambícióit, hangulatait görbe tükörként tük-

⁴ Ezeket a képeket az akkori Városi Múzeumban állították ki: „Pécs jövő századbeli képei. Májerszky Róbert igen érdekesen lefestette az elképzelt jövő városát 110 képben és azokat a múzeumnak ajándékozta. Ezek a szép és értékes képek 1927. Április 10-től május 10-ig ki voltak állítva a múzeum 1. számú termében. A kiállítást 1578 egyén nézte meg.” In: A Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője, Dr. Fejes György (szerk.), X. évf. 1929. 37. o.

⁵ V. Májerszky színtévesztő volt, s valószínűleg ekkor még gondosabban figyelt akromatopsziájának korrigálására, vagy az talán nem volt olyan mértékű, mint később. (Vö.: Gábor Jenő: *V. Májerszky Róbert festőművész*. L. e szám 966–967. o.) A kérdés, hogy milyen viszony lehetett a valóságban általa látott és az ábrázolt színek között, ezért megválaszolhatatlan. Képeit különösen érdekessé teszi, hogy az utópisztikus város „távolságát” a színek „irrealitása” kíséri. A színek „valótlanlansága” szándéktalanul hangsúlyozza így a hely „valótlanlanságát”. Gábor Jenő kiemeli, hogy milyen biztonsággal, „kitűnő térelképzelésben”, elrajzolás nélkül festette képeit. „Sokszor megcsodáltam perspektívaábrázolásainak helyességét, pedig efféle ő soha nem tanult.” – írja. Ezzel azt a megfigyelést támasztja alá, hogy a színtévesztőknek az átlagosnál sokkal kifinomultabb a térlátásuk. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ennek következtében természetszerűleg képesek perspektívikus képeket alkotni. A színtévesztés problémájához ld. Oliver Sacks: „A színvak festő esete”, in: uő.: *Antropológus a Marson*, Racsmány Mihály (ford.), Osiris, Budapest, 1999. 19–59. o. – Érdekes elméleti távlatot nyithatunk még festőnk színtévesztése ürügyén, ha a képzelet XVIII. századi teóriáinak összefüggésébe helyezzük. Christian Wolff szerint a képzelet olyan dolgokat jelenít meg, melyek nincsenek jelen, hiányoznak az észlelési mezőből. Közel hozza a távolit, s eközben megtartja a körvonalakat, a színeket viszont elhagyja. Így válik képessé önkényes kombinációkra. (Vö.: Christian Wolff: *Vernünftige Gedancken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt (Deutsche Metaphysik)*, Olms, Hildesheim–Zürich–New York, 1997. 129–131. o.)

röznék vissza.⁶ A 40-es évekbeli – főként 1946-ban és '47-ben festett – műveken a kitalált város léptékeit az is jelzi, hogy Siklós, Mohács vagy Pellérd itt „Nagypécs” metropoliszának városrészei csupán. Patacon van például „Népszínház” és gótikus várkastély, Újvárosban „Röneszansz Képtár”. „Mohácsivárosban” található „a mohácsi csatában elesett egyetemi hallgatók eszményi mauzóleuma”(!), mely egy óriási piramist formáz, klasszicista kapuval. „Siklósivárosban” van a „Hunor és Magor templom, meg a Csodaszarvas szobor az Őshaza téren”, – háttérben a „Pantheonnal”. Pellérden a város számtalan operaházának egyike látható – az említett regénybeli Reger Richárd zeneszerző megvalósult álmaként – s ugyancsak itt a „Polgárkert és a Népművelődési Akadémia”. De felsorolni is nehéz a bűbajos, szórakoztató ötleteket. „Nagypécs” legfontosabb jellegzetességei, építészeti, városszerkezeti hangsúlyai az óriási méretű templomok, melyek jelenléte, s ez egyben nagyfokú vallási toleranciáról is árulkodik, hívók tömegét feltételezi. Azonban csak azok a felekezetek képviseltetik magukat, amelyek a valóságos Pécsen is jelen voltak, vannak. Van itt nagy toronyos zsinagóga, számtalan katolikus templom és katedrális, református és evangélikus nagytemplom. Festőnk különös figyelmet szentelt a görög-katolikusoknak, kiknek a „Nagykörúton” három hatalmas építménye is áll. A kicsi Xavér-templom – mely a valóságban modern, emeletes lakóépületek közt húzódik, építészetiileg is alárendelten – itt egyszerre három katedrálissá álmodja magát. Pécs városának egykori tényleges ábrándjai, mint például az Ágoston tér nagymértékű átépítése vagy a Bányászati Főiskola megvalósítása éppúgy „realizálódnak” V. Májerszky fantáziarajzain, mint elfojtott, a város tudatalattijából feltörő vágyakként a kitalált városrészek monstruózus épületeikkel.⁷

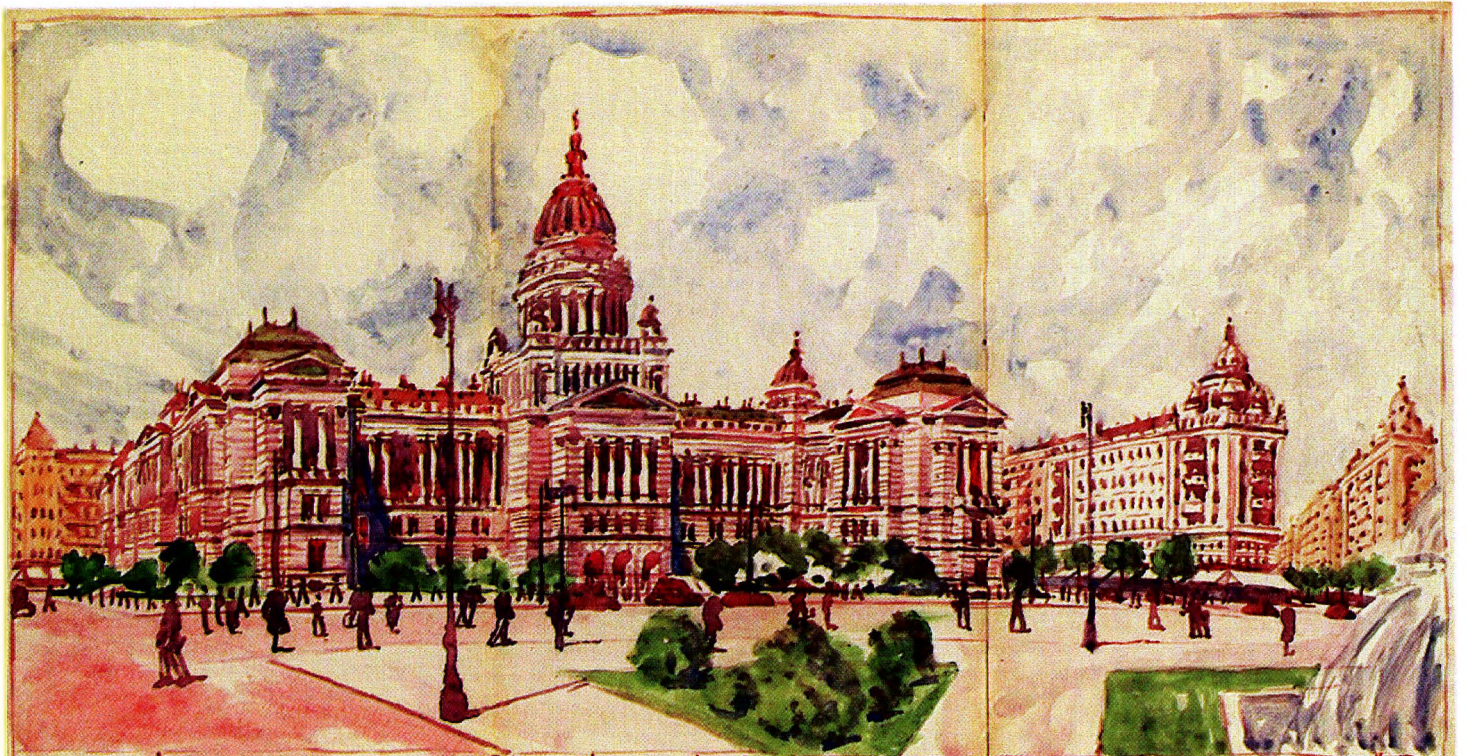
Mindkét korszak alkotásainak egyformán különös jellegzetessége viszont, hogy rajtuk a jövőbeli Pécs egyfajta „városkatalógusként”, illetve „város-múzeumként” a világ nagyvárosainak építészeti múltjából épül fel. Ebben a furcsa „városok városában” remiszenciákként jelennek meg Róma, London, Párizs, Bécs és Budapest történelmi műemlékei, templomai, jellemző városképi részletei. Így láthatjuk Pécs jövőjének – a mediterrán városi ábrándot – „Magyarvelencét” is, ahol a Szent Márk teret „Fenséges térnek” hívják, és ahol többek között a pécsi gondolatoknak Szent Simonról elnevezett reneszánsz nagykápolnája áll.⁸

„Nagypécs” mintha karikatúraként varázsolná elénk – a XIX. században, a historizmusban tetten érhető – törekvést, mely által a városok, lakó- és középületeiken, ábrándjaik árulkodó jeleként, külső formai jegyekre redukálva egybegyűjtik a világot. Ekkor születik a világkiállítás intézménye, mely mintegy „város a városban”, ahol nemcsak a természet, a különböző kultúrák és tevékenységek, hanem a történelem korszakai is a stílusok sokféleségében képezik a kiállítás részét. A világkiállítás ugyanazt a történelmi

⁶ A 20-as évek nyugodtabb, inkább egy-egy részletre kiterjedő, a folytonosságot fenntartó városrendezési mellett a háború utáni tervek – sok helyen a helyreállítások szükségességeként – egy új világot teremteni vágyó modernizmus jegyében születtek, melyek lelkesedésükben a megmaradt régi épületeket és városszerkezeti elemeket is el akarták tüntetni. V. Májerszky 40-es években festett képein „tabula rasa” módon ugyancsak eltűnik a régi Pécs, de elsősorban nem modernizálva, hanem archaizálva épül fel.

⁷ A 40-es években készült városképek valószínűleg V. Májerszky Róbert halála után, Gábor Jenő ajándékaiként kerültek a Múzeumba. (ld. Gábor Jenő: i. m.) Ezek között nemcsak „Nagypécsről”, hanem számtalan más kitalált városról (Pentele, Körösujvár, Tyukorgyarmat, Mezőtelek, Piac hely, Jánospüspökháza stb.) készült városképek is vannak. „A jövő megálmodott Budapestjének távlati képeit”, nevének említése nélkül, több számában is közölte a „Pest” című lap 1943-ban.

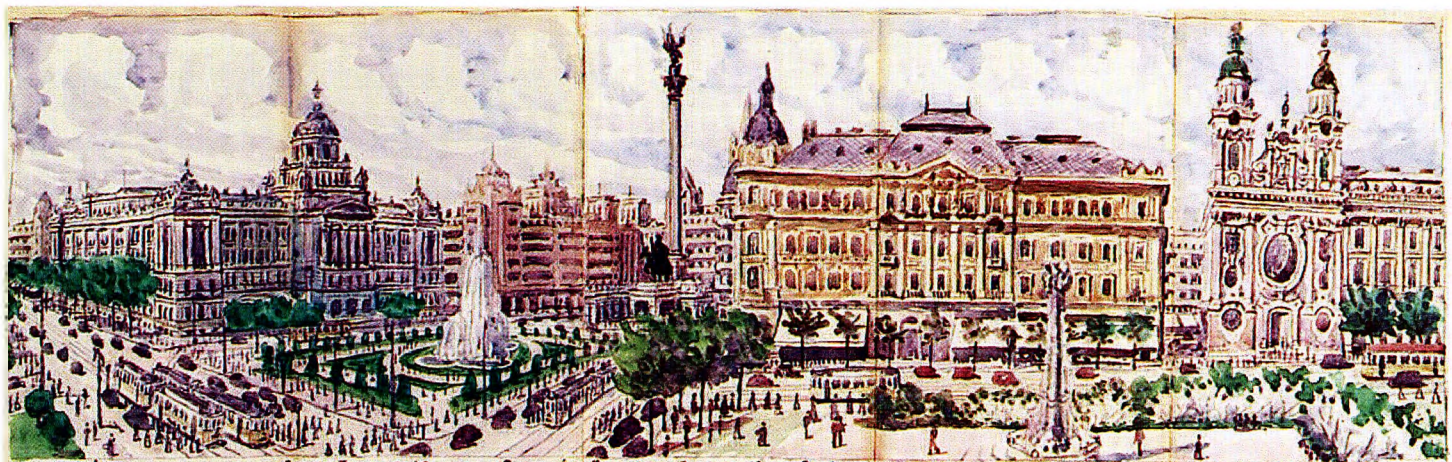
⁸ Ez a mediterrán álmom a mai Pécs álma is, melyre a Pécsi Egyetem „mediterrán kék” címe éppúgy utal, mint – önkormányzati biztatásra – az utcára terjeszkedő vendéglátóhelyek. Csak reménykedni lehet, hogy nagyobb mediterrán átalakítások, melyekkel a város éghajlatához igazítanák a belvárost, nem lesznek. Bár a strandok csekély száma miatt a tenger közelségét bizonyára senki sem bánná.

NAGYPÉCS = Ujváros -

A Rőneszanszkeptar, melyben a művészet terén
oly gazdag és dicső rőneszanszkor műremeisz lennének
össze gyűjtve: képek, szobron, goblienek, szobrok, főcsemanonok, stb.

V. Máierszky R.
Bpest, 1917. 8.
sz. 8. a.

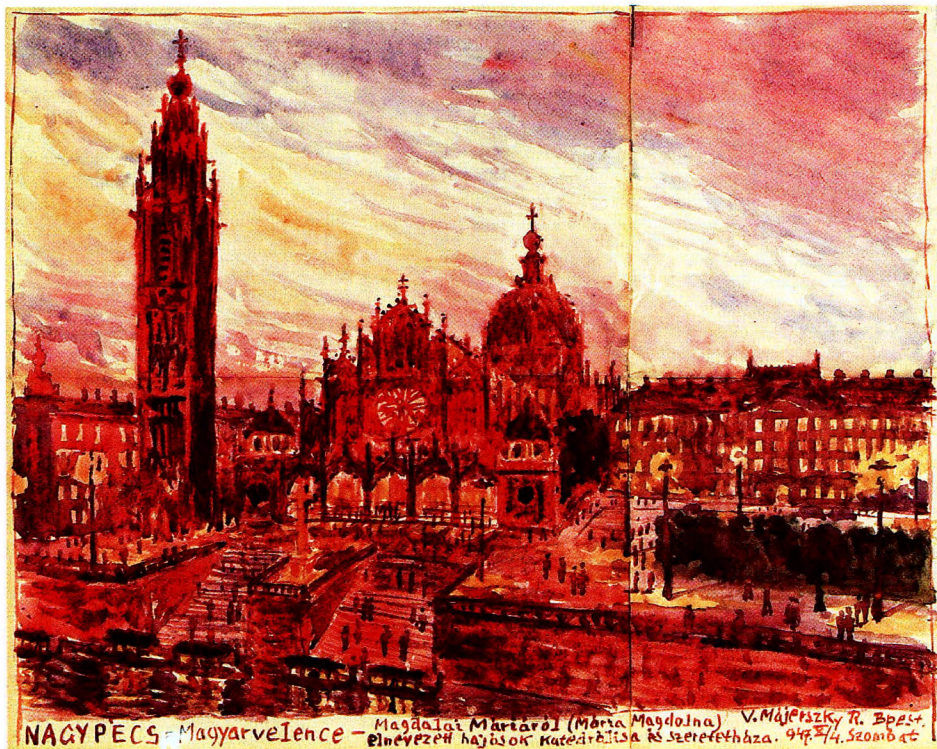

NAGYPÉCS-Belváros. - Irigalmasok-utca, Igazságügyi palota, Nagy Lajos Király-tér és Szobor, Pécsi Takarékpénztár palota és a diszertációk temploma és gimnáziuma. V. Majnitsky Kibert. Bpest, 1916. október 2. Csütörtök.

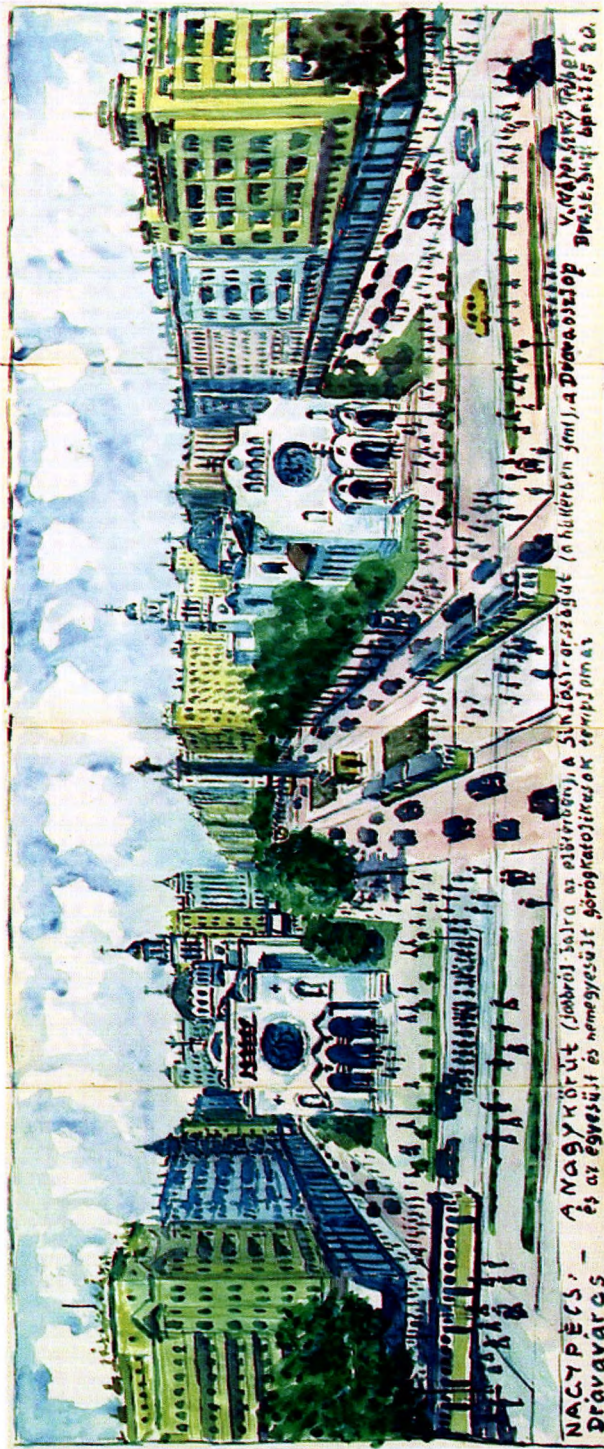

NAGYPECS Agondolások v. Májfeszky R. Bpest. 1874. Szomb. at
 Set. Simonról elnevezett nagyrapolnája az Hétbocstorna mentén.

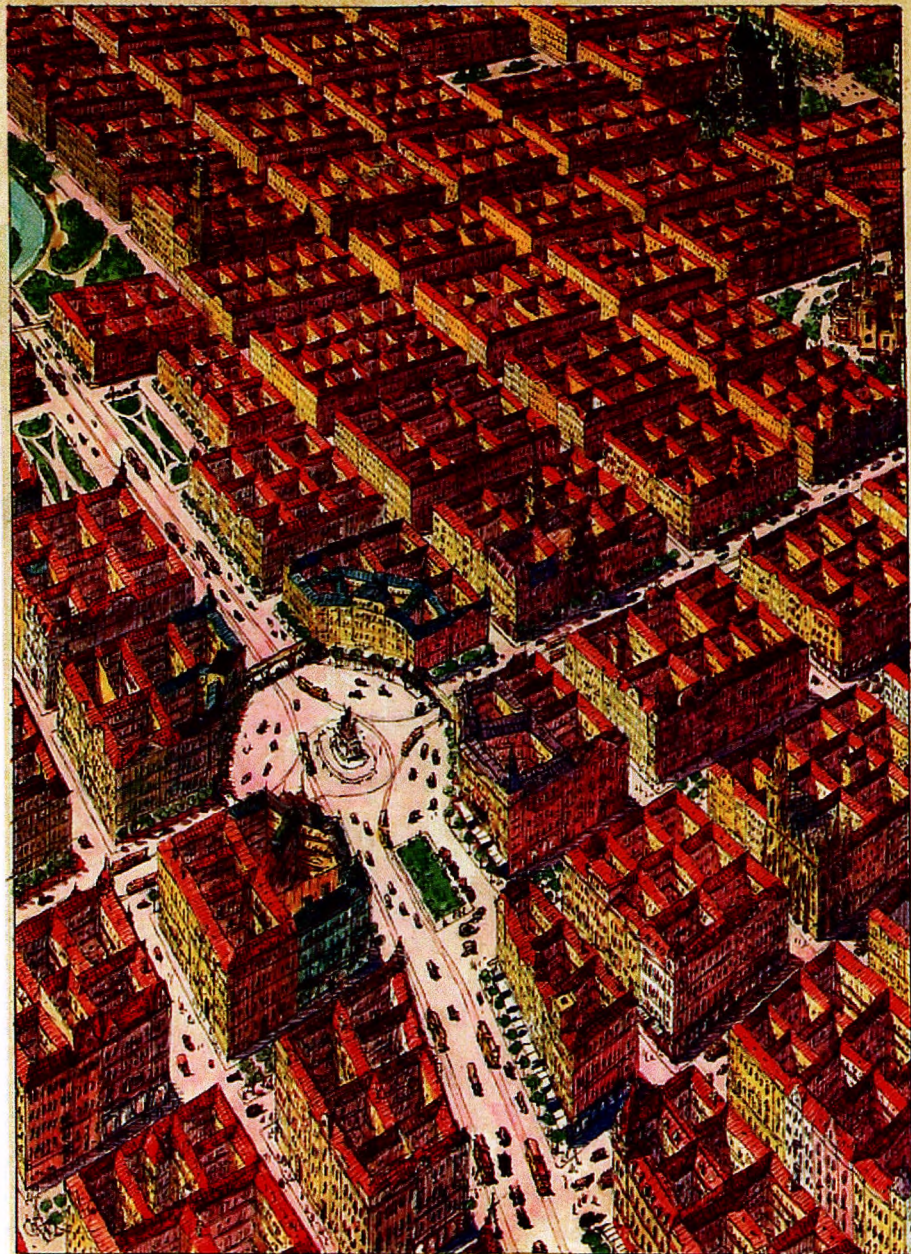
NAGYPECS - Magyarveience - Magdalaí Mártáról (Mária Magdolna) v. Májfeszky R. Bpest. 1874. Szomb. at
 elnevezett hajósok katedrálisa és szentélyháza.

NACYPÉCS -
DRÁVAVÁROS

A NAGYKÖRÜT (jobbrol balra az elteroben), A SIKLOSIRARASZGUTE (a hulleren szem), A DRÁVAVÁROS
ÉS AZ EGYESÜLT ÉS NEMEGYESÜLT GÖRÖGKATOJINAK TEMPLOMA

V. GÖRÖGKATOJINAK TEMPLOMA
DRÁVAVÁROS, SIKLOSIRARASZGUTE

Pécs.
Szegedváros.

Pannónia-körút, Széchenyi kör.
xix. századi épít. stíl. és
építészeti emlékei
rekonstrukciójáról nézzük.
Egyikük a gör. templom, másikként a...

Écs.
Filozófusok

Ódvasi stálla
és repülőállomás.

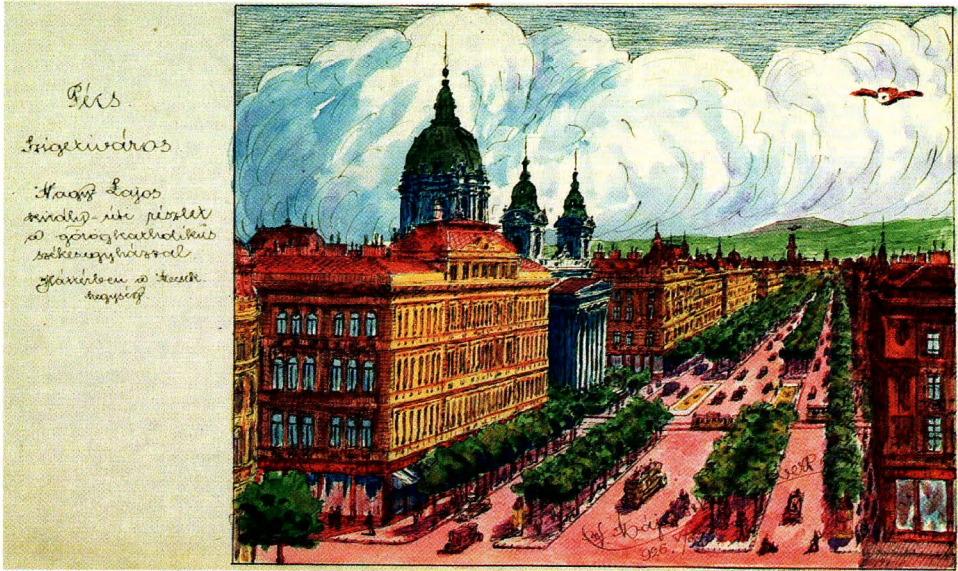
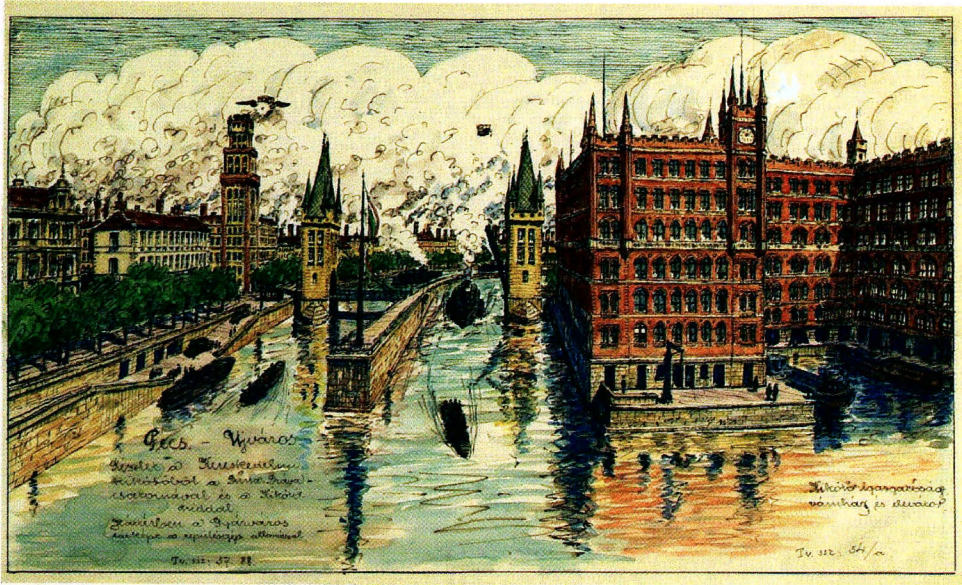
Gammonia xero.

To. 52: 55.

Bécs.
Belváros.

Kiváló néhai részlet
a Lincium-templommal
és a Püchlerkapuval.

tudatot demonstrálja, amely az épületek homlokzatzdíszítésein szintén megfigyelhető. Hiszen a historizmus építészete a várost olyan múzeummá változtatta, mely a világot akarja bemutatni, megjeleníteni úgy, mintha ő maga lenne a világ. Közelséggé alakítja az időbeli és topográfiai távolságot, hogy a város mindig kellemetlen provincializmusán univerzalizmusával enyhítsen.⁹ Minden város titkolt vágya jelenik meg ebben, mely többnyire az építészetben ölt látható alakot, hogy ne csupán egy város, hanem általában „a” város legyen. A világ, ahonnan nem kell elmenni.

Ekként tűnik elénk V. Mátyás Róbert képein „Nagypécs” mint a világ. Együtt van itt a romanika és a gótika, a reneszánsz és a barokk. Német, francia és olasz városok – leküzdve a térbeli és időbeli távolságot – találkoznak ezen a képzeletbeli helyen, amely „nem-hely” (u-topia). Mindez a negyvenes években készült akvarelleken égő vörösből, lilából és rózsaszínben, innen-onnan összeszedett, összeragasztott csomagolópapírokon, „Dr. Holitscher Szigfrid királyi jegyző” biankójának vagy egyéb városi hivatalos papíroknak a hátoldalán. Ilyennek álmolta egy szintézisítő írnok egykor, a munkahelyéről hazavitt papírlapokon kedves városát, Pécsét. Mert hiszen mit tehetne a háttérbe szorított városi kistisztviselő szabad idejében, mint hogy elképzel s megrajzol egy másik várost, a valóságos ábrándjaként, melynek korlátlan ura, tervezője és irányítója. S lehet-e méltóbb és kellemesebb foglalatosság, mint hogy városképek festégetésével mulatjuk az üres időt?

A szabadidő szociológiai fogalma a városi életforma terméke. A tétlenség óráinak valamikori arisztokrata kiváltsága a polgárosodás, városiasodás időszakában már szélesebb rétegeknek is megadatott. Megjelenik az unalom, mely az elvágyódás termőtalaja, s éppúgy serkenti az utazási kedvet, mint a művészetek élvezetét, gyakorlását. A zenélő, rajzolgató főúri műkedvelőket a polgárság tömegei követik. A műkedvelő, a dilettáns fogalma a XVIII. században furcsa módon éppen akkor válik a teória tárgyává, amikor egyben problematikussá is lesz. Alakja egy pillanatra kirajzolódik a teoretikus figyelem látóterébe kerülve, majd ugyanabban a pillanatban el is veszti körvonalait.

Az ízlés kategóriájának megjelenése a XVIII. században összefügg a különböző ízlések pluralitásának tudatosulásával. A művészetet megítélő helyes ízlés normái éppúgy kérdésessé, bizonytalanná válnak, mint a műalkotás létrehozásának egyértelmű mércei.¹⁰ Ebben a teoretikus közegben „a tetszés vagy nemtetszés felülkerekedik bármely alapelven”.¹¹ Ez persze nem jelenti azt, hogy a gyenge művek nem határolhatók el valamilyen módon a sikerült alkotásoktól, de a sikerültség mértéke elméletileg nem lesz megalapozható, a határozott normatív kritériumok lehetetlenné válnak. Goethe saját amatőr képzőművészeti ambícióinak elméleti igazolására tervezett tanulmánya végül is befejezetlen maradt, viszont bevezette a dilettantizmus azon pozitív fogalmát, melyben

⁹ A városnak ez az univerzalizmusra törő jegye ugyan a historizmusban vált explicitté, valójában azonban – ahistorizálva így a historizmust – éppúgy jellemzi az ókori Rómát vagy éppen a középkori Velencét. Lewis Mumford szerint a város a múzeumok XVIII. századi létrejötté előtt valamilyen „proto-múzeumként” is funkcionált, s így Róma esetében, aki a világot szemügyre akarta venni, csak ott kellett maradnia. Létének vezérelve a válogatásnélküliség volt, melyben a város a világ leltárával lett azonos. (Vö.: Lewis Mumford: *A város a történelemben*, Félix Pál [ford.], Gondolat, Budapest, 1985. 226. o.)

¹⁰ A korszak művészetelméleti irodalmát a normakeresés hatja át. Ez az „esztétikaként” megjelenő tanácstalanság napjainkban – amikor az imitáción alapuló normatív természet kategóriája érvényét veszítette – még inkább felerősödött, és más hangsúlyokkal telítődött. Minden normativitás kudarcának jelenkori felemlegetésekor azonban nem árt tudatosítani a XVIII. századi előzményeket. A témát illetően a leginspirálóbb magyarul olvasható írás Kisbali László *Ízlés és képzelet* című kiváló tanulmánya, mely a probléma összefüggésrendszerét vázolja fel. (Ld. Kisbali László: „Ízlés és képzelet. Az esztétikai beszédmód kialakulása a 18. században”, in: *Janus*, 1987. ősz IV. 1–10. o.)

¹¹ Ld. Goethe: „A szigorú ítéletekről”, in: uő.: *Antik és modern*, Görög Livia (ford.), Gondolat, Budapest, 1981. 297. o.

nem a végeredményre, a létrejött műre helyezi a hangsúlyt, hanem magára a tevékenységre.¹² Ennek értelmében a műkedvelő művészi gyakorlatai reprodukzív módon segítik elő a művészi megértés intenzívebbé válását, s ez fokozottan áll a zene mellett a képzőművészetre, míg az irodalom esetében mindig problematikus marad.

Az amatőr képzőművészeti tevékenységnek ez a receptív, a művészet befogadását elősegítő szemlélete a XIX. század végén a rajzoktatás általánossá tételét szorgalmazó pedagógiai törekvésekben hangsúlyozódott. Ebből a szempontból értelmezhető például John Ruskin vagy éppen – a Zsolnay Gyár meghívására Pécsset is vendégeskedő – Walter Crane munkássága. Ruskin művészetről szóló előadásaiban a művészet történetének elméleti kifejtése nem különül el a művészi gyakorlat technikai elsajátításának módszertani fejtegetéseitől.¹³ A rajzolás nála olyan általános ismeretelméleti aspektusra tesz szert, mely által nemcsak a művészet, a művészettörténeti korszakok és stílusok, hanem a világ megismerésének eszközévé válik. S amit a legkülönbözőbb korszakok felkínálnak magukból a rajzolta megismerésnek, az ábrázolhatóságnak, azok a látványukban megragadható külső formai jegyeik, kiszakítva térből és időből. Ezeket éppúgy lerajzolhatja, lefestheti mindenki, aki „megfelelő” képzőművészeti oktatásban részesült, mint ahogy bármely város épületein is újra megjeleníthetők.

A historizmusnak ugyanaz a befogadói aktivitása figyelhető meg a rajzoktatás jelentőségének ismeretelméleti hangsúlyozásában, mint amelynek manifesztációit az ekkor készült épületek homlokzatain láthatjuk. A különböző történelmi korok s az ezek jellegzetességeit tükröző városok egy-egy város historizmusában világgá gyűlnek egybe. A város „szabad idejében” sóvárogva a világra gondol, s miközben pusztán ornamentális elemek díszletszerű egymásmellettségében próbálja ábrázolni, egykori „ábrázolások” ábrázolásává válik.¹⁴ Fikcióvá, akárcsak V. Májerszky Róbert városképein – mindennek szándékolatlan karikatúrájaként példázva, hogy „az igazság a szélsőségesben van” – „Nagypécs” metropolisza.

Azonban látható ábrándjai ellenére mégis minden város szükségszerűen, ha csak egyetlen kanyargós járdájának hasonlíthatatlan mozdulatlanságában is, de „magára marad”. Ha másként nem, akkor egyedi naturális viszonyainak ellenállásaként ott van, ahol van, s olyan amilyen.¹⁵ A jelleg egyfajta természeti kategóriaként ülepedik le, mint a tör-

¹² A Schillerrel közösen tervezett tanulmány Schiller lejegyzésében maradt fenn. Vö.: „Über den Dilettantismus”, in: *Schillers Werke*, Nationalausgabe, Weimar, 1943. (Bd. 21.) 60–62. o. – ld. még: Goethe: „Über den sogenannten Dilettantismus, oder die practische Liebhaberey in den Künsten”, in: *Goethes Werke*, hrsg. Im Auftrag der Grossherzogin Sophie von Sachsen, Weimar, 1887–1919. (Bd. 47.) 321–324. o.

¹³ Vö.: John Ruskin: *Előadások a művészetről*, Éber László (ford.), Révai, Budapest, é. n.; Walter Crane: *Vonal és forma*, Mihalik Gyula (ford.), Lampel Rt., Budapest, 1910.

¹⁴ Persze a falvak sem maradhatnak ki a nagy sóvárgásból, szabad idő néha itt is van. Szepesi Freund Lajos görcsönyi molnárnak, tehetséges amatőr festőnek egyik 1946-ban készült képén Görcsönynek, ennek a nem túl költői nevet viselő baranyai falunak határában megjelenik a tenger. Partján a stílusában Skócia után áhítózó Benyovszky-kastély áll a felhők bodrozta ég alatt. A kép címe: „Görcsönyi valóság, görcsönyi ábránd” (JPM ltsz. 61.15)

¹⁵ Még festőnk fantasztikus városában is – mely egyébként, akárcsak az ideális vagy utópisztikus városok, egyáltalán nem veszi figyelembe a speciális természeti viszonyokat –, egy helyütt a képfelirat feltételesen fogalmaz: „Út és uccatípusok, ha a talajviszonyok megengedik, hogy minden teherforgalom (kocsi, autó, kerékpár) a földalatt bonyolítottassék le. Az utak és uccák begyepesítve lennének. A rajtuk tátongó sötétség: szellőztető és világító nyílások. Az utak kereszteződésénél mozgólépcsők vezetnének le a földalatti járdákhoz. V. Májerszky Róbert / B.pest 947. X. 10. Pén-tek”. – Ennek kapcsán csak jelezni szeretném azt a V. Májerszkyknél szintén megfigyelhető jellegzetességet, melyben urbanisztikai tervezés és autonómiára törekvő művészi ábrázolás határai elmosódottá válnak. Képzőművészeti és várostervezői ambíciók a városkép műfajában gyakran összekapcsolódnak.

ténelem alján a helytörténet.¹⁶ Néha a véletlen hozza létre, s ez éppúgy elmondható a városokról, akárcsak a városokról készült festményekről, viszont lényegesen különböző aspektusokból. Francesco Guardi Velencét ábrázoló vedutáin például az impresszionizmus fedezte fel azt, ami túlemelkedik a „tárgyi tartalmakon” és a megfestés módjában karakterizálható. Városképei, melyek a XVIII. században az angol turisták „képeslap-szükségleteinek” kielégítésére készültek, a vonuló felhőknek, a napfény játéknak és a víz csillogásának sajátosan megfestett mozgalmasságával „elhagyják” a helyet, amelynek valójában ábrázolásai. Ugyanúgy, ahogy – a korszakban a kézművesség alacsonyrendű teljesítményeként kezelt – városkép műfaját is. A kép immár nem Velencét ábrázolja. Partikularitása feloldódik, s közelsége, mely anyagában és az ábrázolás tárgyában konkretizálódott, távolsággá lesz. Mintha a művészet bizonytalan, elmosódó kritériuma lenne, hogy mennyire képes „messze” lenni mindattól, amit megjelenít, illetve „amiről szól”. Így hát *Az érzelmek iskolája* tulajdonképpen nem Párizsban, *A Mester és Margarita* nem Moszkvában, s talán *A Strudlhof-lépcső* sem Bécsben játszódik. Ahogy Ottlik Géza regénye is „messze hagyja” Kőszeg városát.

Surányi Miklós *Kantate* című regénye Pécsen játszódik. S akárcsak szereplői, akik a világ nagyvárosai után epedeznek, miközben mégis itt maradnak, úgy marad itt maga a regény is.¹⁷ Velük, mintha a regény fiktív teréből lépne elénk, a város sóvárgásainak illusztrátoraként, itt marad V. Májerszky Róbert amatőr városképfestő. A „világ” messze van, bizonytalan, hogy milyen messze. Csak a távolság ábrándja látszik lilában és rózsaszínben. Fürkésszük hát figyelmesen.

---

¹⁶ A városok jelenkori reményteli kísérlete, hogy a „világörökség” részeként lehessenek a világ. Sajátos jellegük hangsúlyozásával szeretnének így a „világ-múzeum” részei lenni, s ezen keresztül egyetemessé, általánossá válni.

¹⁷ A színhely bizonyos helytörténeti indíttatású regényekben olyannyira hangsúlyossá lesz, hogy elnehezíti, lehúzza magához a cselekményt. A történetek szereplői staffázsalakokként kószálnak a város- és épületeírások között. (Így például, a kitűnő művészettörténész, Divald Kornél [1872–1931] Tarczai György álneven írt regényeiben a számtalan művészeti vonatkozás, műalkotás és épületeírás utalja háttérbe a cselekményt. Ld. pl. Tarczai György: *Dönk vitéz Rómában*, Budapest, é. n.) A hely története önmaga illusztrációjaként zárja körül a regénybeli történetet, és nem „ereszti”. Minden, ami történik, csak itt történik. Megható ügyetlenségével „marasztal” a szándék, melyben a regény csupán otthonossá próbálja tenni a kedvelt várost.

V. MÁJERSZKY RÓBERT FESTŐMŰVÉSZNÉ (1890–1964)

V. Májerszky Róbert az unokabátyám volt. Ő nagyanyámnak első házasságából származott – én, Gábor Jenő a második házasságából. Fiatalkorában gyönyörű, gondos kivitelű rajzokat, főleg madarakat rajzolt. Gyermekkorunkban sokat voltunk együtt. Apja nagyvárosi hőbortban szenvedő különc volt – ezt a vonást fia is örökölte. Zárkózott, gyanakvó természet jellemezte, s állandó hadilábon állt az utca gyerekeivel. Benne élt a múlt emlékeiben – bámulatosan emlékezett minden vele történt régi eseményre, családi ügyekre, és régi olvasmányaira. Hihetetlen fukar volt: soha egy jó rajzpapírt, egy jó ecsetet nem vásárolt. Gyufaszál-vékony iskolás ecsetekkel festette a néha három métert is elérő hosszúságú vedutáit, melyeket mindenünnen összeszedett papírokból ragasztott össze. Utcán talált ócska papírok, a fűszeres csomagolópapírai és a közjegyzői irodából hozott, néha vonalozott papírok voltak az ő kedvencei. Ugyanis mint írnok a közjegyzői irodában dolgozott. Gyönyörű, de különc lélekre valló, merev kézírással írt. – Amikor meghalt, harmincezer forint takaréketét maradt utána.

Hihetetlen sokat rajzolt és festett. Halála után a szekrényben körülbelül másfél méter magasan álltak az általában vékony papírra festett képek. Vagy öt kilogramm mennyiséget magammal vittem, a többit sorsukra hagytam. Albérletben lakott, s hogy a lakásadó mit csinált velük, nem tudom.

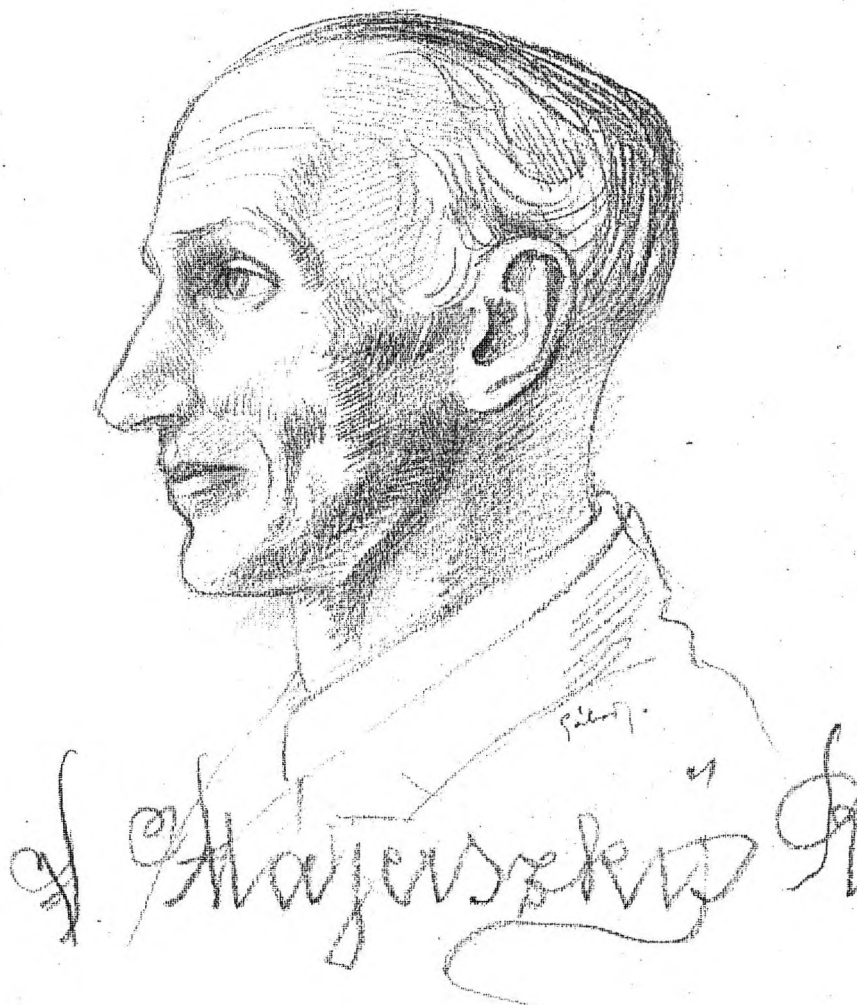
Szinte érthetetlen biztonsággal alkotta a legkomplikáltabb városképeit, katedrálisait, hatalmas látképeit, vedutáit. Minden tervezés nélkül, minden ceruzával való előrajzolás nélkül rögtön ecsettel festette a legbonyolultabb, zsúfolásig díszített, gótikus vagy barokk templomkolosszust, intim kápolnákat, vár és városkapukat, várkastélyokat és még számtalan építészeti objektumot, kitűnő tételképzeletben, ízléses ritmikában. Épületei építészeti-ileg is nagyon szépek és jó építészeti fantáziáról tanúskodnak. Sokszor megcsodáltam perspektíva-ábrázolásainak helyességét, pedig efféle ő soha nem tanult. Sokat tanulmányozta a régi olasz, német és francia városok utcaképeit. Minden jelentékeny külföldi nagyváros alaprajzát kívülről tudta. Álomvilágban élt: elképzelt – ahogy mondta – „más bolygón lévő” országokat, megrajzolta azon ország térképét, megírta történetét, és az azokban lévő városoknak érdekes neveket adott. A városok térképén, a több száz utcába gyönyörűen beírta az utcák neveit, s e térképek alapján rajzolta vedutáit. Megrajzolta a jövő Budapestjét, Pécs városát óriási katedrálisokkal rakta tele, és büszkén mondta: „ekkora templom nincs még egy a földön!” Neki a jövő század városai úgy éltek elképzelésében, mint ami addig volt: gótikus, barokk vagy reneszánsz építményekkel, csak nagyobb méretekben. De az ő fantasztikus, nem e világból való városaiban, mint: Ribarcvár, Újsíglá, Tóújföld, Lingvár, Zaráda, Hétság, stb., stb. kiélte romantikus, múltért rajongó alkotókedvét. A képek festésében megéreződik a dilettáns, de több képe mégis bámulatba ejtett művészi megfestésével.

Gábor Jenő pécsi festőművész visszaemlékezése a Janus Pannonius Múzeum adattárában található, AD. LTSZ. 2991.1–2000 szám alatt. A sűrű kézírással írt, egy A/4-es formátumú papírlap mindkét oldalát betöltő szöveg V. Májerszky Róbert halála után – albérleti lakásából elhozott, 40-es évekbeli akvarellképeivel együtt – Gábor Jenő ajándékozásként került a múzeumba. A személyes hangú sorok az emlékezés töredezettségével idézik fel V. Májerszky különös egyéniségét. A nyilvánvalóan nem publikálásra szánt írást, néhol egy-két stilisztikai módosítást és helyesírási javítást végezve, mint a festő életrajzát közöljük. (Anghy András)

Ezekből sajnos e gyűjteményben nemigen akad példa. Érdekes, hogy Róbert szintévesztő volt. Neveik szerint rakta a színeket (festékeket), és ez alapján használta őket. Láttam több képét, ahol elhibázta a festék helyét, és az épület egy részét egész más színre festette. Ő maga is elismerte, hogy ezt nem vette észre. Zöld fái képeinek ellenségei, mert azon nyersen festette bele a házak közé, és kikiabálnak a szép harmonikus színű épületek közül. Mások festészete nem érdekelte őt. Nagyon szép énekhangja volt, de megelégedett egypár rögtönzött, néha meglepően gyönyörű trillával. Sokat járt az Operába, hangversenyekre.

Végbélrákban halt meg 74 éves korában Pesten. Kívánságára hazaszállítottuk Pécsre, ahol a halottasháztól délre, édesanyja sírjába temettük. Sírfelirata a fedőkövön csak ennyi: PAX.

Gábor Jenő: V. Májerszky Róbert, 1964 (papír, ceruza; 270x208 mm; JPM AD ltsz. 2991.2–2000)

VÁRKONYI GYÖRGY

SÁRKÁNYOK IDEJE

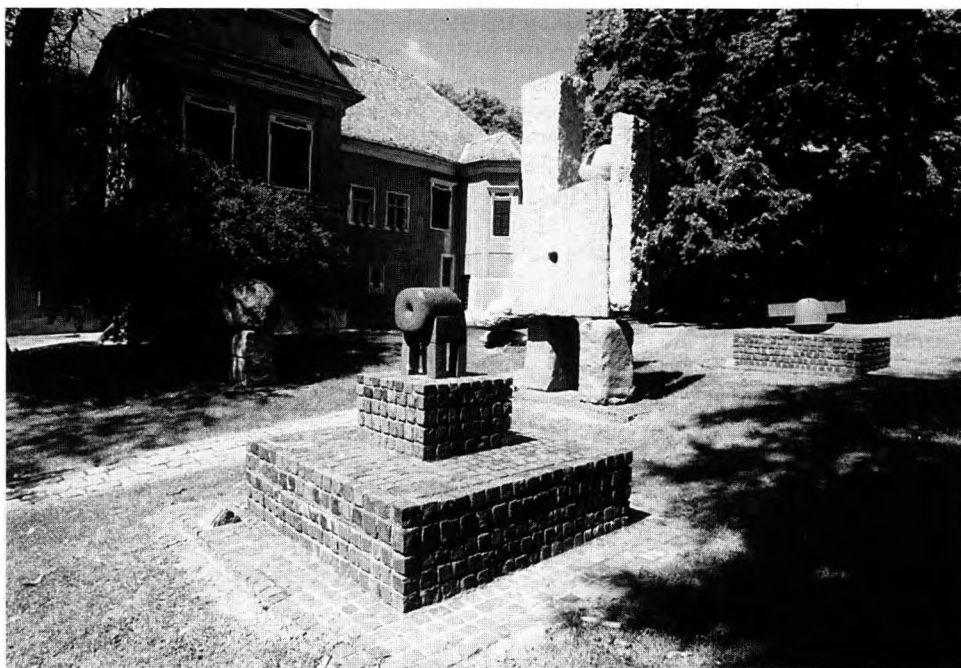
Székely Péter (1923–2001)

„Én úgy vagyok, hogy már százezer éve
nézem, amit meglátok hirtelen.
Egy pillanat, s kész az idő egésze,
mit százezer ősz szemlélget velem.”

E József Attila-szakaszt mint mottót Pierre Székely Péter, a Kősárkány bizonyára vállalná, hiszen minden igazán nagy életmű alapproblémájáról, az időhöz való viszonyunkról szól. Ő ugyanis – amint több helyen kifejtette – az időtlenséget tekintette az időtállóság zálogának. Szabadtéri munkái a nyugat-európai dolmenek, az eurázsiai „kamennaja baba”-k, a Húsvét-szigeteki kőkolosszusok rokonai, s miközben a történelmi és történelem előtti tájszobrok egyenes leszármazottainak tűnnek, nem felelhetjük el, hogy egy, a huszadik század utópiáiban rendíthetetlenül hívó s a huszonegyedik század technikáját (lángfaragást, lézert, gyémántkorongot) használó szobrász hozta létre őket. Az, aki – Párizsban élén – vigyázó szemét már rég nem Párizsra (New Yorkra, Berlinre stb.) vetette, hanem Kronoszra. Az, aki tudatunkban és tudattalanunkban mélyen rögzült geometrikus ősfomák felhasználásával, de érzéki, narratív, asszociatív gondolkodással fogalmazott. Az, akinek plasztikai jelbeszéde ezáltal éppoly triviális és univerzális lett, mint akár az illemhelyek újkori biblia pauperumaié. Nem tört lándzsát sem figuratív és nonfiguratív (ha úgy tetszik nagy realiztika és nagy absztrakció), sem kaland és rend perpatvarában. Jeleket alkotott, melyek nem csak a jelentés egyértelmű talányosságával, hanem még inkább a jelenvalóság intenzitásával hatottak – kicsiben és nagyban egyaránt. Ami más kezén a legelcsépeltbb plasztikai közhely, csupasz vizuális információ, az nála feszültséggel, energiával teli, élő forma lett. Az idő ezen a módon legyőzhetőnek bizonyult. Székely Péter visszatérhetett szobor és természet, szobor és épület, épület és táj ősi, organikus viszonyához. A szobor legősibb funkcióit idézte egyrészt, másrészt megtagadott szinte minden sajátosságot, ami például a német esztétika és Adolf Ernst Hildebrand szerint a szobrot szoborrá teszi. Bár mint minden sikeres szobrásztól, tőle sem volt idegen a megfelelő gesztusa, a műfaji kategóriák falait kéjes örömmel tette átjárhatóvá. Mert ki mondja meg, hogy Stonehenge, a művészet születésének e mitikussá lett láncszeme szobor, épület vagy jel-e inkább? Ami biztos, hogy a tudatosult, rendteremtő emberi tevékenység és az anyagot legyőző erőfeszítés dokumentuma. És így lett valahogy Székely Péter is „minden idők és tájak szobrászává” (Pierre Suchard). Nehezen túlbecsülhető ambíció, tudni kellett áldozni érte. Felhagyni a képlékeny agyaggal, kihajítani az ötvenes évek elején katókból készített (egyébként remek) mobil-assemblage-okat, és a klasszikus anyagok közül is a legkeményebbeknél, a márványnál és a gránitnál kötni ki. És ha már az örökkévalósággal úgy-ahogy megkötöttük az üzletet, lépéseket kell tenni az egyetemesség érdekében is. Az alkalmazott grafika és a használati tárgyak készítése után váltani az architektonikus lépték és gondolkodás felé, egészen a lakható szoborig, ami persze újra a funkcionális és autonóm művészet problémáját veti föl. A funkció tágabb értelmezésének lehetősége is megadatott azonban Székely Péternek, amikor egyszerre gyakorlati és spirituális rendeltetésű terek, templom- és kolostoregyüttesek alakítására kapott megbízást. S ha már itt tartunk, ne feled-

kezzünk meg arról sem, hogy „minden idők és tájak” szobrásza nem érheti be ennyivel: minden vallások és kultúrák bölcselőjének mezét is magára kell öltenie. Világ-, mű- és énmagyarázatának módszere analóg volt a szobrokéval: talált kövek, talált formák, színes rétegek összeragasztott montázs. Ez az eklektikus élet- és művészetfilozófia sem egy tömbből faragott, teoretikus következetességgel kifejlesztett rendszer. A sorsszerűként felfogott véletlennek éppoly meghatározó szerepe volt benne, mint a szobrok létrejöttében.

A művészettel meg lehet tenni, hogy nem kötjük a történelmi idő egy meghatározott pontjához vagy tartamához, az élettől azonban nem. Székely Péter a számára kimért egyéni idő egy pontján úgy döntött, hogy ezentúl ő Péter lesz, a kőszikla. Majd egy másik ponton ráébredt, hogy ő Pierrot is, a bohóc, hiszen az élet egy karnevál, álarcos alakoskodás. A mindenkori clown, az élet és a művészet titkát ismerő melankolikusok egyike századok óta a közszemlére kitett, magányos ember, a mutatványos, azaz a művész szimbolikus önarcképe. Watteau, Daumier, Ensor, Picasso és a többiek festett maskaráját Székely Péter kész volt magára öltetni, s az ikonográfiai teljesség kedvéért a cirkuszt teljes menázsériával is megmíntázní. A farce, a mascerade azért lehet az újkori művészet egyik fő témája, mert a legsúlyosabb igazságokat csak a bohóc mondhatja ki. Székely-Szekely-Sekiryu egyszemélyes színházat alakított, aminek valamennyien vendégszereplő epizodistái és egyben közönsége is voltunk – mert hiszen nekünk játszott.

Székely Péter *Kőkertje* Pécssett a Káptalan utcában. (Körtvélyesi László fotója)

EGY HETVENÉVES MONOGRÁFIÁRÓL

Huszt József: Janus Pannonius

Maturusne senex, an adhuc florente iuventa fervidus, „higgadt öregember vagy viruló, heves ifjú” szól itt? Horatius kérdését nem minden hetvenéves könyvvel kapcsolatban tehetjük fel. A dicsőítő beszédnek vannak olyan lehetőségei is, amelyek a dicsőített személyt, illetve munkáját a maga korán belül dicsőítik, azzal a kimondatlan előfeltevéssel, hogy ezek az idők rég lejártak már. A pécsi Janus Pannonius Társaság kiadványának kezében tartott könyvtári példánya (akárcsak társai) aligha engedi meg az ilyen megközelítést. Furcsa volna hajbókolni egy olyan kiadás előtt, amelynek szinte minden könyvtári példánya többszörösen újrakötött, összefirkált, rongyosra forgatott. Ez a könyv máig kortársunk, hét évtized után is nélkülözhetetlen kiindulópont mindenki számára, aki a témával foglalkozik, az OKTV-re készülő gimnazistától a kritikai kiadást készítő szakemberekig.

A *Janus Pannonius* bibliográfiája is mutatja, hogy szerzője az előző nemzedékek számos eredményére építhetett, a leginkább talán Ábel Jenő és Hegedüs István kézirati tanulmányaira, szövegkiadásaira, értelmezéseire. De ezek ismeretében is úgy tűnik, mint ha a semmiből került volna elő ez a nagyszabású összegzés. S ráadásul imponálóan rövid idő alatt: az akkori szegedi egyetemi tanár életének 44. évében, akkor remélt életpályájának derekán, mindössze hat év alatt készítette e monográfiáját.

A Janus-kutatás mérföldkövét jelentő munka szerzője a következőképpen fogalmazza meg, miként viszonyul a távolsághoz saját és Janus korának költészete között: „teljes mértékben elismertük Janus igazát abban, hogy a maga korának írt s nem törődött – nem is törődhetett – velünk, egy más korszaknak más ízlésű olvasóival. Viszont ezzel szemben az is kétségtelen, hogy minden korszaknak, tehát nekünk is, a letűnt századok íróinál bizonyos mértékig joga van azt keresni, ami az ő ízlése számára még mindig eleven értéket jelent.”*

Huszt világosan beszél erről az értékről mind a Janus által tanult költői mesterségbeli hagyomány, mind az egyes műfajok és versek, mind az egész életpálya megítélésekor. Kifejti azt is, mit ért a maga ízlése számára még mindig eleven értéken. Az ilyen módon értékes művek élményen alapulnak, mélységesen őszinték, a belső forma, a szerves rend, a bensőséges érzés jellemzi őket; eredetiek, egyéni hangúak, vagy a nemzeti érzésben gyökereznek, újat teremtenek, vagy újjáteremtik a hagyományt. Mivel „a gondolat szükségszerűen együtt születik köntösével, a nyelvvel” (60. o.), a nem anyanyelvű költészetben ezeket az értékeket különösen nehéz megteremteni. Az átlag humanista költészet ennek a feladatnak nem tud megfelelni: a kimódoltság, a felszíniesség, a megmerevedett hagyományok szabályainak szolgai követése, elemeinek túlzott felhasználása jellemzik. Az epigrammák és az elégiák esetén inkább az élmény és az eredetiség, az epikus művek esetén a belső, szerves forma iránti érzék, a természetközelség és a nemzeti ügy őszinte átélése a meghatározó.

* Huszt József: *Janus Pannonius*, Janus Pannonius Társaság, Pécs, 1931. 287. o. A monográfia oldal-számaira a továbbiakban a főszövegben, zárójelben hivatkozom. A felhasznált irodalom adatai a dolgozat végi jegyzékben található.

A gyermek Janusra az iskolában váró oktatási rendszer az ezüstkori latin kultúra, a „fáradt, az utánzást elvvé magasztosító alexandrinizmus” örököse (46. o.). A Huszti-tól csipkelődő és erotikus néven nevezett ifjúkori epigrammáinak javában a gyermek-zseni Janus megleveníti a hagyományos, merev formákat: „ereje néha-néha démoni méretű... zártan tömör és ruganyos tud lenni... a humanisták számára is legtöbbször holt latin nyelvet itt tudja valóban élővé varázsolni” (60. o.). Mindeközben az úgynevezett monumentális és iskolai epigrammákban és az elégiák nagy részében ezt nem éri el; ezeket a verseket a színtelen nyelv, a sovány ötletesség, a lapos filozofálás, a vizenyős retorikai és mitológiai szóhalmaz, az antik minták szolgai utánzása, egyénietlenség jellemzi. Ugyanez mondható el az élete későbbi szakaszában írt dicsőítő énekekről: Huszti szerint ekkor egy másik, az egyénietlen hízelgés által meghatározott műfajban pazarolja el tehetségét „a nagyobb igényű és terjedelmű dicsőítő költeményeknek – mai szemmel nézve! – legföljebb ösztövéretorikai és mitológiai kórikát termő sivár pusztaságaira”. Magyarországra a hajdani csodagyerek „kiszáradva” tér vissza (201–202. o.). Költészetében „csak élete vége felé”, főleg elégiáiban „tudtak a testi és lelki szenvedések őszinte, éppen ezért megindító lírai hangokat” kikényszeríteni (132. o.).

Ez a Janus-kép a hetvenedik évfordulóra sokat változott. A hetvenes évektől megújuló retorika-történeti kutatások révén ma úgy látjuk, a retorika nem korlátoz, hanem lehetőséget teremt a tehetség számára. A régiek és a humanisták kapcsolatában az utánzás mellett nagyobb hangsúlyt helyezünk a versengésre. A reneszánsz kori Vergilius-recepció vizsgálata és különösen az epikus munkák kutatása révén ma úgy tűnik, az aranykori költők szerepe a költészetben legalább olyan jelentős, mint az ezüstkoriaké. Mitológia- és poétikatörténeti közhely az allegória fontossága. Az egyes műfajokat illetően gyakran olvashatunk arról, hogy az epigramma és az elégia Janus korában nem jár meghatározott felépítéssel vagy témával, s hogy ezeket a jellemzőket a költészet igen gyakran a retorikából veszi.

Ezzel együtt a Huszti által megalkotott Janus-kép hagyománya máig tart. Újra és újra megfogalmazódott, részleteiben gazdagodott a Huszti-iskola tanulmányaiban, az olyan kortársak munkásságában, mint Kardos Tibor, s máig meghatározza a köztudatot az akadémiai irodalomtörténeten, a közép- és általános iskolai tankönyveken, s az olyan népszerű munkákon keresztül, mint Karliczky Margit Janus-regénye.

Annak ellenére történt ez, hogy Huszti 1948-tól 1954-ig, haláláig akadémiai tagságától és katedrájától megfosztva dolgozott, s tagságát csak 1989-ben kapta vissza. A folytonosság hiánya okozhatta, hogy a *Janus Pannonius* a korabeli recenziók utáni első – és máig egyedüli – átfogó kritikát is megkésztette, a hetvenes évek végén kapta. Az 1973-as jubileumi Janus-konferencia kiadványáról szóló recenziójában és Janus költészetéről írt, a kutatás számára új kiindulópontokat kínáló tanulmányaiban Kocziszky Éva a „romanticista irodalomtörténetírás” rég meghaladott példájaként értékeli. Értékelése az immáron meghaladottnak tartott és a korszerű szemlélet összevetését, a vitát éppen az eltelt időre hivatkozva mellőzi.

A vita hiánya mellett más, pozitív okai is vannak annak, hogy a Huszti-monográfia máig a Janusszal vagy a magyarországi humanizmussal foglalkozó munkák legtöbbet idézett szakirodalma.

Az egyik ilyen ok a monográfia utolérhetetlen adatgazdagsága. Az utódokat pironkodásra készíti az a mindenre kiterjedő figyelem, amellyel ezen az ötödfélszáz oldalon Huszti feldolgozta a forrásokat, összegezte és kiegészítette a kutatás addigi eredményeit úgy, hogy egy-egy adatért ma is először az ő munkájához érdemes fordulni. Ehhez járul az ötletgazdagság. Számos olyan elgondolás található itt, amelyekből még egy monográfiát lehetett volna írni. Ezeket az ötleteket Huszti talán a kritikai kiadás vagy az ahhoz kapcsolódó kommentárok számára tartogatta, s a *Janus Pannonius*ban csak jelezte őket.

Az ötletek bőségénél is fontosabb az, hogy azok Huszti munkáját számos tekintetben

kétarcúvá teszik. A futólagos megjegyzésekben, jegyzet-információkban, számos alkalommal találhatunk olyan feltételezéseket, javaslatokat, amelyek eltérnek a főszöveg mondanivalójától, s megelőlegezik a kutatás későbbi irányait. Huszti bevallottan klasszika-filológusként közelített a témához. A munka során szerzett tapasztalatai azonban gyakran térhettek el az akkori klasszika-filológiai elvárásoktól, s ilyenkor különböző formában megőrizte ezeket a tapasztalatokat. A legtöbb ilyen példa a retorikával kapcsolatos. Akárcsak a korabeli hazai klasszika-filológusok, elítéli a retorika hatását a költészetben. Ezt az ítéletet a német klasszika-filológiának a romantikából örökölt retorikafelfogása határozza meg. Eszerint a retorika szervesen, külsődleges, morálisan megalapozatlan áltudomány. Huszti problémaérzékenységét mutatja, hogy gyakran eltekintett e közmegegyezéstől.

Talán a legszemléletesebb példa az epigrammáké. Huszti hosszú időre meghatározta a Janus-epigrammák felosztását csipkelődő, erotikus és monumentális epigrammákra. A fejezet következtetéseinek jóformán nincs hazai előzményük; jellemző, hogy a mindig gondosan hivatkozó Huszti itt szinte csak külföldi szakirodalmat használt. Felosztásában a klasszika-filológia epigramma-tipológiáját használja. Ám ugyanakkor rámutat Janus költészetének retorikai vonásaira: „az a körülmény, hogy Janus Guarinónál tanult, eleve eldöntötte, hogy diákkori költői termelésének java »opus rhetoricum« lesz, melyben majd egymást kergeti a sok történelmi és mitológiai példa, a tengernyi repetitio, interrogatio, geminatio, anaphora, thesis, locus communis, disceptio, laudatio, comparatio, emphasis, hyperbola stb” (30. o.). Ebben a felsorolásban megtalálhatók (itt dőlt betűvel kiemelve) az úgynevezett szónoki előgyakorlatok, ezek az egyszerű beszédforgácsok, amelyek által a költő mintegy felkészült a nagyobb munkák megírására. A kérdésre fordított figyelmet a felsorolás jegyzete még inkább kiemeli: „az erre vonatkozó részletkutatások Janusszal kapcsolatban még nem indultak meg, bár a futólagos áttekintés is már szép eredményeket ígér. A feldolgozásnál figyelembe veendő lenne az a jó részben kézíratos anyag is, mellyel Guarino tanítása az eddigi kísérleteknél részletesebben rekonstruálhatónak látszik” (311. o., 74. jegyzet). Ez a Huszti-ötlet lényegében eltér az előbb említett epigramma-tipológiától, hiszen nem az epigramma autonóm műfaji jegyeire, hanem a szerkesztés szempontjából jóval fontosabb mintának tűnő retorikai mintákra alapoz. Ugyancsak Huszti mutatta meg a nászéneket, az epithalamium szónoklattani előzményeit, s ő talált rá a búcsúztató beszéd, a propemptikon – szintén a szónoklattanban kidolgozott – műfajának követésére a Perinushoz intézett Janus-versben.

Ez a kétarcúság Huszti tehetsége mellett annak a lehetőségnek is bizonyítéka, amely a munkában rejlett: a kritikai kiadás lehetőségének, amely Huszti és tanítványai, elsősorban Juhász László munkássága révén békésebb korban bizonyára már rég megszületett volna. Ehelyett máig lerovatlan adósságunkká vált. Majdani megszületése méltó tiszteletadás lesz Huszti munkássága előtt. Közlebbi, könnyebben megvalósítható tiszteletadás, egyben hasznos vállalkozás volna a könyv újrakiadása, megszületésének hetvenakárhányadik évfordulóján.

Irodalom

Az idézett Horatius-sor (*Ars poetica*, 115.) magyar fordítása Devecseri Gábor munkája. Huszti életpályájáról lásd: Borzsák István: „Huszti József emlékezete”, in: *Antik Tanulmányok*, 34 (1989–1990), 86–90. o. Kocziszky kritikáját Husztiról és a Janus-kutatás hagyományáról lásd a következő tanulmányaiban: „Janus Pannonius: Tanulmányok”, in: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 83 (1979), 93–96. o. (recenzió); „Az újlatin tárgyias költészet megszületése Janus Pannonius elégiáiban”, in: *ITK*, 83 (1979), 233–244. o.

MÉREG ÉS ELLENMÉREG

Hatvan éve jelent meg a Sorsunk első száma

„A múlt eseményeit sem látni, sem hallani vagy érezni nem lehet, így valamennyi róluk megfogalmazott állításnak szélsőségesen indirekt eszközökre kell támaszkodnia.”

David Carr: A történelem realitása

„Olyan betegség támadta meg a szervezetet, hogy a védekezés ütemét is a vírus diktálta, a *nem* is valamiféle tudomásulvétele volt az *igen*-nek, az ellenméreg sem volt független a méregtől” – írja Vas István a *Mért vijjog a saskeselyű* című könyvének bevezető részében. Erre az időszakra, a második világháború, a szovjet csapatok felszabadító hadműveletének-bevonulásának idejére és az ezt követő pár évre esett – Csuka Zoltán visszaemlékezésében: a fővárosi folyóiratok mellé feltört első vidéki folyóirat – a Pécsert szerkesztett *Sorsunk* nyolc évfolyamának (1941. január–április – 1948. április) a megjelenése. A háborús ideológia korában indult folyóirat szükségességéről és megszületéséről a visszaemlékezők nagyjából ugyanazt mondják: az 1920-as évek elejétől, a pozsonyi egyetem Pécsre kerülésétől indult meg a városban az irodalmi élet, melynek egyik alappillére kezdetekben a Batsányi Kör, majd 1931-től a Janus Pannonius Társaság volt. 1940-ben a kormány a német kultúra terjesztésének egyik központjává Pécsert szemelte ki; megszüntette a bölcsészkart, és volksbundista kollégiumot hozott létre. Még ebben az évben felmerült egy – Csorba Győző szavaival – „földrajzilag vidéki, nívójában országos” művelődési és irodalmi folyóirat kiadásának terve. A „szellemi” (Lovász Pál, Makay Gusztáv és Várkonyi Nándor) és „finansziális-pozicionális” alapítók (Fischer Béla, Dr. Esztergár Lajos, Dr. vitéz Horvát István és Visnya Ernő) a *Sorsunk*at elsősorban az irodalmi élet orgánusaként gondolták el, de alapvetően – és akárcsak a *Nyugat*, tételesen meg nem fogalmazva – az erősödő német ideológia ellensúlyozásának szerepét is egyre határozottabban magára vállalta. A *Sorsunk* – legalábbis hatvan év után újraolvasva –, úgy tűnik, hogy elsősorban valami ellenében (a „túlpolitizálódással”, a német ideológiai terjeszkedéssel, a belső széthúzással szemben) hozta létre a programjait. A folyóirat 1948-ban a rezisztencia fokozatos ellehetetlenedésével szűnt meg.

A *Sorsunk* aktuálpolitikával expliciten soha nem foglalkozott; történelemszemlélete bizonyos szempontból mégis politikusnak mondható: már a legelső számától kezdve apolitikus alapállást foglalt el egy alapvetően politikus környezetben. A gyorsan változó világtörténelmi háttér, a hazai események kuszasága és a vidéki életter magától értetődően nagyban behatárolta és meghatározta a *Sorsunk* arculatát. Fennállásának nyolc éve alatt (Fischer Béla „Beköszöntő”-jét nem számítva külön programnak) hét alkalommal fogalmazta meg programját.¹

¹ A szignók tanúsága szerint a programok többségét Várkonyi Nándor írta. Hogy ezek milyen mértékben voltak közös állásfoglalások, Várkonyi mennyire volt autoriter személyiség – külön tanulmány tárgya lehetne.

(1941. január–április: program 1) A lap indulását – személyes ismeretségein keresztül és pozíciójánál fogva – jelentős anyagi és erkölcsi tőkével támogató és támogattató Fischer Béla alispán az első szám „Beköszöntő”-jében a „súlyos idők”, a „magyarság mélység szélén állása” és az „életkérdések” hármasa köré csoportosítva a következőben határozta meg a folyóirat programját: „elősegíteni a magyar jövő előkészítését, hogy az eddiginél biztosabb és jobb legyen a sorsunk”.² A „Sorsunk” című írásában Várkonyi Nándor ezt a „Beköszöntő”-t próbálta meg értelmezni, és az irodalom, a művelődés területeire alkalmazni. „Valódi építő munkát és termékeny eredményt – a domináns germán kultúrától így elhatárolódva – az euráziai gondolat sikerétől” vár. Az ehhez szükséges önismeretre való törekvést mint Isten parancsát, sőt mint *világvégszetet* (kiemelés: V. N.) gondolja el. A *Sorsunk*-ban szerinte mindezek az elképzelések úgy kaphatnak konkrét formát, hogy egyrészt a gyakorlatilag megvalósíthatatlant és az elméletileg megtámadhatatlant tűzi ki célul: „meg nem támadható igazságokat, kiforrott értékeket” képvisel; másrészt aztalál, hogy elhatárolja magát az esetlegesen felmerülő problémáktól: nem igényli és nem vállalja a „kísérletezés, a bizonytalan felfedezések, a minden áron újat akarás és a vita feladatait”. A valós vagy vélt „van”-ból levezethető, és a kézben tartható, nem egyszer voluntarista jelleget öltő „legyen”-t állítja – segítségül és biztatásul a Zrínyiekhez és a Széchenyiekhez fordul, mottóként pedig (1945-ig) egy negatív módon megerősítő Zrínyi-idézet szerepel a címlapon: „Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók”. A *Sorsunk* a „nagy eszmék” képvisellete mellett természetesen az ország dunántúli régiójának orgánuma: „Lapunk a Dunántúl szelíd dombjai közül indul (...): természetes tehát, hogy szűkebb hazánk különleges kérdéseit (...) különösebb gonddal kívánjuk fejtegetni.”³

(1944. március: program 2) 1944-ben a lap lényegében megerősítette az indulás programját; ezt a lépést elsősorban a *Sorsunk*-at ért támadások – „szélsőségesen forradalmi és kultúra ellenes” – tették szükségessé. A Janus Pannonius Társaság folyóiratával együtt⁴ magát a Társaságot is támadták, ezért a főtítkár Lovász Pál a márciusi számban a következőket deklarálta: „egy folyóirat munkatere más [mint a Társaságé], különösen, ha (...) elsősorban a közműveltség emelését, a szellemi tájékozódást igyekszik elősegíteni. [A Társaság viszonya a folyóirathoz] „nem több és nem más a kiadóénál...”. Ehhez kapcsolódóan Várkonyi egy második – s mivel ezúttal védekeznie és támadnia egyaránt kellett –, az előzőnél világosabb, de még mindig egy kicsit a fellegekben járó nyilatkozatot tett közzé, a folyóirat helyzetét tisztázandó és az első programot megerősítendő: „Lapunk pedig egyelőre tovább szolgálja azokat a célokat, amelyeket eddig: minél mélyebb és minél tisztább magyarság-ismeretet (...), a szociális lelkiismeret ébrentartását, irodalmunk istápolását, szűkebb hazánk szeretetét (...) semmiféle beavatkozásnak (...) a lap vitelére hatása nincs és nem is lesz.”⁵

(1945. május–június: program 3) A *Sorsunk*-ban 1945-től végérvényesen kezdenek összekuszálódni az addig sem teljesen kiforrott törekvések. A programokban leírtak ettől kezdve az eddigieknél is esetlegesebbek – az éppen aktuális időszakokban helyüket keresők, de nem nagyon találók. Ez évtől érthető módon megszaporodtak a lap irányvonalával foglalkozó írások. Az 1945-ös május–júniusi számot (az elsőt 1944 októberétől, amellyel Várkonyi szerint is véget ért a *Sorsunk* első periódusa) nyitó „A kard élén” című írásban Várkonyi ellentmond (kénytelen ellentmondani?) korábbi önmagának: a föld munkása a földet birtokába veszi, és sorstestvérével, a bérmunkással együtt közösen

² *Sorsunk*, 1941/1–2, 1. o.

³ *Sorsunk*, 1941/1–2, 2–5. o.

⁴ A *Sorsunk* csak 1945-ig volt a Janus Pannonius Társaság folyóirata; László Lajos egyébként hatalmas anyagot feldolgozó könyvének – *Sorsunk. A pécsi Janus Pannonius Irodalmi Társaság folyóirata* (Pécs, 1966) – alcíme ezért lehet megtévesztő.

⁵ *Sorsunk*, 1944/3, 195–196. o.

megalapozza a kulturális felépítményt. Azt a felépítményt, amit *Az elveszett paradicsom*-ban még alépítményként tartott számon és amelyről bizton állította: „A kultúra az alépítmény, a gazdálkodás a felépítmény”.⁶ S a korábbi „népibb, szociálisabb és magyarabb Magyarországot akarunk”-at egy kicsit megváltoztatva kész az új program: „Népi, szocialista, és magyar országot akarunk”. A változásra a címlap és az impresszum is figyelmeztet: a *Sorsunk* már nem a Janus Pannonius Társaság folyóirataként jelenik meg, hanem a dunántúli írók munkaközössége jegyzi. (Várkonyi szerint a májusi és júliusi szám ezért nem volt több, mint alkalmi összeállítás.)⁷

(1945. május–június: program 4) A kommunista párt képviselőjében a főispáni tisztséget viselő, de a kortársak megítélése szerint engedékeny magatartást tanúsító dr. Boros István szerkesztőbizottsági elnöknek a – szerkesztőbizottság nevében megjelentetett – „Mélyen tisztelt Olvasónk!” című kiáltványa az előző 1945-ös programhoz kapcsolódik: „a legigazibb magyar irány”-tól kezdve az újra és újra felszínre kerülő „sorskérdések”-en keresztül a „reakciós erők”-ig itt sok minden laza egymásmellettségben szerepel.⁸ Ugyanakkor mottóként – a folytonosságot megtartva – egy másik, az eddigieket meg nem tagadó, de egy időszak lezárását jelző, önvizsgálatra ösztönző és optimizmust sugalló Zrínyi-idézet került a címlapra: „Megismervén magad is, nemzetem, reformáld vétekeidet, öltözzél igazságban, övedzzél erősséggel”.

(1946. október: program 5) Az „irodalmi, művészeti és társadalomtudományi” alcímmel megjelölt 1945-ös évfolyam május–szeptemberi száma után több, mint egy éves kimaradással, 1946 októberében jelenik meg a következő, a Batsányi János Társaság jegyezte *Sorsunk*, a tiszavirág-életűnek bizonyult „társadalomtudományi” jelző elhagyásával. A Batsányi János Társaság, valamint a *Sorsunk* szerkesztősége és kiadóhivatala által közösen jegyzett új program több is, kevesebb is az eddigieknél: még kevésbé behatárolható, viszont a lapban való megjelenésnek mindössze egyetlen komoly kritériumát állítja fel: „...munkatársunk minden író, aki a magyar szellemi életben a *tehetség* jogán vesz részt”.⁹

(1946. november: program 6) Az „újjaéledt” *Sorsunk* második száma – mintegy folytatva a „valami ellen” politikáját: valószínűleg a szovjet-orosz kultúra irányában való elköteleződést megelőzendő és a szovjet-orosz kultúra jelenlétének hiányát magyarázandó – arról számol be, hogy a folyóirat ezentúl „nemcsak a Dunántúl külön színeit és értékeit kívánja érvényesíteni, hanem a szomszéd népek, kivált a hozzánk legközelebb álló délszláv nép kultúráját is tervszerűen közvetíteni akarja a magyarság felé”. Erről szólva a Társaság alapszabályára hivatkoznak – s arra a megfellebbezhetetlen fegyvertényre, hogy „helyzetünk és kiépített kapcsolataink elsősorban a délszláv néphez való szorosabb közeledést teszik számunkra lehetővé.”¹⁰ A folyóiratból az eddig Kodolányi János révén felkarolt finn orientáció eltűnik, s egyre hangsúlyosabban – és nem előzmények nélkül – a (mégiscsak szláv, de mégsem szovjet-orosz) délszláv irodalom veszi át a kifelé nyitás szerepét.

(1947. március: program 7) „Másfél év alatt, 1946 őszére (...) a helyzet megvilágosodott, a rend szilárdabb lett. ... régi céljaink, programunk nagy része realizálódott” – írja Várkonyi a *Sorsunk* 1947-es „Mentség” című, kilencoldalas, apró betűkkel szedett védő- és programbeszédében. A folyóirat tehát teljesítette feladatát, ebben a pillanatban mintegy talajt vesztett. Megjelenik a „mégis-morál”; a „régis és új feladatok” három alapelve: a folyóirat napi politikával nem foglalkozik, sőt – a szinte lehetetlent, ha lehet, még lehetetlenebbé téve – minden olyan írást elhárít, „amely mögé politikai háttér konstruálható”; a valóban prob-

⁶ Várkonyi Nándor: *Az elveszett paradicsom*. Az idézet a kézirat 627. oldalán található.

⁷ Vö.: Várkonyi Nándor: „A *Sorsunk* dióhéjban”, in: Várkonyi Nándor. *Bibliográfia*, Bertók László (szerk.), Pécs, 1984. 116. o.

⁸ Vö.: *Sorsunk*, 1945/1–2, hátsó borító

⁹ *Sorsunk*, 1946/1, hátsó borító

¹⁰ *Sorsunk*, 1946/2, hátsó borító

lematikus létkérdések (s itt már a „létkérdés” némi magyarázatot kap: közművelődés, köznevelés, a kisebbségek és a határon túli magyarság kérdései) „szoros vigyázat alatt” tartandók és tárgyalandók; az irodalomnak és művészeteknek, nem kis feladatként, vissza kell térniük a „teljes élet, a teljes társadalom s a teljes humánium közvetlen ábrázolásához”. Könnyen belátható, hogy ez együtt nem csak egy vidéki, egy országos vagy európai, de még egy artistikus „világlap” számára is teljesíthetetlen cél. Még akkor is, ha csak annyi lenne az elérendő, amit Várkonyi – az adott történelmi környezettel dacolva – egy kissé patetikusan a *Sorsunk* védelmében hoz fel: „a lap legyen sziget, oázis, pihenő a tények zord sivatagában”. A másik oldalról, a program(ok) megfogalmazta nagy léptékeket alapul véve, az adott pillanatban ez a cél sem kevésbé paradox, mint amit Várkonyi szerint egyesek a laptól követelnek, s amit határozottan vissza is utasít: „a honi kritika azt kívánja tőlünk, hogy szerkesszünk szépirodalmi és művészeti folyóiratot irodalom és művészet nélkül. Ez programnak kissé paradox. Nem vállaljuk.”¹¹

*

Az idő haladtával a programok sűrűsödnek, s ezzel párhuzamosan egyre érdektelenebbé, egyre részletezőbben megfoghatatlanokká válnak. Ugyanakkor tisztán látszik az igyekezet, hogy az elgondolásokat egymáshoz illesszék, azok lehetőleg – a körülmények engedte keretek közt szinte bármilyen áron – következetesek legyenek.¹² Az utolsó program középpontjába – az előzőekkel szinkronban, bár némi hangsúlyeltolódással, valamilyen öncél-gyanús megfogalmazás felé tartva – a feltétlen és teljes apolitikusság, a létkérdések tárgyalásának, valamint a teljesség ábrázolásának és a követendő magatartásnak mint olyanoknak a fontossága kerül. Érdekes, vagy talán inkább szükségszerű, hogy éppen az utolsó, új programot nem közlő évfolyamban található egy nagyobb polémia a fiatal írókról. Rajnai László „Negyedik nemzedék” című tanulmánya robbantja ki a vitát a mai szemmel nem túlságosan fontosnak látszó nemzedéki-kérdéssel; Harcos Ottó és Szabó Ede válaszában a vita itt is, akárcsak a plágium-kérdés esetében,¹³ elvi (és esztétikai) – az írók megítéléséről szóló – síkra terelődik.¹⁴ Amikor már nincsen lehetőség a célkitűzések fenntartására, vagy a célok megvalósításának lehetetlensége nyilvánvalóvá válik – ahogy Várkonyi írja: a lap „ideje lejárt” –, a *Sorsunk* megszűnik. Az utódjaként számon tartott *Dunántúl* értékelésében – akkor és ott mindenféleképpen – érvényesnek mondható a kritika: a háború utáni *Sorsunk* programja szépen hangzó elvi kinyilatkoztatás maradt. A másik oldalról pedig érvényes és érthető a *Sorsunk* magatartása: az adott előzményekkel és felfogással az adott körülmények közt lényegében nem volt más választási lehetősége, ha tartani akarta magát a választott apolitikussághoz, „nagyformátumússághoz” és – a „harmadik utas” elképzeléssel szemben – a „középutassághoz”.

Ami az aktuálpolitikát illeti, egyetlen írás jelent meg a folyóiratban, amelynek – a bal eset vagy merénylet kérdésében való – állásfoglalása révén határozottan van napi politi-

¹¹ *Sorsunk*, 1947/3, 166–174. o.

¹² Várkonyi „nagyvonalúságára” jellemző, hogy az 1945-ös kényszerű szünet idejében a Csorba Győző szerkesztette, a folyamatosságot biztosító *Ív* című, egyetlen számot megélt kiadványról visszaemlékezéseiben megfeledekzik.

¹³ A *Sorsunk* 1943/3. számában (545. o.) Lőrincz Ferenc név alatt jelent meg Áprily Lajos „Ha élne” című verse (helyreigazítás az augusztusi számban), amelyből kisebb országos botrány kerekedett: a *Magyar Nemzet*ben ennek ürügyén általános támadást indítottak a *Sorsunk* ellen. Válaszában Várkonyi is elméleti síkra terelve próbálta kezelni a kérdést: „Külföldön számos munka foglalkozik az irodalmi családok történetével: gazdag és érdekes anyag. Nem volna-e érdemes nálunk is elkezdenni ezt a kutatást?” (*Sorsunk*, 1943/10, 807. o.)

¹⁴ *Sorsunk*, 1948/1, 24–33. o., 1948/2, 102–106. o., 1948/4, 229–233. o.

kai töltete: Horthy István repülőgép-szerencsétlenségéről szóló.¹⁵ A nyolc éven keresztüli jellemzően apolitikus magatartás egyik lehetséges hátterét Tüskés Tibor abban látja, hogy mintha a központtól való „térbeli távolsággal arányosan nőtt, tágult volna – ha nem is a művészi szabadság, de legalább – a politikai tűrés határa”.¹⁶ Ugyanakkor, a ritka kivételek egyikeként, Bóka László a *Magyar Nemzet* hasábjain megjelent „Egy Király, egy cigány” című cikkében a *Sorsunkat* éppen azért támadja – Csorba szerint a támadás hátterében egy Bóka-kötetről írt nem éppen hízelgő kritikája áll –, mert a folyóirat az erdélyi kommunista Nagy István és Kodolányi, Weöres írásait egyaránt megjelenteti¹⁷ – Nagy István közlését a későbbiekben Csuka Zoltán a lap egyik legnagyobb pozitívumaként említi.¹⁸

A „sorskérdés-létkérdés-világéggzet” szervezte elvárásoknak – csak sejtve, hogy mit takar az eredeti elképzelés – az ismertebb szerzők közül valószínűleg egyedül Hamvas, Várkonyi és esetleg Weöres írásai tesznek eleget. A lap ars poeticájában mindvégig központi szerepet játszó elvont fogalmak, a „nagy kérdések”, az apolitikusság és nagy általánosságban egy bármilyen – az adott időre érvényesen a népi–urbánus – konszenzus létrehozására irányuló kísérletek egy irányba mutatnak: az általánosság felé, a távoli múltba vagy a messiás jövőbe vezetnek. Ám az adott pillanat konkrétumai és a felvázolt ideák törvényszerűen kioltják egymást; a szellemi műhely előbb-utóbb kiég. A kérdés problematikusságát saját személyére vonatkoztatva talán a *Sorsunk* „szekszárdi szerkesztője”, Mészöly Miklós fogalmazza meg a legtalálóbban Sinka és Kodolányi beszélgetése kapcsán: „...meglehetősen bizarr távlatokat érintgetett a »magyar misztika« témája... Igazában nem tudtam *ott lenni* ezeken a beszélgetéseken (kiemelés: M. M.)”¹⁹

A népi–urbánus tábor kibékítését vállaló lap nem volt irigylésre méltó helyzetben; a két vonulat viszonylag élesen elhatárolható egymástól; talán a legtöbb belső összezőrdülést is a két irányzat pro és kontra megítélése okozta. Várkonyi a *Pergő években* a folyóirat vidékiségéhez tartozó jellemzőként tartja számon az irányzatok összebékítését és a közművelődés fejlesztését.²⁰ A magyar kultúrát az ab ovo eurázsiai (s így az Európához is tartozó) kultúra részének tekintő lap már az első évfolyamában két meghatározó tematikus blokkot közöl: „Kelet és Nyugat határán”; „Kétféle kultúra”. Javarészt az ezekben helyet kapó írások adják a népi–urbánus vita összebékítési szándékához a kiindulópontokat. „...sikerült egy olyan szintet elérni, ami már túl volt a provincializmuson, és a lapnak egyre nagyobb tekintélye lett. Ez persze Várkonyi Nándor gyakorlatilag mesteri szerkesztésének volt köszönhető, ami annyit jelent, hogy a konszenzust meg tudta valószínűsíteni a legkülönbözőbb irányzatok között” – emlékezik Csorba Győző.²¹ Ugyanakkor Kodolányi, Várkonyi és Csorba egymás szerepét és felfogását illetően eltérő véleményen vannak. Csorba szerint Várkonyi szélsőségesen népies, már-már narodnyik magatartást tanúsított. Várkonyi a *Pergő években* úgy emlékezik, hogy Kodolányi kizárólag a Kelethez tartozó, a keleti gyökerű magyarság, az eurázsiai-népi gondolat képviselője volt; ő maga pedig inkább polgári eszméket vallott. Makay, Weöres és Csorba mégis úgy érez-

¹⁵ *Sorsunk*, 1947/7, 495. o. A szerencsétlenséget követően azonnal felröppent a hír, miszerint Horthy István nem baleset, hanem szovjet merénylet áldozata lett.

¹⁶ Tüskés Tibor: „Vaskor? Aranykor?”, in: *Jelenkor*, 1997. június, 589. o. (Tüskés a címmel akarva-akaratlan utal a Rajnai–Harcos–Szabó polémiában gyakorta előforduló „ezüstkor” kifejezésre. V. ö.: 14. lábjegyzet)

¹⁷ L.: Csorba Győző: *A város oldalában*, Pécs, 1991. 77–78. o.

¹⁸ Csuka Zoltán: „A *Sorsunk* újjászületése”, in: *Kortárs*, 1965/4.

¹⁹ Mészöly Miklós: „Mert Pécs valóban urbs volt”, in: *Jelenkor*, 1997. június, 562. o.

²⁰ Ennek sikeres voltát bizonyítja, hogy a *Köznevelés* 1946–47-es évfolyama folyamatosan foglalkozott a *Sorsunkkal*.

²¹ Csorba Győző: i. m., 77. o.

ték, hogy a *Sorsunk* túlságosan hangsúlyos módon foglal állást a népiek mellett: kiléptek a szerkesztőségből, ami – a nézetek közelítésére való törekvés elfogadása miatt – nem jelentette azt, hogy ne maradtak volna a lap munkatársai. A lépés érthető – a kor szemtanúi szinte kivétel nélkül lényeges momentumként említik a konkrét történelmi háttértől elvonatkozathatatlan német „völkisch” és a magyar „népi” szavak erőteljes áthallását. A *Sorsunk* mégis kitarzott a népi mellett, szemben például a folyóirat indulásának évében megszűnt *Nyugattal*, amely – kifejtetten mindenek előtt Schöpflin Aladár és Halász Gábor tanulmányai révén – az urbánus magatartásmód mellett voksolt. Vas István is a német ideológia beszüremkedését véli felfedezni a „népi” szó jelentésében. Az „urbánus” fogalmát ezzel szemben meghatározhatatlannak tartja, úgy véli, hogy – az adott korban legalábbis – „talán leginkább zsidót jelentett”.²² A fogalompár befoghatatlanságára jó példa lehet – az ebben a kontextusban szintén a Vas István által említett – Bartók, akinek művészetét a népiek a népzene-feldolgozások miatt, míg az urbánus tábor képviselői azért ünnepezték, mert – Kassák szavaival – „ki tudott mászni a népiességből”. A népi-urbánus opozíció Rónay György szerint is történelmi és nem esztétikai kategória, így „csak történeti körülményei között, a maga történeti közegében érthető helyesen”.²³ Talán erre éreztek rá a szerkesztők is, amikor Harsányi Istvántól „Irodalmi életünk ellentmondásai” címmel terjedelmes, erőteljes írást közöltek a *Sorsunk* 1944/4. számában, amelyben a szerző példákat sorakoztat fel a „népi és urbánus” megvalósult szintézisére a „Halotti beszéd”-től kezdve egészen Illyés Gyula és Szabó Lőrinc munkásságáig. Várkonyi *A Sorsunk dióhéjban* című írásában a két párt összehátállításában a népi irányzat mellé szegődést meggyőződéssel és a gyakorlati szempontok szem előtt tartásával indokolja: „ez volt a legidősebb áramlat, melynek a kormányzat némi szabad mozgást engedélyezett, s ott foglaltak helyet a legszélesebb skálájú tehetségek”.

Mindamellet, hogy a *Sorsunk* elsősorban a népi oldalt támogatva törekedett a konszenzusra, a háttérben valahol megkerülhetetlenül a *Nyugat* és a *Nyugat* által képviselt eszmeiség példája is a szemük előtt lebeghetett. Olyan szerzőknek is kiemelten hangsúlyos helyet biztosított – de legalábbis folyamatos figyelmet szentelt –, mint Bárdosi Németh János, Berda József, Csorba Győző, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Takáts Gyula, Tűz Tamás, Weöres Sándor stb. Ezen túl szinte lehetetlen nem észrevenni, hogy Márai munkáit, személyét, a vele foglalkozó írásokat mintegy szívügyének tekintette. A *Sorsunk* számaiban ugyanakkor mindvégig megfigyelhető az igyekezet, hogy önmagának soha, semmilyen körülmények közt ne mondjon ellent. Az erőfeszítés miatt és ellenére a 20. század egyik legzavarosabb időszakában a *Sorsunk*, minden jel szerint sorsszerűen, inkább nagyon jelentős nyitott helyiértéket képviselt, s kevésbé lehetett – Várkonyi Nándor szavait idézve – a „*Nyugat* Nr. 2 Pécssett”.

²² Vas István: *Mért vijjog a saskeselyű?*, I., Budapest, 1981, 106–107. o.

²³ Rónay György: „*A Sorsunk története*”, in: *Kutatás közben*, Budapest, 1974, 291–292. o.

A CÉLRA VEZETŐ ELTÉVEDÉS

azaz: a Csorba Győző-vers metamorfózisai

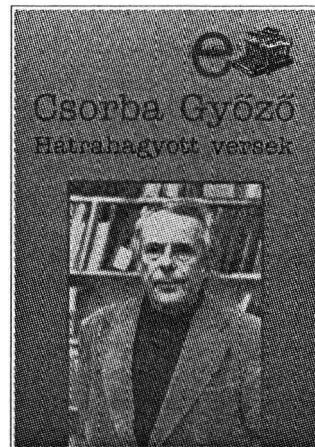
Csorba Győző: Hátrahagyott versek

Ha napvilágot látnak a közel- avagy félmúlt valamely jeles alkotójának hátrahagyott művei, az életmű többé-kevésbé rendszeres olvasója óhatatlanul az ismerős ismeretlenségét keresi a könyvben: a szerző takart arcát, elfojtott törekvéseit, a főszólam által elnyomott hangjait. Különösen akkor foghatunk így az olvasáshoz, ha költő munkáira nyitunk rá: versekre, verscsírákra, olykor töredékekre. Rész és egész, befejezetlenség és befejezettség, strófavég és verslezárás között elmosódnak a határok, azaz olykor értelmezhetetlenné válnak. Ez az akadály pedig egyúttal az életmű törzsrészének, vállalt korpuszának újraértelmezésére serkent.

Csorba Győzőnek könyv alakban nemrég megjelent „hátrahagyott versei”-ből meglepően vastag kötet állt össze. Pedig csak 1962-től 1993-ig gyűjti egybe e pálya „melléktermékeit”, és csupán válogat még e három évtized kéziratos anyagából is. Már a pusztán mennyiség is meggondolkodtathat. A könyv összeállítói és szöveggyűjtői, Bertók László, valamint Pintér László, a költő veje, kísérelő szövegekkel és a lírai darabok évek szerinti tagolásával az itt közzétett anyag, de bizonyos fokig az egész életmű naplószerűségét hangsúlyozzák. Csorba Győző a mindennapok poétájaként válik olvashatóvá alapos szerkesztői-rendezői munkájuk jóvoltából: vagy talán pontosabban a mindennapi vers poétájaként, néha és néhol akár a „mindennapra (legalább) egy vers” életprogramjának benyomását keltve. Kimondhatjuk: életterv és alkotói program igazában egybekapcsolódik, szétválaszthatatlanná válik. Ezt eddig nem, vagy nem így tudtuk Csorba Győzőről.

Élmény és költészet, vagy ha úgy tetszik: vers és valóság összeillesztését szolgálják Pintér László jegyzetei. Ez a gondosan rendszerezett apparátus valójában elébe dolgozik egy esetleges kritikai kiadásnak, nemcsak bibliográfiai, hanem textológiai vonatkozásban is. Helyenként azért akár túlírtak is érezhetjük: Janus Pannonius, Rainer Maria Rilke vagy Teilhard de Chardin néhány szavas „definiálása” aligha szükséges tartozéka egy ilyen típusú kötetnek; örömmel fogadhatja viszont az olvasó bizonyos filológiai vagy más jellegű összefüggések felvillantását: a jegyzetanyag valamiféle Csorba-kalauzként is forgatható. – Sajnos azonban a mégoly alapos, részletező tájékoztató sem kerülheti el az időbeli távolság hiánya állította csapdát: az életút, az élménytörténet bizonyos szegmenstumai makacsul homályban maradnak. Verseket sokasága sejtet, sugall bizonyos lelki folyamatokat, belső történéseket, amelyeknek, úgy érzékeljük, szintén megvoltak a maguk életbeli alapjai, talán nem lényegtelenebbek a lejegyzettek-

*Pro Pannonia Kiadói Alapítvány
Pécs, 2000
463 oldal, 1690 Ft*

nél. Ez a hiány, meglehet, kellően nem tudatosított veszélye (volt) a közreadás koncepciójának, ám most már próbáljuk valamiféle hasznát venni.

A hallgatás, az elhallgatás ugyanis visszatéríthet a költészet sajátzerűségének köreiből, az önmagáért beszélő vers lezáratlan hathatóságához. Hogy futólag előlegezzük későbbi mondandónkat: a *Nyomok* című darab megfeleltethető persze a „nyomot-hagyás” metaforátlanított értelmében egy pszicho-biográfiai vágykomplexumnak, de valószínűleg izgalmasabb olvasmánynak bizonyul, és az életmű újraolvasásához is több ösztönzést ad, ha a benne követett szójátéksorozat kvázi-önműködését vesszük észre, egy nyelvi közhely nyelvben lejátszódó vallatását, amely végül nem egyébre vezet, mint a beszélő igényének lefokozására és a szabad mozgású „jövő” jogának elismerésére.

A kötet azonban épp ezekkel az egyenlenségekkel és feszültségekkel s természetesen a feltárt anyag önmön tartalmainál fogva segít hozzá a régi dilemmák újrafogalmazásához: nincsen-e Csorba Győző költészetében valami oly meghatározó kettősség, kétirányúság, amelynek feldolgozásával és minősítésével a kritikai irodalom mindmáig adós maradt? Ha ugyanis le sem tesszük a szépen tipografizált kötetet, csak a hátsó fedélen közölt ars poeticát olvassuk el a „funkcionális fogalmazás”-ról, a „tíz” helyett „három-négy” szó használatáról, arra a kritikai közvélekedésre ismerhetünk, amely – a szerzői önértelmezéssel így szembeötlően egybehangzó módon – egy tárgyias hermetizmus szükségességének, eltávolítottságának poétikájával rokonítja Csorba Győző líráját – mondjuk az Újhold közelébe helyezve. (Hogy ez az összekapcsolás mennyire függ az irodalomtörténet nemzedéki sémákra összpontosító igyekezetétől, a költő így kialakult „csoporthelyzetétől” – annak kívül kell maradnia e recenzió keretein.) De vajon miképpen és mennyire sikerült össze ez a jellemzés a már említett naplószerűséggel, vagy még gyanúsabb kifejezést használva: spontaneitással, amely mintha nem annyira a „funkcionális fogalmazás”-ban ütközne ki, mint inkább a versnek (s a versírásnak) a funkcionalitásában nyilvánulna meg? Stilisztikai jelzésül szolgálhat a hátrahagyott verseknek nemritkán nagyon is laza szövésű, tervezetlenül kanyargó, éppen nem szűkszavúságra, inkább sokszoros ismétlésekre, választékos redundanciára hangolt kifejezés-módja. Bármint állapítjuk is meg a kétféle szövegformáló attitűd arányát, együttműködésük vagy megütözésük alakzatait, alighanem tanácsos mindkettőjükkel számolnunk az életmű újraértelmezésekor.

Ha a magyar költészet legutóbbi tíz-egynéhány éve alakulástörténetének figyelembevételével igyekeznénk szavakba önteni a hátrahagyott versek olvastán szerzett tapasztalatainkat, akkor persze inkább a véletlenre, a nyelv önmozgására hagyatkozó, a rög-tönzés töredékességét magán viselő darabokat emelnénk ki a kötetből – és csakugyan ezt is tesszük, mert termékenyebbnek véljük ezt a megközelítést, mint a Csorbához fűződő bevett fogalmak újramondását. Mindeközben viszont nem szabad ellenirányú túlzásba sem esnünk, nem lehet valamiféle átsorolás sem a célunk: hiszen Csorba Győző lírai életművének egésze az értékállítások határozottságára, az én tapasztalatainak maradéktalan megoszthatóságára, a nyelv eszközzellegének előfeltevésére (tudomására) épül. A jelen gyűjtemény rávilágít a fal réseire, de nem mutatja lakhatatlannak az épületet.

Csorbát legtöbb kritikusa abszolút költőnek érezte: minden verssé válik számára és általa. *Összegyűjtött verseinek* 1978-ban megjelent gyűjteményéhez függesztett prózai önéletrajzában maga is hangsúlyozza lírai alkatát, ebből vezetvén le „epikai antitalentum”-át is. Csakugyan valósággal megrendítő az az elemi versszükséglet, amely a „hátrahagyott”-ak főszövegéből, de a jegyzetekben a magától a költőtől idézett lapalji (lapszéli stb.) megjegyzésekből is kiviláglik (lásd [Az öregség...] kezdetű vershez kapcsolt auktoriális lábjegyzetet: „Közvetlenül az esti utcai lámpagyújtás előtt.”). Minden rendű és rangú élmény és körülmény versebe kívánczik. Spontaneitást emlegettünk? Inkább valamilyen állandó reflexiók kényszert érezhetünk a versek háttérében. Abszolút költő

mivolta sem téveszthető össze – csak nemzedéktársait földézve – Weöres vagy éppen Jékely önkéntelennek és végtelennek tetsző kifejezőképességével. Csorba Győzőt mintha valaminő szorongó lelkiismeretesség intené versírásra, nap nap után – ám ezzel hagyjuk is el a pszichológiai következtetések (és belevetítések) süppedékes terepét.

Bertók László utószava arra figyelmeztet, hogy „[n]incs szenzációkeltő szándék” a kötet összegyűjtése és közreadása mögött, „csak leltár van [...]”. A könyv végigolvasása után csakis egyetérthetünk megfontolt szavaival. A recenzens legalábbis nem találkozott olyan szövegekkel, amelyek átrajzolnák számára Csorba Győző költészetének térképét, és – talán – nem csodálkozhatott rá kiemelkedő darabokra sem. Nem kellett átértékelnie eszerint az *Anabázis* költőjének határozott és megbízható ízléséről, válogató ösztönről szerzett tudomását sem. Csorba csakugyan legfeszesebb, legerősebb, ha tetszik: legobjektíváltabb költeményeit válogatta kötetbe. A Pannónia Könyvek sorozatában megjelent összeállítás tetemes részét éppen csak odavetett, félig-meddig megfogalmazott versfoszlányok, verses följegyzések alkotják: ezek inkább a kutatóknak kínálnak anyagot, s főképp alkalmat nyújtanak az összehasonlításra. E műveletor közben viszont többet tudunk meg a költőről, vállalt életművéről is. Azok az alap- vagy elemi formák mutatkoznak meg leplezetlenebbül, amelyekből a kötetversek építkeztek, de amelyeket az utóbbiakban a tisztázottabb esztétikai, poétikai szándék feldúsított, más alakzatokkal szőtt egybe, s így óhatatlanul elfödött valamelyest az értelmezés elől.

*

Az egyik alaptípus tehát a naplóíráshoz áll közel: a kert, a ház, a könyvek, a betegségek, a családi események, a baráti, ismerős halottak versbe fogalmazása, rögtönös és rögtönzött reakcióként, különösebb formálás, alakítás nélkül. Idetartoznának még az alkalmi versek: minél személytelenebbek azonban az alkalmak – mondjuk a *Szavak a szépségről* című verssel összefüggésben a pécsi kamaraszínpad felavatása –, Csorba annál idegenebbül mozog az általuk előhívott konvencionális, normatív követelmények között. Az említett vers például Vörösmartyra – *Árpád ébredése, Liszt Ferenchez* – és az őt késve folytató Illyésre hangolja pátoszáat, de pontosan ez a pátosz illik legkevésbé Csorba Győző saját költői repertoárjához. Sokkal inkább otthon van, és a saját nyelvén beszél a közelebbi-távolabbi társak betegségét, halálát megidéző versekben: a személyes búcsúztatónak egészen egyéni modalitását dolgozta ki. Gyászverseiből sohasem hiányzik az önmagára vonatkoztatás; ennek jelenléte főként a vers kezdő és záró egységében nyomatékos. Csaknem mindig a csupán elhalasztott személyes vég intő példázataként fogja fel mások halálát, a túlélés tényének regisztráló tudomásulvételével, olykor pedig nyomasztó ellengyenével. A fel-feltululó pátoszt ironikus nyelvi kicsinyítéssel, alulfogalmazással ellenpontozza. Mindezeket a karakterjegyeket kötetéből is ismerhettük: most csak megerősödhetnek korábbi észleleteink Csorba „halálhoz mért” költészetének személyes személytelenségbe foglalt feszültségeiről.

Tartogatnak azonban más nehézségeket is az interpretatív megértés számára ezek a „naplószerű” versek (élményversek?). Némelyikük például érezhetően valamely személyes narratívába illeszkedik, vagy abból emelkedik ki, de az élményháttér ismerete nélkül – különös módon – nemegyszer mintha lírai jelentésszerkezetet sem tudna létrehozni az olvasó, legalábbis a recenzens számára ([Most már végképp kiderült...], [Koldult vágy...], [Ráönti mindenre magát...] stb.). A napi eseteket, történeteket regisztráló versek egy másik változatában a nyelvi játékoság vezet távolabb a közvetlen élményszerűtől. Ezeket a hangzatokat is jól ismerhettük Csorba Győző „saját” kötetéből.

Jobb híján esszéversnek neveznek egy másik alapműfajt Csorba Győző lírai formái közül. A költő újabb fontos tulajdonsága mutatkozik meg bennük, ugyancsak némileg

leplezetlenebbül, „nyersebb” módozatban, mint ahogy eddig tapasztalhattuk: az elemző, elmélkedő, következtető hajlam (példák: a [Homok a számban...] harmadik egysége, [A zene...], [Az élet minőségét...]). Java részük prózavers. Persze ezek is eltérnek egymástól: a felsorolt három közül a középső valamilyen objektív, lényegi igazság, a harmadik inkább egy szubjektív, helyzethez és időhöz kötött felismerés le- és végigvezetésére törekszik.

A gondolati vagy inkább gondolkodó versek egy másik csoportja – ebben az anyagban egy kissé szerényebben képviselve – alighanem erősebb hatású: egy heurisztikus metafora rövidre fogott, valamiféle lírai aforisztikába sűrített kifejtése ez – példaként említsük meg az [Időklausztofóbia...] című szöveget. Ezt a darabot más szempontból is jellemzőnek vélhetjük: mint a kötet számos darabjáról, erről sem dönthető el egykönnyen, vajon lezárt szerkezet-e vagy töredék, ha pedig az utóbbi, akkor „szándékolt” fragmentum vagy puszta abba hagyott vers. A határoknak, zárlatoknak ez az ambivalencia vagy inkább polivalenciája – jeleztük már – az egyik legfőbb érdekesség, melyet a *Hátra hagyott versek* anyaga olvasójának tartogat.

Mégis nagyot tévednénk, ha merő „életanyagot” keresgélünk a kötetben. Számos vers nem (vagy nem csupán) élményi eredetét viszi színre, hanem költészettörténeti stílusokat is: mondhatnánk, hangoknak adja át a szót. Nem csupán szerepversekre, „apokrif”-okra gondolunk, mint amilyen például a *Görbiül az idő* című kötet (1985) Babits-tónusú Jónás-verse volt, vagy az itteni *Shakespeare-apokrif*; olyan vallomásosnak induló darabokra inkább, amelyek így vagy úgy, előbb vagy utóbb mintegy rátévednek az egyetemes és a magyar líra valamely jellegzetes szöveghelyére, vagy éppen egy-egy nagy költő dikciójában szólnak tovább. Valóban, ezek az átszövődések, áthangolások úgyszólván önkéntelenül következnek be, mégpedig többnyire a lírai beszélő érzületének, gondolatának megerősítéséül. Hiba volna hát afféle posztmodern tartományokba vezetni, „permanens” intertextualitás kezdeményeit látni bennük, de éppúgy hiba volna elsiklani a jelelt vagy jeletlen idézetek beolvasztásának értelemadó gesztusai fölött.

Hellyel-közzel a vers maga hívja föl a figyelmet arra, hogy idézet következik. „[...] [M]int ahogy a galamb a macska / legföljebb szellő pillanatra / lesz önmaga (lásd Rilke versét / a Léda s hatyút) [...]” – olvassuk a [Koldult vágy...] -ban. Az ilyen explicititás erősen emlékeztet az esszéversnek nevezett típus bizonyos eljárásaira. A *Shakespeare-apokrif*-ban bonyolultabb kapcsolódásokat látunk: a szöveg persze a „szolgalelkűség” aktualizált leleplezéseként is olvasható, de alighanem fontosabb az eredetiben (vagyis Arany János fordításában) adott nyelviség alig észrevehető túlzására, torzítására, elhajlítására figyelni. Itt – kivételesen – mintha valóban párbeszéd zajlana a jelenbeli és a hagyományozott szöveg között. Emellett ez a néhány soros dialógus felfogható ugyanolyan kitűnő paródiájaként is a „magyar” Shakespeare-nyelvezetnek, mint Kálnoky László *XIX. Henrikje*. Mintegy mellékesen változtat a szereposztáson is, hiszen a királyfi a felhőnéző párbeszédet a drámában nem Osrickkal, hanem Poloniusszal folytatja.

Az idézeteknél azonban többet mondanak a valóban önkéntelen (vagy annak látszó) fölidézések. Füzetekben maradt verseiben Csorba Győző mintha aggálytalanabban fogadna saját szölamába más hangokat: ebben az értelemben sem le- vagy körülhatárolásra, hanem inkább megnyitásra tör. A saját hang jellegzetessége itt (még) kevésbé fontos számára, mint kötetbe válogatott verseiben. Ha [A téli ágak...] első strófáját olvassuk:

„A téli ágak egymásba verődnek:
ez a tiszta beszéd
A metsző-kristály ág lágy
metsző-kristály vonalakat von”[,]

szükségszerűen idéződik fel bennük József Attila; igaz, a folytatás hovatartozása már nem ily egyértelmű. A Janust megidéző *Költő-elődöm* stílusbeli és strófászerkezeti modalitásában inkább Adyt idézi. A [Megjött a sétahajó...] környezetleírásán kassáki hangok szűrődnek át:

„A fekete bársonycsőnd tart most is, tart egyre: pedig éjszaka van már, sok zaj-fészek röpíthetne ki agresszív hangkeselyűket.”

A [Nagyon birtokolni kell...] első egysége szintén a klasszikus magyar avantgárdra utal, de mögötte még Nietzsche Zarathustrájára is. Még összetettebb képet mutat a [Ha most...] kezdetű vers. Ez megint felfogható egy Csorba Győző-i „téma”, az én (a költői én?) utóéletére vonatkozó, egzisztenciális érvényű latolgatás megverselésének. A szöveg azonban inkább a kötet egészében döntő szerepű paradoxitást tünteti ki: „s kiderül mily nagy hatalom / lettem közben a nem-levéssel / s majd magamon se lesz erőm”, nem utolsósorban ráutalásainak többszörözöttségével. Ott bujkál a szövegben a „non omnis moriar” toposza, az Ady-féle *Ifjú szívekben élek* (lásd az indítást), az „életük vérük követelve”-sorban egy magyar történelmi textus, valamint, nyilván nem függetlenül a rájátszások létrehozta nyelvi tér elkerülhetetlen iróniájától, a vers olvasható akár önidézetek sorozataként; ha pedig ironikus és paradox összefüggések uralkodnak, akkor saját hasonmű versei palinódiájaként is.

Még Pilinszky szókészlete, hangütése is megállít imitt-amott a kötetben:

*„Szegény, szegény! Akkorra én hanyatt,
értetlenül fekszem, s nem tudhatok
tanácsot adni: vétkei miatt
kitől kaphat s hogyan bocsánatot.”*

Mindezen lappangó és szándékolt utalások megfejtése azonban csak akkor éri meg a fáradságot, ha Csorba Győzőnek ama lírikusi tulajdonságát segít megérteni, amely „gyaluforgácsaiban” (Bertók László szava) olykor még foghatóbban nyilvánul meg, mint kötetverseiben: azt, hogy költeményeinek tetemes hányada „vers a versről” – magát az írást tematizálja.

Ennek a típusnak is két változata különböztethető meg. Az egyikben – ez a gyakoribb – inkább motívumokra reflektál, mondjuk így: témákat tematizál.

*„Magam is kezdem unni már
aki hall nyilván jobban unja
az örökös siránkozást
hogy a halál meg hogy hiába...”*

(Intő ars poetica)

Az ebbe a versbe és még néhány társába foglalt önirónia azonban kétségtelenül egy személyiséget, egy attitűdöt, egy egyéni érzésvilágot illető irónia, s nem fogható fel nyelvi gesztusként. Minha egy bizonyosfajta poétikai elégedetlenségre vetne villanófényt; mintha a témán, a témákon át azok rendszerességét, a rendszerességen át pedig magát a tematizáltságot, témaközpontúságot venné célba. A kései Csorba Győző mindenestre már inkább keveri motívumait, mintsem külön-külön foglalná versbe őket.

Ritkább és izgalmasabb jelenség a magára a versírásra, a költészet eljárás módjaira irányított reflexió, mint például a [Hogy ha hegy zuhan...], egy hasonlat ironikus vegyelemzése; igaz, a szöveg végezetül megoldja önnön dilemmáit, sőt talán túlságosan is egy irányba tereli jelentéseit.

*

Már utaltunk a töredékességre mint nem csupán strukturális, hanem poétikai jelenségre, a szöveg létrejöttének integráns tulajdonságára. Ennek az elvnek is szerepe lehet jó néhány vers sajátos – részint persze látszólagos – kidolgozatlanságában, iránytalanságában. Maga az iránytalanság újra csak megjelenik tematikusan, megnevezetten is – az egzisztencia problémájaként. Íme: „Elvész az irány értelme. [...] A honnan és hová mentő-öve.” ([Döngetik a papírvárat...]). Ugyancsak 1974-ből: „Ütném ki a szemétből / ütném ki a fejem de / folyton fölébe omlik // hát nem mivégre honnan / hová – csak körbe-körbe” (*Körbe-körbe*). Fontos obszesszió ez, de minket most retorikai, stilisztikai működése érdekel. Amint olvassuk a kötet számos darabját – csak egy szemernyi túlzással szólva –, sohasem tudhatjuk, a költő hogyan folytatja beszédét: stíluskészlete variábilis, olykor szembeötlően inkohereus, szóanyaga heterogén, „megjósolhatatlan”. Ez a dikció okvetlenül oldja a korábban Csorba költészetében (is) meglévő koherencia-, egyneműség-, zártság- (stb.) igényt, egyúttal viszont mintha ismét saját főfogalmait is igyekezne oldani, bomlasztani, netán: „szétírni” vele. A [Hévvvel mintha...] kezdetű szonett agrammatikalitásába például afféle költői közhelyek szervesen felsorolása is belefér, méghozzá idézőjelpárokkal eltávolítva – ezúttal meg- vagy feloldás nélkül.

Tanulságos egy pillantást vetnünk a „rend” szavára (fogalmára), amely *Ritmus, rend, zene* című emblematisz versének egyik összegző, bár hatóerejében egy kissé, meglehet, túlbecsült elve. A *rend* eszménye és bizonyossága megingott már több, kötetbe került versben is (lásd például a *Görbül az idő* azonos című darabját), a jelen kötet pedig különösen sok példával szolgál a fogalom decentralálására: „Értsük meg végre az örültséget is, ne csak a rendet.” ([Bach és Napóleon...] – a kontextus itt is zenei!); vagy:

*„Vér, zavar, béke, lucok, örvény
fentről nyílván gép-tiszta törvény*

*torz kínfacart arcoknak így hát
keresnünk kell másféle titkát*

*hörgés-nyavalygás csapna széjjel
mélyükben lelnünk szép zenét kell*

[...]

*nem javulok hülyén darálom
a kulcsot kulcsot nem találok*

*s tapogatózom körbe pörgök
és szabálytalanul üvöltök”*

Mindamellet az ellenszólások, tagadások stb. ebben a versanyagban is inkább – és gyakrabban – visszairányítják a figyelmet a középpontba állított elvre, tételre, fogalomra, semmint végképpen eltávolítanának tőle. Mert a Csorba Győző-i vers gyakorta indul ki valamiféle tételből, amely némelykor tulajdonképpen a közvélekedésből vett idézetként, igazi *szólásmondásként* mutatkozik be; majd ezt mérlegeli, boncolgatja, s a sokféle moduláció által már-már lebontja: rendszerint azonban egy új, immár eredeti(bb) konklúzióig vezeti el (lásd például a jelen kötet *Hagyná a lányokra és fiúkra* című darabját). Olykor világnézeteket próbál ki – tesz próbára – ekképp. A hittet, a hit tartalmaival szintén így jár el. Az „új” kötetben is jó néhányszor rábukkanunk a hittet és a hitért, az Istennel és az Istenért folytatott küzdelem nyomaira. A [Hát jó...] már kezdetével is az előbb

ismertetett építkezést követi, ezúttal elhallgatva magát a tételt: „Hát jó akkor határa se legyen / Isten segít segítsen végtelen”; a szöveg ironikus hangzatai („és orra bukva ha sár csap a számba / vagy beleim kín csavarintja rájja / [ezek csak példák] röviden: akármi / rangos szörnyűség találna találni / azt tudjam mondani ez ő ez ő [...]”) nem vonják vissza a vers visszafojtott pátoszát, de nyilvánvalóan eltorlaszolja mindenfajta egyértelmű állítás útját is: „hívón s hitetlen” – hangzik a végső önmeghatározás. Agnoszticizmus? Meglehet. De mondhatjuk olyan lélek megnyilatkozásának is, amely a hitet nem téveszti össze az aprólékosan bizonygatott bizonyossággal. (A költő egyébként a lélekre is rákérdez egyik versében.) A görög szóalakba foglalt megismerés (gnózis) mindenesetre fontos motívuma hitkeresésének is: ezért térhet vissza újra meg újra szövegeiben a korintusiakhoz írott első levél „tükör által – színről színre” kettőssége.

Csorba Győző, a vers fegyelmének tudója hátrahagyott verseiben nemritkán ellenszegül a fegyelemnek. Verse eltéved, kitérül útjából. A költő valamely bevált, megragadható témával indít, de csakhamar átengedi a gyepelőt a véletlennek. Olyan verssel is találkozhatunk, amely nem tesz mást, mint a költői megszólalás előidejét részletezi: alanya „verseket olvas”, hogy érdemes legyen „egyetlen szót” is szólnia – versben. Mindez mit jelent? Nem szemantikai relativitást, nem jelentésszóródást. A költő mindenünnen visszatalál fogalmihoz, témáihoz, nyelvéhez, erkölcséhez: állandónak megítélt értékeihez. De közben igazi keresést élt át, vállalva a bizonytalanságot. Méltó ellenzéke, hathatós vitapartnere önmagának.

„BEFEJEZVE A MŰVET, FÖLLICITÁLVA AZ ÁRAM”

Szálinger Balázs: *Zalai passió*¹

„Én, kit földöntúli izék
Földöntúli izékbe avattak.”

Petőfi: *A helység kalapácsa*, III. 613–614.

1.

Az elmúlt év egyik legszórakoztatóbb könyvének hátlapján a szerző síremléket imitáló portréja található, alatta pedig egy hexameteres hátlapvers a kötet szerkesztőjének, Orbán János Dénesnek a tollából: „Nos, a Mű papíron van: még a halál sem / ért célt ismert, átkaroló hadműveletével.” Szálinger Balázs persze él, néhány hete láttam a saját szememmel. Mit jelentsen hát az epigramma? Mit jelentsen, hogy a 2000. év, a szerző fiktív halálának éve egyben a kötet megjelenésének éve is? Vagy inkább tegyük fel egy közvetlenül a szövegre irányuló, ám a fentiekől csak látszólag független kérdést: miért ír valaki 2000-ben szabályos, hexameterekbe szedett végeposzt?

A 960 sornyi hexameter tizennégy énekre (a legrövidebb 12, a leghosszabb 175 soros), különálló invokációra és perorációra (*Első sornyaláb*; *A végső sornyaláb*), illetve az eposz megírása után keletkezett *Függelék*re tagolódik. Mindezt a prózai *Előszó* vezeti be, amely minden folyóiratpublikáció előtt szerepelt, mintegy az eposzköltő programnyilatkozataként: „...Kolon vármegyének, későbbi nevén Zala vármegyének, mai nevén Zala megyének (...) területét többszörösen megcsonkították hol nyugati nagy-, hol pedig magyar hatalmak. Főként az 1949. évi területcsatolás ütött mély sebet Zalának a történelem keresztjére szögelt, fájdalomtól égő testen: az azelőtt hozzá tartozó Balaton-felvidék egésze az ipari

Veszprém megyéhez került. (...) [A]z elmúlt évtizedek népbudító propagandája folytán teljesen kiveszett a köztudatból azon időszaknak a képe, mikor még a fél Balaton és három folyó (Zala, Mura, Dráva) mosta Zala partjait. Így állhatott elő az a szomorú helyzet, hogy (...) már senki sem kívánja visszarendezni az 1000 és 1949 közti területi állapo-

¹ A szöveg a szigligeti JAK-táborban 2000 augusztusában tartott előadás szerkesztett változata.

Előretolt Helyőrség Könyvek
Erdélyi Híradó Könyv- és Lapkiadó
Kolozsvár, 2000
104 oldal, á. n.

tokat (...) Ezért én, azzal a nemes céllal, hogy a köztudatba vonjam szűkebb pátriám nevét, vállalom az első magyar zalai-revizionista költő nehéz szerepét és az ezzel járó kellemetlen-
séget, hogy az ősi kolonéz öntudat csíráit ültessem el az ifjú szívekben.” (7–8. o.)

Az emelt hangon megszólaló revizionista toposzok Zala megye mostoha sorsára alkalmaszva óhatatlanul parodisztikussá válnak. A címben megjelenő „passió” kifejezés is e toposzok felől értelmezhető: a revizionista-nacionalista szótár használói a megváltás-történet analógiájaként beszélik el saját közösségük történetét. Az ősbűnt, Zala megye megcsonkítását Rákosi Mátyás követi el, elfojtva ezzel a nagy múltra visszatekintő kolonéz tradíciót. Olyan híres zalaiak névsora írja le ezt a hagyományt, mint Traianus császár (akit egyenest Keszthelyről röpitett „római trónra Kolon jó termésátlagu földje”, I. 14.),² Deák Ferenc, Szendrey Júlia vagy Janus Pannonius. Rákosi döntésével nemcsak az egyetemes erkölcsi rend bomlik meg, de a kozmosz is kizökken saját menetéből:

*„Tudta a természet, most fémeknek delejét kell
túlélni, s csoda lesz, ha az erdők állva maradnak.
Fűrészek robaja s rút, érdes vasfogak árnya,
aszfaltút viziója, az elgázolt sünök éjjel
Hold fele tartó lelke... ma mind-mind kurta valóság”*

(I. 37–42)

Ezután végigkövethetjük a hős Kolon István – az elbeszélő nagyapja – bolyongásait, aki szövetségeseiket keres Zala felszabadítására, hogy Odüsszeusz-reminiszcenciákkal tarkított vándorútja végén megnyerje az ügynek „Vazsmegyét”, ahol még őrzik a régi tradíciókat. Az ötödik énektől kezdve a Zala–Veszprém háború története zajlik. A vasi hadba vonulás és az ajkai sötét erők gyülekezése alkalmat ad a kötelező enumerációk elővezetésére (V. 46–60; 70–78, illetve IX. 25–38 – ez utóbbi különösen megragadó: a veszprémi sereg három részből áll, a „turhanyelők [máshol: taknyanyelők] vajúrók”, a „bamba üvegfüvők” és a „négyujjú gépkézelők” törzséből). A küzdelem végül a *deus ex machina* segítségével dől el, székely seregek érkeznek az égből, a sánta kovács fiaként született (IV. 62–63) székely Atila vezetésével, aki végez a veszprémiek vezérével, a rút Moszkvicson közlekedő Ártánnal. A konfliktus azonban nem a csataterén nyeri el végső megoldását, hanem egy második *deus ex machina* révén: amit Rákosi Mátyás tönkretett, azt Kádár János helyrehozza:

*„(...) A titkár
nyargalt és a Dunántúl térképét terítette
óvatosan gondterhelt főnöke színe elé le,
mely térképre a Kádár János rájatekintett.
Eh, kolonizmus! – nyögte s a tollat az ívpapírosra
vetve karistolt egy egyenes vonalat. Ez a kettő
megzabolázatlan nép közti határ legyen ezután,
s nincs többé vita!”*

(XIII. 6–13)

A döntést követő keszthelyi népünnepélyen megemlékeznek Kolon Istvánról, az eltűnt hősről, akinek nyoma veszett a csata forгатagában, vállán az ájult Kökörcsinnel, a vékonytestű zalai poétával (illetve nem teljesen nyomtalanul, mivel megtalálják a szíve

²-A kötet – valamint a frissen elkészült második kiadás is – hagyományos sorszámozás nélkül jelent meg, ám, tekintettel az énekek viszonylag kis terjedelmére, nem okoz különösebb nehézséget a fenti jelölés alapján visszakeresni a megfelelő helyeket.

alatt hordott Kossuth-portrét). Kolon István hőssé válik, a fogalom eredeti értelmében: örök életűvé lesz a közösség emlékezetében. A perorációként szereplő, Petőfi figurájától indított és Pilinszky-utalásban végződő végső sornyaláb („melyben a zalai költő elérzékenyül, és megláttatja olvasója előtt saját szomorú, de aztán [ezt is látni fogjuk] reményteli halálát”) egyszerre adja a váteszi öntudat apoteózisát és paródiáját.

2.

Első pillantásra nyilvánvaló: nem pusztán hexameterben írott történetről van szó, hanem az alapvető műfaji követelményeket betartó vígeposzról. Lakatos István, aki a ma élő magyar költők közül minden bizonnyal a legszorosabban kötődik az eposz hagyományához, az *Évezredek eposzai* című antológia előszavában a különböző korokban és kultúrákban keletkezett eposzok következő közös jellemzőit emeli ki: a világgép egysége, totalitása, az egységes hangnem, a mitikus-mondai háttér, az egész közösségre kiható esemény, az elhivatott főhős, az optimista végkicsengés és a részletező előadás (hogy aztán mindezt visszavonva csupán a világgép totalitását és – többé-kevésbé – az epikus karaktert tartsa meg közös nevezőként). „Az eposz az illető nemzetnek valósággal tükre – írja –, melyből visszarayog egész szelleme: vallása, életmódja, erkölcsje, jelleme, ízlése, költői leleménye, továbbá családi, hadi, állami szervezete.”³

A vígeposz mint műfajparódia valójában ugyanarra a kultúrára irányul, amelyben a parodizált műfaj gyökerezik. Hogy a *Zalai passió* tükre-é a nemzetnek, azt hirtelenjében nem tudnám megmondani – a kornak, vagyis a kultúrának mindenképp, de erről majd később. Az európai irodalomban kötelező eposzi kellékek készletét mindenestre becsülettel alkalmazza: már esett szó az invokációról és a perorációról, a két *deus ex machináról* és a két enumerációról. Az eposzi jelzők is a helyükön vannak: „fürge Kossuth”, „nagyapám, Kolon István”, „székely Atilla”, „őzi Piroska”, a veszprémiek három törzse stb. A kellékek a nagy előd, Petőfi vígeposzához hasonlóan gyakran inkább csak jelzésszerűek, nincs terjedelmes, eposzi méretű elidőzés, nincsenek hosszabb kitérők, egy-két kivételtől eltekintve – lásd az I. és II. énekben a természet tiltakozását az igazságtalan döntés ellen, melynek egyenes következménye a hét remete öngyilkossága a várható turistaáradat miatt (II. 5–13), illetve Ártány levágott fejének hosszú, remekbe szabott bukolikus hasonlattal leírt repülését (XI. 111–122). Szintén a fentiekhez hasonló „elidőzést” szolgálgják a csónd perceinek dramaturgiailag hangsúlyos, hosszabb leírásai (VI. 32–39; XII. ének). Az eposzi nyelvre jellemző, aprólékosan részletező előadás Szálingernél minden esetben kiváló alkalom a humoros részletek kidolgozására. Voltaképpen ez az egyetlen hiányérzetem a művel kapcsolatban: helyenként tovább lehetett volna dolgozni befelé, eposzibb méretűvé tenni a leíró részeket, noha épp a vígeposz esetében ez természetesen nem követelmény.

A versforma maga nem szolgál meglepetésekkel, hiszen a pontos, szabályos hexameter alkalmazása magától értetődő Devecseri Homérosz-fordítása és Lakatos Vergilius-átültetése óta. Poétikailag anyanyelvi jellegű, reflektálatlan formája lett a magyar versbeszédnek – épp ezért érdemes elgondolkozni rajta, hogy a hexameter formai megkötéseit lazábban alkalmazó *hexametroid* (Lakatos István kifejezése) szöveget írni ma talán radikálisabb, mert a hagyományra e távolságtartás által inkább reflektáló vállalkozásnak tűnne. Többet elárulna arról, hogy a szerző mit gondol a hexameterről mint tradícióról. A mai magyar hexameter egyébként a forma tradíciójával nem áll különösebben szoros kapcsolatban, a szigorú – latin – cezúraszabályokat (a penthémimerész, trithémimerész

³ Lakatos István: „Évezredek eposzai”, in: uő. (vál., szerk.): *Évezredek eposzai*, Kosmosz Könyvek, Budapest, 1970. 14. o.

és hephthémimerész viszonya, a *caesura bucolica*, a verslábhatár és a szóhatár elkülönülése stb.) általában figyelmen kívül hagyja. Mindezt természetesen nem azért jegyzem meg, hogy a *Zalai passió*n efféle poétikatörténeti tudatosságot kérjek számon. Nem is valamiféle elméleti kényszerzubbonyt kívánok ráerőltetni a magyar hexameterben író költőkre, csupán a történeti reflexió hiányával járó *esetleges gyakorlati veszteségekre* próbálom felhívni a figyelmet.⁴ Szálinger Balázs művének az újdonságát egyébként nem maga a versforma, hanem a műfaj, a hagyományos versformában írott, hagyományos struktúrájú eposz újrafelfedezése jelenti.

Szögezzük le: a fentiekből arra a koncepcióra következtethetünk, hogy az eposz megírásának gesztusa, az a célkitűzés, hogy szabályos eposzt írjon, alapvető fontosságú a szerző számára. Valódi eposzt akar írni, nem pusztán hexameterbe szedett és ennél fogva eposzi jellegű jeleneteket. Úgy is fogalmazhatunk: Szálinger Balázs célkitűzése, hogy eposz szerző legyen. Ma, időszámításunk szerint 2000-ben. Rögvest felmerül a kérdés: miért jó ez neki?

A szüzsé alapján a *Zalai passió* történelmi eposz, egész pontosan: *abszurd történelmi eposz*. A vígeposzi szövegek ereje a tipikus eposzi helyzetek, az eposzi nyelvezet és a megrajzolt világ közti feszültségben rejlik. A vígeposz a *hósi mérték* magasztosságát alacsony vagy köznapi tárgyra alkalmazza, így ez a feszültség alapján véve minden vígeposznál fennáll. Szálinger könyvében az eposz nyelvi tradíciójával és éthoszával szembesített világ azonban nem egyszerűen köznapi, hanem kifejezetten abszurd karakterű. Ebből fakad a *Zalai passió* elsőprő humora: ez a sosemvolt, mesei világ ugyanis a kádári Magyarországnak, a magyar történelem legkevésbé heroikus korszakának attribútumai-ból, illetve a heroikustól leginkább távol álló nyelvi elemek alkalmazásából áll össze:

„És a parasztok könnye a tóba lecsurgott,
s még sose-volt vízszintet mértek a lellei révnél.”

(I. 30–31)

A természetközeli paraszti-bukolikus Zala küzd az elbutult, állatias, ipari Veszprémmel. A figurák kifejezetten meseszerűek, egydimenziósak. A Veszprém megyeiek csak törzsi hovatartozásukban különböznek egymástól, egyébként egyaránt eltompult, durva, civilizálatlan, *barbár* lények. Vezérük, Ihászfia Ártány Budapestről visszaszármazott pártapparatszik. Velük szemben Zala (és Vazsmegye) képviseli a civilizációt. A zalaiak voltaképpen *Magyarország görögjei*: ami értéket Veszprém egyáltalán hordoz, az pusztán a zalaiaktól származó hagyomány:

„Még lobogót is
varrattak, hogy a patriotizmus (mit Zala népe
szült meg szívüikben) vizuális módon is éljen.”

(IX. 5–7)

Ebben a világban minden szereplő egyfunkciós: a jók és a rosszak, Kádár János vagy maga Isten is. Ez az egysíkúság természetesen táptalaja az eposz humorának, miként az is, hogy az elbeszélő ezzel a világgal nem tart nyelvi távolságot, magától értetődő természetességgel szövi az eposzba a kádárista fogalmakat, fordulatokat:

⁴ A hardcore hexameterről rövid, jól áttekinthető összefoglalót ad (s így a fent említett veszteségek természetére is rálátást nyújt) Lakatos István utószava: „Mit akarhat egy műfordító?”, in: *Vergilius összes művei*, Magyar Helikon, h. n., 1967. 389–400. o.

„dolgos nappalok érnek
egymás végibe eztán, s ez lesz harc igazán.”

(XIV. 73–74.)

Jellemző, hogy a hősi erény, a megvívott és győztes csata önmagában nem elég a területrendezéshez, hanem Kádár János jóváhagyása szükséges hozzá. A konfliktus megoldásában a hősi és a kézivezérelt kádári világ kibékíthetetlen ellentéte nemhogy kioltaná egymás hatását vagy ellehetetlenítené a szituációt, hanem még abszurdabbá teszi azt. Ebből kifolyólag az eposz mitikus háttere is igen visszafogott: az Isten kedélyes, kissé tetszetosza, passzív szemlélő, mellékszereplő, aki nem avatkozik be döntő módon az események menetébe. A győzelmet követő, nagy ünnep során is mintha csak a macskaasztalnál ülne:

„Itt volt ő is, az Isten. Dúdolt ő is a mennyben,
mennyei óbort bontott, és megölelte a tornyot.”

(XIV. 19–20.)

Az abszurd világlátásnak ebben a korszerű és divatos értelmében, ahol a humor eleve kioltja az értelemadás kísérleteit, s ilyenformán nem szükséges hagyományos értelemben vett poénra kifuttatni a szituációkat, mivel épp a bemutatott világ értelmetlenségén nevetünk, a *Zalai passió*, ha a nemzetnek talán nem is, de az ezredvég kultúrájának tükröt tart. Igen jellemző példa erre a mindössze tizenkét soros VIII. ének, amelyben megérkezik a hírnök, megtett negyvenkét kilométert, és meghal, mielőtt bármilyen hírt is átadhatna.

Hol a tétje mindennek? Passió vagy passzió? Egyáltalán milyen téttel lehet „vicces” költészetet művelni? Vajon érdemes pusztán poénból megírni *egy egész eposzt*? Vagy megismételhetjük a korábban feltett kérdéseket is: miért jó a szerzőnek, ha eposzt, igazi eposzt írhat? És mire véljük a hátlaapon a sírfeliratot?

3.

A mű a „zalaiáság” – ebben a formában nyilvánvalóan nem létező – tradíciójának teremtése és travesztíája is egyben. Az *Előszó*ban megfogalmazott célkitűzés természetesen parodisztikusan rímelt a már említett revizionista-nacionalista szótár használatára, ám *de facto* mégis ez „Zala első szépírási eposza”. Létező történelmi személyek hordozzák ezt az ironikusan megkonstruált tradíciót, Traianus császártól Deák Ferencig. És létezik az a zalai kötődésű olvasóközönség is, amely *másképpen* fogja olvasni ezt a művet. Persze nem a zalai revizionizmus felébredésére gondolok, hanem arra a tényre, hogy a vígeposz mint tréfa ténylegesen kijelöli azt a kört, amely magáéhoz közelebbinek érzi, személyesebbnek fogja-foghatja fel ezt a művet, mint az olvasók többsége. Egyszerűen arról van szó, hogy esetleg elolvassa az a zalai olvasó is (meg a veszprémiek!), aki, ha például baranyai lenne, meglehetősen nem olvasná el. Szálinger Balázs körülírta azt a közönséget, amely abban az értelemben, ahogy a mű bemutatja, természetesen nem közösség, de a tréfa keretén belül, a könyvet zalaiként olvasva azzá válik. Ha előbb nem, a XIV. ének valóban szép gesztusát, a bravúros településjegyzéket olvasva bizonyára:

„nem lehetett titok, él a Remény, ha van összefogás. Mert
Hévízszentandrás, Égenföld, Döbröce, Várvolgy,
Sénye, Meszesgyörök, Egregy, Vállus, Zsid, Zalaszántó,

Sármellék, Zalaszentlászló, Kehida s Magyaróhid,
Battyánpuszta, Nemesbüik, Karmacs meg Zalaköszvény
(mely ma Bagóvár), Tűrje, Fenékpuszta s Rezi, Nagy- meg
Kisgörbő, Kustány, Istvánd, Lebuj és Gyülevész tért
vissza a kedves porba, amelyből vétete egy nap,
és ne feledjük Felső- s Alsópáhokot, ismert
Keszthelyt, Felsőmándpusztát, Balatongyörököt se,
sem Cserszeztomaj, úri Gyenes, se Sümegecsehi népét,
s még Vidornyalakot, Zalavárt, Föcskést, de Lesencét
is rút, méltatlan tett lenne kihagyni e sorból.”

(XIV. 42–54)

Szálinger Baláznak azért kellett teljes és szabályos eposzt írnia, hogy eposzíróvá váljon, és közösséget teremtsen magának. Az eposz alapvető feltétele a közösségi háttér, eredetében ugyanis kifejezetten közösséghez kapcsolódó műfaj: jelen esetben annyiban más a helyzet, hogy maga a vígeposz teremti meg ezt, az abszurd humor eszközével („komoly” eposzt írni Zaláról valószínűleg kevesebb sikerrel kecsegtető vállalkozás; a humor viszont általában közösséget teremt). A költő a „szokásos”, tágabb olvasókörön túli, speciális közönséget „fogott” magának.

Az eposzalköltő, aki megtalálta a közösségét, örökké élni fog e közösség emlékezetében. A halhatatlanság antik mintáinak két főszereplője, a hős és a rapszódosz a *Zalai passió*ban Kolon István és Kököröcsin képében jelenik meg. Véghezvitt tetteikkel megszerzik az öröklétet, és amikor nyomuk vész a végső ütközetben, együtt lépnek át a halhatatlanságba; Rilkével szólva: „...tudd: maga őse a hős, a bukása, az is csak / ürügy volt: végső születése lehessen”.⁵ Kököröcsin, a „vékonytestű poéta” eltűnik, *A végső sornyalábban* az eposz narrátora (a „zalai költő”) saját haláláról és halhatatlanságáról beszél, a *Függelék* alcíme pedig az eposz szerzőjét „vékonytestű zalai poétaként” nevezi meg. Az állandó jelzők egyezése által mintha egybecsúszna a Kököröcsin figurájában, illetve az elbeszélő önmeghatározásában (lásd: *Előszó, A végső sornyaláb, Függelék*) leírt költőszerep. Mindkettő közös jellemzője, hogy alapvetően a közösséghez kapcsolódónak definiálja magát.

Az eposz mint műfaji választás tehát a költői halhatatlanság félig-meddig ironikus, ugyanakkor félig-meddig komolyan vett kívánalmát célozza meg. Szálinger első kötetében (*Kievezni a vajból*, 1999.) olvasható egy hexameterben írott vers, a *Lakk a nevedre* (53. o.): „S bár rövid élet vár, s levegőtlen lesz e menyország, // véled már az idő sem bánhat a kedve szerint el.” Ugyanez az időtől óvó lakkmotívum bukkan fel a *Zalai passió*ban is, meglehetősen hangsúlyos helyen, a kötet utolsó mondatában (*Függelék*, 54. o.). Mindezt figyelembe véve talán nem túl erős állítás a hátlapon közölt ábrát és epigrammát is efféle „lakkrétegnek”, a költői halhatatlanság játékos megidézésének tekinteni.

Ez a játékosság azonban nem valamiféle *l'art pour l'art* esztétikát takar, hanem a költői tevékenység popularizálását célozza (a kifejezést csupán leíró értelemben, minden értékeléstől mentesen használom). Noha maga Magyarországon él – zalai, mi más lenne –, Szálinger Balázs az *Előretolt Helyőrség* köréhez tartozik, mindkét kötetét a kolozsvári Erdélyi Híradó „Előretolt Helyőrség Könyvek” sorozatában jelent meg. Az Orbán János Dénesre jellemző költészetfelfogás, a költői öntudat előtérbe helyezése, a költői szerep jelentőségének fenntartása s ugyanakkor e szerep frivolizálása azt a bevallott igényt hordozza, hogy a költő – aki lehetőleg minél több felolvasósten személyes kontaktusba kerül a közönségével – igenis sikert kíván aratni, feltűnést kelteni, népszerűvé válni; a Peer–Poos–

⁵ „Első elégia”, Tandori Dezső (ford.), in: Rilke: *Duinói elégiák*, Helikon, h. n., 1988. 8. o.

Térey trió által pár éve alakított rapformáció például szintén erre a popularizációra irányul. (Mindemellett az OJD-hatás egyéb nyomai is fellelhetők a *Zalai passió*ban: Piroska mártírhalálának részletes és naturalisztikus leírása [VII. 47–63] valószínűleg nem független Orbán János Dénes költészetének „botránykeltő” vonulatától.)

Ez a popularizáló szerepfelfogás adja az eposzírás tétjét. Maga a szöveg játékosága viszont súlyos költészetelméleti konzekvenciákat hordoz. Bedecs László az első Szálinger-kötetről megjelent ÉS-beli recenziójában e játékos karaktert a következőképpen jellemzi: „»répaköltészet«, ahol az ügyesség, a játékos megcsináltság is eseménnyé válik, sőt elsődleges eseménnyé.”⁶ Az elnevezés az Index Törzsasztalának Kultúra rovatában található „répaköltészet” című topikra utal: egy versíró fórumról van szó, melyben bárki részt vehet, azzal az alapvető megkötéssel, hogy a verseknek a réparól kell szólniuk.⁷ Itt valóban *tisztán játékos* költészet jön létre, ám úgy vélem, ezzel ellentétben Szálinger Balázs kötetire nem alkalmazható a „répaköltészet” elnevezés.

A répa-topik legismertebb szereplője Varró Dániel, és – a valóban létező párhuzamok mellett, például hogy egyikük sem aggat a szövegekre mázsányi metafizikai súlyokat – leginkább az ő költészetével összehasonlítva lehet világossá tenni, miben különbözik a *Zalai passió* mögött meghúzódó poétikai előföltetés a (szintén csak leíró értelemben, értékmentesen használt) „répaparadigma” játékos költészetre épülő modelljétől.⁸ A Varró Dániel látványos költői debütálását kísérő recepció egy lehetséges, nagyszabású költői pálya ígéretes előzményeként értékelte a kötetet, és elmulasztotta számba venni annak immanens és mindenféle jövőbeli teljesítmény ígéretét előrevetítő vonásaitól függetlenül is létező erényeit, elmulasztotta komolyan megvizsgálni az előtte álló *költői* teljesítményt. Így elkerülte a figyelmet a tiszta játékként felfogott költészetnek a magyar költői hagyomány közegében némileg idegen, tehát a lehetséges költői megszólalásokat magába foglaló elváráshalmaz határait tágitó jellege, a készen kapott költői köznyelv újszerű és friss használatának képessége. A nagy élmény ugyanis, amely meghatározza ezt a költészetet, nem a gimnazista évek életvilága, hanem a nagy versekkel való találkozás. Nem a „felöltött” és „kamaszos” témák közti távolság adja Varró Dániel költészetének könnyed játékoságát, hanem a verselés halálosan komoly tevékenysége – már ha a vers *megcsinálását* hajlandók vagyunk játéknak tekinteni. A *Bögre azúr* záróverse a költői szerep érvényességi körét a költőre mint mesteremberre, *technikusra* terjeszti ki, s ezen felül iróniával illet mindenfajta, a költőt beavatottként-beavatóként kezelő felfogást. A játék lényege a verscsinálás technikájában áll, ez az, ami érdekessé és értelmessé teszi a költői tevékenységet. A *Zalai passió* és a répaköltészet viszonyához visszatérve úgy is mondhatnánk, erős megfogalmazásban, amelyet, meglehet, a két költő egyike sem írta alá, hogy Varró Dániel költészetében inkább a versírás aktusa, Szálinger Balázséban inkább a költő szerepe esik nagyobb súllyal a latba.

A *Bögre azúrt* övező elismerést szinte kivétel nélkül a *játék* és a költői *mélység* szembenállására figyelmeztető felhangok kísérték. Legismertebb ezek közül Orbán Ottó költeménye, a *Verses levél Varró Dánielnek*:⁹

„Az ifjúság szikrája csak előleg,
lepkére még egy orvodász se lő.

⁶ Bedecs László: „A tanítvány”, in: *ÉS*, 2000. július 7., 18. o.

⁷ Akinek nem áll módjában az Interneten megkeresni a szövegeket, olvashat pár művet Varró Dániel naplójában a *Beszélő* 2000. júniusi számában, illetve a *Prae* 2000/3–4. száma közöl egy bővebb válogatást a répaköltészet remekeiből.

⁸ Az alábbiakban egy régebben elkészült, ám mindmáig nem publikált *Bögre azúr*-recenziómból veszek át bizonyos gondolatokat.

⁹ Lásd Orbán Ottó: *Lakik a házunkban egy költő*, Magvető, Budapest, 1999. 23–24. o.

*Felnőtt fejjel dől el, mi lesz majd belőled,
költő vagy trükkös mesterverselő,
noha a vers amúgy tartós kamaszkor,
s az ihlet, mintha rügy pattan tavaszkor.*

*Ólomként súlyos lesz, ami ma könnyed,
de léghajóba kell a nehezék,
versbe a hús, a csont, a vér, a könnyed,
a föld, hogy lehessen fölötte ég.”*

Ezt a beavató gesztust opponálja Szálinger Balázs a *Zalai passió* négysoros strófákba szedett, félrimes hexameteres leoninusokban írott *Függelékében* („*A vékonytestű zalai poeta fennmaradt versezete, melyben kiteljesedni látszik költői öntudata, és védeni próbálja eposzának hőseit hajlott bölcsek sosem kért tanácsaitól*”). Noha a fő csapásirány a *Verses levél Varró Dánielnek* néhány központi passzusa marad, az Orbán Ottóval folytatott polémia nem korlátozódik a fenti szövegre, hanem megidézi az 1999-es Orbán-kötet két másik darabját is, a *Lakik a házukban egy költő* és *A dán királyi főszámvevő jelentése a Fortinbras & Fortinbras cég átvilágításáról* című költeményeket (valamint Oravecz Imre *Halászóembere* is kap pár sornyi szurkapiszkat, lásd 20–23). Tekintsünk most el az erős, botránykeltő megfogalmazásoktól és a hetyke hangütéstől, inkább arra a kérdésre koncentrálva, milyen kijelentésekkel és megfogalmazásokkal száll vitába Szálinger Balázs, és milyen vitapozícióra következtethetünk ebből?

*„Én, kit szüntelen izzó elmével nemesített
rég a nagy Isten a partra-vetődés pillanatában,
s elmémnek csak a ráncából kivastaltam ez eposzt,
most, befejezve a művet, föllicitálva az áram’*

(...)

*hát ne üzengessen nekem egy poros és lelakott, rossz
lépcsőházból senki! Az én házamban az egy szem
költőként lakom, és csak a háziak üdve a célom.
Ők tartanak engem, látva, hogy értük igyekszem,*

(...)

Ám mégis megfűl ez a rendszer,

*hogyha az ifju szavára a gyermek billoga éghet;
nem vagyok én gyermek. Nem játék ez, s nehezékül
légi hajómba ma én kerülök, s röpködök, s az öröklét
útját én keresem, s egyedül, ha kívánom. A kék úr*

*majd befogad, ha akar. S csudamódon holnap az égből
tán Gygantként érkezem, óvó lakkal a testen,
mellyel az eposzom’: önmagamot védem kicsi, csimpasz,
hajlott, vén követőimtől; ugaron s Budapesten.”*

A *Függelék* erős generációs felhangokkal reagál Orbán Ottó versére (möglegyet, ha nem is minden alap nélkül, de kissé tendenciózusan olvasva a *Verses levelet*). Ebben az értelmezésben a „játék” fogalma a „gyermek” – értsd: játékos költészetet művelő, nem-

felnőtt, nem egzisztenciális problémákat tematizáló költő – fogalmához kapcsolódik. Ha jól értem, Szálinger válasza szerint az Orbán-vers beavató gesztusa éppen hogy nem egyenrangú félként kezeli a feltörekvő, ifjú költőgenerációt, hanem a beavató és a beavatott közti távolságot rögzíti, fordítja át mester–tanítvány viszonyba.

Ugyanakkor a pusztai nemzedéki szembenállásnál lényegibb feszültség is kiolvasható a válaszversből. A „költő vagy trükkös mesterverselő” szembeállításról van szó, melynek előtörténete minden bizonnyal egy olyan költészettörténeti pillanatra nyúlik vissza, ahol az önállósult techné már leválhat a metafizikai értékek hordozójaként felfogott költészetéről, és oppozícióba kerülhet vele.¹⁰ A vígeposz műfajánál maradván igen frappáns párhuzamot nyújt a *Zalai passió* legfontosabb elődjének, *A helység kalapácsának* korabeli recenziója: „S ha P. ur tanulni fogja megkülönböztetni a *népies*-t a *pórias*-tól, s általában *költő* ügyekvedik lenni, s nem *verselő*, ha nem annyira a *mennyi*-, mint a *minő*-re lesz tekintettel”, könnyű kitalálni, mi történik akkor (kiemelések az eredetiben).¹¹ Szálinger Balázs a lehető leghatározottabban utasítja el a „trükkös mesterverselő” státuszát, a játék-költészet vádját. A *Bögre azúr* szerzője valószínűleg nem ezt tenné, hanem a szembeállítás jogosságát kérdőjelezné meg. A tiszta játék költészetének nem „teljes értékű” költészeté nyilvánításával Orbán Ottó és Szálinger Balázs meglepő módon azonos nézőpontra áll: a kettejük közti költészetszemléleti különbség inkább a nehezebb-metaphora körül keresendő. Szálingernél ebben a szembenállásban is jobbra a költői személyiségre, a költői szerep viselőjére esik a hangsúly („*befejezve a művet, föllicitálva az áram*”), míg az Orbán-vers a költészet egyetemes (s így bizonyos értelemben személytelen, tehát minden *valódi* költőre és minden *valódi* költészetre egyaránt érvényes) metafizikai vonatkozását helyezi középpontba. A *Függelékben* megfogalmazott válasz szerint az individuális költői hírnév fontosabb aspektusa a költői mesterségnek, mint a mesterség művelésével járó, közös nevezőnek tekinthető egzisztenciális kockázat.

Hogy mindez nem csupán a szerző személyes programja, azt jól mutatja Orbán János Dénes hátlapversének kérdésfelvetése is: „Így lesz kérdés: elmúlunk-e azonnal, / hogyha a lírai pózba taszítjuk régi nevünket, / egyesülünk a saját szavainkkal s megmenekülvén / próbáljuk túlélni a vészes harci időket?”. Anélkül, hogy bármiféle kánont kívánnék konstruálni, megkockáztatom, hogy az „öröklét útját” maga kereső *Zalai passió* ebből a szempontból távolról sem magányos kísérlet a legújabb magyar irodalomban (a kötet szerkesztője mellett talán Térey János neve jutna először eszembe). Egyfelől traditionalista, a hagyományt integráló és technicista költészet, másfelől a költői hírnév és a költői vetélkedés hagyományát újjáélesztő szöveg, amely ennél fogva háttérbe szorítja a költészet metafizikai súlyának kérdését, és felértékeli a költői szerep jelentőségét. A költészet itt a hírnév eszköze lesz, cifra szolgál, „lakk a nevedre”. Zárhatnám a recenziót azzal a jól bejáratott fordulattal, hogy majd a jövő dönti el, milyen tartósnak bizonyul a későbbiek folyamán ez a lakkréteg, ám a *Függelék* felől olvasott *Zalai passió* leginkább épp az efféle vállveregető attitűddel szegülne szembe. Zala megye eposza elkészült, elolvasható itt és most, okulására szolgálva minden eljövendő nemzedéknek. Áll, ércnél maradandóbb. Fogadjuk el, hogy a történelmi eposz éthoszáról óhatatlanul leperegnek a jövőre irányuló kérdések.

¹⁰ Valószínűleg nem antik, hanem modern vagy kora modern toposzról van szó. A kérdés remélhetőleg egy külön tanulmány témája lesz.

¹¹ Nádaskay Lajos a *Honderú* 1844. december 21-i számában, lásd: Endrődi Sándor (vál.): *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849*, Kunossy, Szilágyi és tsa, Budapest, 1911. 38. o. De felidézhetjük Szabó Lőrinc megjegyzését is Lakatos István *Farsang* című, 1955-ös hexameteres eposzával kapcsolatban: „Lehet, hogy ez a te Elveszett Alkotmányod. De a jövő szemében édeskeveset fog érní, ha nem írod meg utána Toldidat is”. Idézi Kabdebó Lóránt: *Lakatos István*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 125. o.

MERÉNYI ANNAMÁRIA

DRÁMATÖRTÉNET, NYELV, DRAMATURGIA

Nagy Imre: Ágistól Bánkig. A dramaturgia nyelve és a nyelv dramaturgiája

Nagy Imre az 1980-as évek elejétől számos szaktanulmányt szentelt a felvilágosodás- és reformkori magyar drámák vizsgálatának, s ezekben a dolgozatokban új, korszerű fogalmak segítségével értelmezte e kevesek által olvasott és ismert műalkotásokat. Korábbi vizsgálódásainak szerves folytatásaként született meg újabb drámatörténeti szakmunkája, melynek tizenhárom fejezetében hét drámaszöveget, három elemzéssel a *Bánk bánt*, továbbá a reformkori vígjáték sajátosságait járja körbe. Vagyis a *Nemzet és egyéniség. Drámairodalmunk az 1810-es években: a hazafiság drámái* című könyvéhez képest – amelyben a művek áttekintő-rendszerező feldolgozása során összesen hatvankét szöveggel dolgozott – itt jóval kisebb terjedelmű korpuszt kezel, néhány alkotásról azonban (például Bessenyei György *A Filozófus* című vígjátéka, Ungvárnémeti Tóth László *Nárcisza*) több elemzést is szerepeltet. A tanulmánykötet címe a feltárt művek időkeretét pontosan kijelöli, a diszkurzívabb alcím pedig a nyelv és dramaturgia viszonyára, vagyis magára a vizsgálat szoros tárgyára utal. A szerző könyvét három nagyobb egységre tagolta: egy teljes részt szentelt a dramaturgiai nyelv kérdéskörének, melyet a nyelv dramaturgiájának elemzése követ, végül pedig a paradigmaváltást sejtető 1810-es évek drámaival foglalkozik.

Nagy Imre írásaiban a dráma műfaj történeti-műfajelméleti fogalmaiból és eszmetörténeti feltevésekből indul ki, a korábbi irodalomtörténeti szakirodalom e szövegekben elfogadó megerősítéssel vagy polémikus szándékkal (például a *Tempefői* kapcsán részben Kádár Jolán korábbi feltételezéseinek elvetése adja meg vizsgálódásainak új irányát) teljes körben megjelenik, a korszerű elméleti stúdiumok (receptióesztétika, beszédaktus- és kánonelmélet, intertextualitás stb.) pedig tágítják, s egyben korszerűbbé teszik az interpretációkat. Az elemző külön érdeme, hogy értekezéseiben a drámák jelentését és a szövegek dialogizáló természetét nem választja el egymástól. Nagy Imre alapvető kérdésnek tartja a dramaturgiai és drámapoétikai kérdések együttes tárgyalását, a drámai tér és a szcenikai tér viszonyának témáját, az idő és cselekmény problematikáját, az ábrázolt idő és az ábrázolás idejének kapcsolatát, valamint a drámai szituáció és a szereplők viszonyrendszerének feltárását. Az első tanulmány, az *Ágias lámpása (Dramaturgiai jegyzetek az Ágis tragédiájához)* bevezetőjében a dramaturgiai terminusok olyan rendszere villan fel (12. o.), amely a könyv elméleti alapozása is. Nagy Imre a dramaturgia fogalmának három fontos

Pécsi Tudománytár sorozat
Pro Pannonia Kiadói Alapítvány
Pécs, 2000
306 oldal, á. n.

összetevőjére külön felhívja olvasója figyelmét: 1. a jelenetfűzés belső logikája, a jelenetsorból felépülő dráma hosszanti szerkezete; 2. a helyzet és dikció összefüggései (monológ-dialóg arány, azok elhelyezése, a szereplőknek az instrukcióból kiolvasható viselkedése); 3. az egyes szereplők tudatszférája (a hősök mit tudnak egymásról, mit értenek félre stb.).

E bevezető terminusok precíz felvázolása után az első egységben négy dráma elemzése szerepel. Az *Ágis tragédiáját* feldolgozó fejezetben a szerző célja dramaturgiai jegyzetek készítése volt, írásában a szoros olvasat fontosságára utal, továbbá bizonyítani kívánja, hogy hibái ellenére is értékes mű a magyar irodalom fontos korszakhatárát reprezentáló tragédia. Nagy Imre a korábbi szakirodalom, illetve a Bíró Ferenc által sajtó alá rendezett kritikai kiadás tanulságait figyelembe véve az isteni akaratot kénye kedve szerint használó, illetve a közjón munkálkodó uralkodó kérdéskörét a Bessenyei-életmű alapmotívumának minősíti, s ennek a gondolatnak folytatásaként mutatja be Ágis és Kleombrotos nézeteit. A szerző a bevezetőben megadott fogalmak felhasználásával sorra veszi a felvonásokat. Különösen érzékeny meglátás a Harmadik Játék értelmezésekor Leónidás és Ágis dialógusának a beszédaktuselmélet fogalmaival történő analizálása, továbbá Bíró Ferenc korábbi meglátásához képest a hercegekkel való leszámolásra vonatkozó terv továbbgondolása, valamint Leónidás és Ágézialus párbeszédének és egy kulcsfontosságú instrukciónak az összevetése, amelyből Nagy Imre pontos következtetésre jut arra vonatkozóan, hogy a hercegnék – akiktől a címszereplő a leszámolás tényéről értesül – a király mondandójából mit hallhattak. Az elemző külön utal a mű időkezelésére, a jellemrajz néhol kevésbé egységes voltára, valamint a műegész és a negyedik felvonás össze nem illésére, amit konstrukciós hibának minősít. Az értelmezés során domináns vizsgálati szempontnak mutatkozik a női és férfi hősök szólamánának váltakozása. Erről, továbbá a Ágis-jelenetek arányáról, a teljes jelentésstruktúráról és az Ágis-dráma–Ágiaris/Telónis-dráma–Leónidás-betétek arányáról a fejezet végén ábrákat is találunk. (34–37. o.).

A második és harmadik tanulmány Bessenyei *A Filozófus* című vígjátékának dramaturgiai elemzése, amelyben elsőként a szöveg előzményei az intertextualitás fogalmának kiterjesztésével tárulnak fel. Hasznos megfigyelés a dramaturgiai gyújtópont ikresítésének ténye, valamint a poétikai minták közül a szász típuskomédia bevonása. Az elemzés kulcsa egyébként Angyélika szerepének a felértékelése: a leányalak fontosságát a korábbi értelmezők (például Gyulai Pál, Gálos Rezső, Szauder József) is érzékelték, azonban a jótékony cselszöveg figuráját elsőként Nagy Imre tárgyasítja. A szerző cseldrámaként értelmezi Bessenyei alkotását, s azt a műnem egyik jellegzetes típusának tartja. A tanulmányhoz kapcsolódó lábjegyzet – melyet a fogalom könnyebb megértése végett szerencsésebb lett volna talán a főszövegben elhelyezni – a könyv egyik legfontosabb felfedezését tartalmazza, s mindez utóbb a *Heraklit és Demokrit...* című fejezetben részletes kifejtést nyer. Nagy Imre *A Filozófust* szituációegytítő drámaként tartja számon, s az a klasszicista drámapoétika elveinek tökéletesen megfelel (egy nap alatt, egy helyszínen, Eresztra udvarházában játszódik, a szereplők az első felvonásban már mind jelen vannak stb.). A dramaturgiai elemzés során a színrevitel esetleges módjára vonatkozóan is adalékokat olvashatunk, mikor is egy lábjegyzet erejéig a szerzőnek alkalma nyílik arra, hogy a drámai és szcenikai tér fogalmát élesen elválassza egymástól. A Bessenyei-vígjátékról készített második interpretáció árnyalja a korábban leírtakat: kitér a Bessenyei-drámák konstrukciós hibájára, felvillantja a mű utóéletének fontosabb mozzanatait, szól a gondviselés kérdésének a drámában elfoglalt helyéről. A drámabeli világot az elemző védettnek tartja, ugyanis azt átjárja a női princípium: a párkapcsolatokban a nők dominálnak, emocionális, családis és hangulat. Nagy Imre külön figyelmet szentel a vígjátékban gyakorta megjelenő levelek funkciójának.

Az első rész utolsó elemzésében Ungvárnémeti titokzatos, s leginkább Weöres Sándor átdolgozott változatában ismert *Nárcisz* című drámája képezi a vizsgálat tárgyát. Ungvárnémeti 1816-ban publikált alkotása kapcsán a szöveg szöttes-jellegéből indul ki az értelmezés, vagyis utal arra, hogy több mitológiai történet kereszteződéséből született a tragédia. Az önszeretet kérdése kapcsán két irányban vezet gondolatmenetét: egyrészt rámutat a problémakörnek az Ungvárnémeti-életműben való sorozatos felbuklására (például Zi-

lassy Ágnesz Kis-asszonyhoz, Vinczéhez a Színt-vesztésről), másrészt a fogalomnak a korabeli magyar- (Döbrentei, Köteles) és világirodalmi (Montesquieu) megjelenéseit tárja fel. E sort ki lehet egészíteni természetesen Költseyvel, Faludival, Fazekassal, Voltaire-rel, Schillerrel és másokkal. Nagy Imre utal az önszeretet összetett megítélésére a dráma világában, valamint Nárcisz és Echo egyik fontos dialógusa kapcsán magának a szeretet-fogalomnak a differenciált voltára (Erősz, Philia, Agapé). Az elemzés további részében az egyes szereplők és a köztük lévő viszonyrendszer adja az interpretáció tárgyát.

A könyv középső egységében, amely *A nyelv dramaturgiája* címet viseli, a szerző azt a folyamatot érzékelteti, amikor is a nyelv a megismerés eszközeiből a megismerés tárgyává válik: elkülönülő beszédmódok megjelenéséről szól, s a drámák tárgyát a kulturális rétegek és nyelvi világok kapcsolatában határozza meg. Benyák Bernát Joásának vizsgálata a dráma egyik kulcsmondatának értelmezésével kezdődik, s annak kibontása Metastasio szövegének és a Biblia vonatkozó textusának a felhasználásával történik. Nagy Imre a mű megfejtésének kulcsát Jojada tevékeny hőssé avatásában látja, aki jótékony intrikus, s éppen ezért a dráma világában a celszövés domináns tényezővé avatódik. Az elemzés során fény derül arra is, hogy Benyák más művében (nevezetesen a *Jó erkölcsre vezető gondolataiban*) is reflektált a celszövés jelenségére, illetve a drámaíró személyes sorsát is befolyásolta egy ellene szőtt intrika. Az elemző magát a cselmotívumot hét akció körül írja le, s annak megjelenését a dráma szókészletében is bemutatja. Éppen a cselmotívumnak a dramaturgiai és a nyelvi-lexikai szinten történő együttes megképezése választja el a Joast esetleges forrásaitól, Metastasio és Racine művétől.

A Benyák-mű elemzését *A Filozófusról* készített két újabb interpretáció követi, s ezek közül az elsőben a könyv írója az *Ajánló levél* és a főszöveg közti intertextuális viszonyból eredezteti gondolatmenetét, s valójában három domináns szónak (nyájas, nemes, igaz) a korabeli megjelenéseit és a dráma szövegében betöltött funkcióját fejtegeti. Úgy látja, hogy a drámai szituációt a fent nevezett értékek szétfűzöttségére hozza létre, s a „játék tétje éppen e három érték egyesítése” (140. o.). A vígjáték értelmezése során a műveltség kulcsszerpét és a műveltségtípusok megjelenését emeli ki a szerző, s mindazt egy hosszabb fejtegetésben Roland Barthes divat-elmélete alapján az öltözködés kérdésével modellálja. A mű komikumát a műveltségtípusok összeütköztetésében határozza meg, s a szembesítések legintenzívebb egységeként a negyedik felvonást jelöli meg. A Bessenyei-mű immár negyedik elemzésében, amelyben egyébként a komikum nyelvi vonásairól olvashatunk, a kiindulópontot a második felvonás kártyajelenetének analizálása adja. A játékban két értékrend, a fiatalok és Pontyi világa szembesül, ugyanis az ifjak és a vidéki nemesúr szóhasználat, viselkedése jelentősen eltér egymástól. Nagy Imre úgy véli, hogy a mű dramaturgiájának fontos építőeleme a többszöri ismétlődés, amely leglátványosabban az eltérő típusú levelekben tárgyiasul. A levelek közül néhánynak a funkciója a jellemábrázolás árnyalásában rejlik, egyes irományok (például a fiskális és az udvarbíróé) differenciálják Pontyi figuráját, továbbá az eltérő beszédmódokra világítanak rá.

A nyelv dramaturgiája című rész zárótanulmánya Csokonai Vitéz Mihály *A méla Tempetői* című művének értelmezése. A vígjáték elemzésének felütésében az első felvonás szerepéről olvashatunk: míg a korábbi szakirodalom össze nem illésről beszélt, addig Nagy Imre a felvonás funkcióját az irodalmias miliő megteremtésében határozza meg. A korábbi vizsgálódásokhoz hasonlóan kultúrátípusok, beszédmódok és nyelvváltozatok sokasága tárul fel a dráma világában, s a játékelvnek a nyelv szférájában történő érvényesülése is bizonyítást nyer (előbbire vonatkozóan Gadamer játékelmélete is elemzési szemponttá válik). Szociolingvisztikai terminusok segítségével felszínre kerülnek az egyes szereplők által képviselt nyelvi változatok, s azokat az elemző négy kategóriába sorolja (zámadó áthatolás, taktikai közelítés, találkozás közties szférában, a hős a másik szereplő nyelvére folytat diadalmas vitát).

A könyv befejező, *Tudatválság és nevetéskultúra* című részében öt tanulmány olvasható, s a fejezetet Ungvárnémeti Nárciszának poétikai elemzése és Vörösmarty Mihály *A bujdosók* című művének értelmezése keretezi. Utóbbi szöveg esetében kilépünk az 1810-es évek világából, ám a drámát Nagy Imre a *Bánk bán*ra „vetett recepció gesztusként” vizsgálja. Az Ungvárnémeti-tragédia a két világszintes drámák közé sorolódik, ám az ilyen típusú alkotások többségétől élesen elválasztja az isteni szféra rontó-ártó jellege, amely millióben Nárcisz és általában az ember sorsa tragikusnak látszik. Az elemző a dráma fontos mozzanatának véli az allegorikus figurák felléptetését és a rituális cselekvések végrehajtását. Kerényi Károly korábbi tanulmányának gondolatmenetét folytatva Nagy Imre kísérletet tesz a *Nárcisz* poétikai forrásainak bővítésére, mikor is Révai *Az ál-dozat* című drámáját is a vizsgálódás körébe vonja. Mindeközben utal az Ungvárnémeti-életműben a Révai-nyomokra, majd a két drámaszöveg azonosságait–különbségeit veti össze, s zárásait Ungvárnémeti művét ellen-idillként, antipastoralként definiálja.

A szerző a „*Heraklit és Demokrit*” című áttekintő fejezetben a kora reformkori vígjáték dramaturgiájával foglalkozik, s e művekben négy állandó elem meglétét bizonyítja. A központi szerepet betöltő kultúra kérdése, mely egyrészt a kulturális jelenségekre történő folyamatos reflektálásban mutatkozik meg, másrészt viszont ismét a beszédmódok és kultúrátípusok felvázolásával nyer igazolást (például Kisfaludy Károly *A kérők* című szövegében). A kérő-motívum e fenti gondolatsor folytatásaként a kommunikáció folyamatában értelmeződik, továbbá a szerelmi témával, az intim hangulattal és az intrika központi szerepével kapcsolódik össze. A vígjátékokban harmadik konstans tényezőként a fikció megkettőzése, a játék a játékban folyamatosan visszatér, végül e művek többsége a cselvígjáték típusába sorolódik. Nagy Imre a korábbi elemzéseiben is alkalmazott terminust – amely, mint már említettük a könyv egyik leglátványosabb eredménye – a következő pontokban írja le: e művek a cselvetés motívumára épülnek, alapvető fontosságú az intrika, a drámai cselekményt az intrikus mozgatja, a központi helyzetű hős aktív (szemben Bécsy Tamás középpontos drámamodelljével), e szereplő a tragikus változatban ellenfele elpusztítására tör, az intrikus manipulálja a többieket, a cselzővő gyakran álarcot visel (228–229. o.). A Katona József *Rózsa* című művéről készült elemzés a fenti fogalmaknak egy konkrét drámaszövegen való alkalmazhatóságát igazolja. A jellemek rövid áttekintését Finolányi szerepének meghatározása zárja le, aki cselzővő játékmester. Izgalmas a „játék a játékban” modell megfigyelése és az ironia jelenlétének precíz feltárása, továbbá az utóbbi jelenségnek a megértés kérdésére történő rávetítése.

A Bánk bán körül (Három elemzés) című fejezetben a szerző két korábbi kritikája (Orosz László: *A Bánk bán értelmezéseinek története*, S. Varga Pál: „...az ember véges állat...”) és Gustavo Salvini *Bánk bán*jához készített jegyzetei szerepelnek. Nagy Imre szoros olvasatai értékes, inspiratív kiegészítéseket tartalmaznak. A három dolgozat erényeinek lajstromozása helyett most csupán az Orosz-bírálatához készített feljegyzéseire utalunk, amely a *Bánk bán* drámapoétikájához nyújt újabb ismereteket. Nagy Imre álláspontja szerint a címszereplő határozott cselekvési programot hajt végre. A művel kapcsolatosan a konfliktus fogalma nem alkalmazható, hiszen Katona valójában egy centrális figurát léptet fel. A tanulmány szerzője a mű hazafias eszméire vonatkozóan is átértelmezést javasol: „... sokan valójában Peturt látták vagy keresték Bánkban, s amennyiben mégsem találták meg benne ezt a kvalitást, hibáztatták a jellemrajzot vagy magát a figurát.” (259. o.) Nagy Imre szerint a bán nem sérelmi politikát folytat, mert az idegen tőle.

A tanulmánykötetet záró Vörösmarty-értelmezés, amely *A bujdosók* című drámát dolgozza fel, két nagyobb egységre tagolódik. Az elsőben az írásképzet, a nyelv, az írás keresésének állandó gesztusa tagolja a gondolatmenetet, a második részben pedig a dráma körüli intertextusok tárulnak fel (*Magyar Századok*, Heltai *Krónikája*, Shakespeare, Schiller stb.), s a szerző az elődei által feltételezett *Bánk bán*-hatást a recepció sajátos folyamataként értelmezi.

Nagy Imre értekezése a XIX. századi magyar irodalom történetírásának fontos darabja, amely egyrészt a korszak eleddig kevésbé elemzett drámáinak értelmezéséhez, nyelv és dramaturgia viszonyának megértéséhez nyújt segítséget, másrészt a korszak fő művéhez, a kánon középpontjában álló *Bánk bán*hoz vezető utat differenciálja újabb fontos adalékokkal. A könyv külön érdeme a dramaturgia korabeli fogalmának pontos leírása, a Bécsy-féle drámamodellnek a cseldrámával történő kiegészítése, amely más korszakok kutatói számára is inspiratív lehet.

Bogdán László:

ÖT KORSÓ SÖR A GOLGOTÁBAN

ELTŰNÉSEK, ÁTTŰNÉSEK

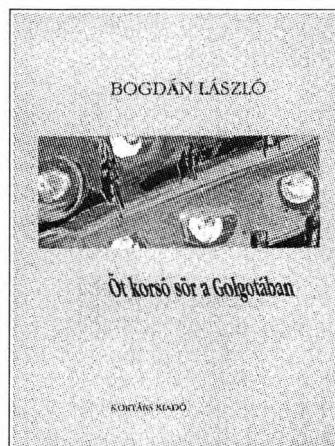
AZ ELSŐ egy benyomás, amely már néhány oldal elolvasása után egyre határozottabbá válik, miszerint Bogdán László írásai valóban olyanok, ahogy a kötet első részének címe meghatározza őket: „töredékek”. Még mielőtt belenyugodva elfogadnánk ezt a felkínált tetszetős szintagmát, felvetődik a kérdés: töredék, de milyen? A széttöredezett vagy a felépülésre váró egész darabja? Az egyszer már volt egész és a valamikor majd lesz egész közti átmeneti állapot? Ha töredék, akkor mindig valamihez képest az, és csak akkor definiálható töredékként, ha mögötte felsejlik valamilyen elképzelt egész körvonala. Már amennyiben van ilyen, ha csak képzeletben is. Az *Öt korsó sör a Golgotában* írsai valóban töredékek, ha például egy Thomas Mann-regényt helyezünk melléjük összehasonlítási alapként. De miért tennénk?

Bogdán László írásaiban a töredékességnek az a szerepe, mint a régi angol kertekben az építészek által gondosan tájba illesztett épületromnak, hiszen a roskadozó kőfal töredék voltában sokkal többet jelenthet, mint egy ép kerti kunyhó, szerszámokkal vagy fapaddal.

A kötet első három írása mintha ugyanazon állapot variációja volna, amikor csak az önutálat segít, hogy embernek érezd magad, amikor jobb rosszat tenni, mint semmit. Állapot vagy léthelyzet, és nem történet, ami eleve megkonstruált, lekeresített, ahol a szálak mind feszesre vannak húzva. A helyszín többnyire egy képzeletbeli fa-

lu, Felsőtábor, az idő az ötvenes évek első felétől napjainkig, a Történet pedig (így nagybetűsen) hiányzik. Történetstilánkokból összeálló léthelyzeteket olvasunk, fontosabbak a szereplők emlékei, egy-egy eseményhez fűzött reflexiói, mint maga az esemény. Szereplői, a kallódó, nőbolond, verseket szavaló borbély, hajdani tanácselnökök, falusiak, pincérlányok átlépnek az egyik elbeszélésből a másikba. (De Bogdán László ugyancsak 2000-ben megjelent *Ház a kopár hegyen* című kötetéből is szabadon átlép egyik-másik figura.) A fény hol erősebben esik rájuk, hol csak egy-egy kurta pillanatra emeli ki őket a sötétből, s ülteti oda mellékszereplőnek egy falusi kocsmasztal mellé.

A töredéket meghatározó egész itt csak feltételezhető, A MASODIK rész rövid írásai mögött azonban egyértelműen ott áll egy-egy névvel jelképezett szöveghagyomány, írásmód. Az *Átiratok múzeumának* rokondarabjai ezek az írások, Bogdán László e rövid prózaszeletekben tükröt tart kedves szerzői elé, ahol egymásra vetül a két szöveg, s mi egyszerre olvasunk Márquez, Cortázar, Hajnóczyt, Kosztolányit, Fellinit és Bogdán Lászlót. Nemcsak egy-egy író, képzőművész vagy

Kortárs Kiadó
Budapest, 2000
262 oldal, 1300 Ft

filmrendező jellegzetes stílusát veszi át, hanem tipikus szereplőket (Esti Kornél, bohócok, tengerészek), helyzeteket, kitüntetett témákat is.

Hommage-írások ezek, a szerző magára ölti egy másik szerző ruháját, anélkül, hogy ezzel látványosan aláruhába bújna, a másik hangján mondja el saját gondolatát, félig-meddig megkockáztatva, hogy ezáltal le is mond róla. Az elmondás és lemondás érintkezésének pontján válik el a stílusparódia az hommage-tól – a paródia mindig ironikus olvasatot implikál, az hommage ezzel szemben „alázatos olvasás”, és nem utolsósorban kockázatvállalás, mert a stílusátvétel és az azonosulás között képlékeny a határ. Az azonosulás, a történetek közti átjárhatóság veszélyéről már

A HARMADIK rész „eltűnései” beszélnek. A *Képzelt riport a Szent Anna-tó körüli erdők égéséről*, az *Éjszaka a vadászkastélyban*, de bizonyos fokig *Az önpusztítás módozatai* is a populáris science-fiction, illetve kísértettörténet hagyományát írja tovább. A *Képzelt riport...-ban* a pontosságra törekvés (szemtanúk megidézése, magnószalagra vett beszélgetés, lábjegyzetek, a legrigorózusabb filológiai pontossággal megadott szakirodalom) lépten-nyomon kiszámíthatatlan akadályokba ütközik, s ezáltal minduntalan megkérdőjelezzük az adatok s rajtuk keresztül a történet hitelessége. Minden, ami elhangzik, visszavonódik egy következő mondatban, megkérdőjelezve ezáltal a tanuskodás múltrekonstruáló képességét.

Az *Éjszaka a vadászkastélyban* borgesi hangulatú írás az azonosulás veszélyeiről, illetve a történetek egymásba játszatásáról. Az író magába szippantja, eltünteti az a történet, amit ő maga próbál megírni. Amikor a vándormutatványosok és az illuzionista gróf történetét formálja, saját halálát írja, amikor a szerelem segítségével szabadulni próbál a minduntalan eszébe ötlő jelenetek elől, saját halála elől menekül. Így lesz az alkotóból azonosíthatatlan holttest, egy múlt századi kastélyégés névtelen áldozata. A valóság fikcionális, jelzi Bogdán, mindig megpróbálhatunk magyarázatot találni a váratlanra, de nem mindig érdemes. A fürdőhely sétányain meglepetésszerűen feltűnő gárdatisztek és krinolinos hölgyek jelenlétét megmagyarázza a filmezés, de nem minden esetben választható el ilyen könnyen az ok és az okozat, és pedig azért, mert nem valóság és fikció, hanem fikció és fikció feszül egymásnak. Edgar Allan Poe kísérteties írásában, *Az Usher-ház végében*, az éppen olvasott történet hív elő egy másikat, Ethelred és a sárkány párviadalának hangeffektusai meg-

egyeznek a sírból kikelő halott keltette zajokkal. Itt a „sötét szoba mintha vonzaná a sötét szobát”. Egy sötét szoba pedig mi más lehetne, mint titok, amelyet feltárva megteremtődik a kapcsolat az író/narrátor éjszakája és a megírásra váró szereplők éjszakája között. Ez a szoba tehát egyszerre két történet: egy fikciószerű „valóság” és egy valóságselemekkel tűzdelt fikció közös tere.

„...a történet legyen valóságos és elképzelhető, de legyenek benne azért szürrealista elemek is, némi misztikával esetleg megspékelve, az ilyesmi gyengéd bájt és lebegést adhat az egésznek” – fejti ki a filmrendező irodalmi preferenciáit a főszereplőnek, s egyúttal azt a történetet jellemzi, amelynek éppen mindketten szereplői.

A három különálló ciklusba rendeződő elbeszéléseket leginkább egy NEGYEDIK elem, az elbeszélés módja köti össze. Bogdán László írásai szinte kivétel nélkül az emlékezés vagy az álom logikája szerint épülnek fel. Az önmagukban kerek történetekben emlékfoszlányok, álomképek csúsznak egymásra, s a hajszálvékony törésvonalak fészegetése az egész építmény összeomlásával fenyeget. Lebegtetett világ a Bogdán-írásoké, jellemző, hogy egyik visszatérő motívuma a cirkusz, illetve a színház. Mindkettő olyan világ, ahol a fikció-valóság viszony a hétköznaptoktól eltérően artikulálódik, ahol az ünnep alkalom, a hangsúlyos ritualizáltság pedig lehetővé teszi valaminek a megteremtését. A cirkusz az azonos című írásban valamiféle „jobbik világ”, ahol a murokorrak, flitteres szoknyák és műkönyvek között megfogalmazódik az, amire a valóságnak már nincsen szava. A háború vége felé, a halál tapintható közelségében a katonák dühödten tépdésik le a kiürített város házfalairól az irrealitással lett polgári élet emlékmáját, az otffejejtett cirkuszi plakátokat.

A címadó írásban AZ ÖTÖDIK korszok a kijózanodást hozza. Az álomképek, emlékek, a cirkusz lebegő világát a többnyire lepusztult vagy pusztulóban levő kelet-európai háttér egy-egy jelzésszerű eleme elensúlyozza. Fellini filmjeinek hangulata színezi Bogdán írásait, az olasz filmrendezőnek ajánlott hommage-írás egyik epizódja (*Az országúton*) szövegszerűen is Fellini *La stradáját* idézi.

„Elbeszélésem hű lesz a valósághoz, vagy legalábbis a valóságról őrzött személyes emlékemhez, amely egy és ugyanaz...” – ez a Borges-idézet nemcsak az egyik elbeszélés, hanem az egész kötet mottója lehetne.

VALLASEK JÚLIA